ARH Diss. B -25594

TRü üldise ajaloo kateeder

Feodaalabsolutistlik Inglise riik ja kodanliku riigi kujunemine Inglismaal.

Diplomitöö

Enn Tarvel

Inv. nr. 317.

Tartu, 1955.

Essõna.

Inglismaa majanduslik areng 17. sajandi esimestel aastakümnetel läks kiiresti edasi kapitalismi teed. Villatööstuse tõusu kõrval ilmneb kapitalistlike suhete edasine kasv põllumajanduses. Tudor'ite ajal kujunenud mussaadel ja kodanlus huvitusid niiüd feodaalsete igandite kõrvaldamisest. Inglise feodaalabsolutistlik riigiaparaat pealisehituslikuna nähtusena sattus konflikti kaugemale arenenud majandusliku bõsaiga. „Riik on masin ühe klassi võhumiseks teise poolt, masin, et hoida teisi, alistatud klasse ühe klassi võimuses."[1] Inglise kodanlus oli maa majanduselus muutunud tugevaimaks klassiks. Tal oli vaja teostada jõbre ka poliitilises pealisehituses, oli vaja kukutada feodaalide võim, oli vaja haarata riigivõim enda kätte ja viia ta vastavusse kapitalistlike majandussuhetega. Kodanlus vajas riigiaparaati selleks, et hoida töötavaid klasse endale kuulekana, et kindlustada endale kapitalistliku ekspluateerimise vabadust.

1) Lenin, V.I. Riigist, lk. 12

Teepärast on riigiparaadi muutmise küsimus
väga oluline revolutsioonis, on üks tema põhi-
küsimusi. Klassijõudude omapärane paigutus
Inglise revolutsioonis selgitab suurelt osalt te-
ma poolikkust, tema kompromissset iseloomu,
ka riigikorra muutmise osas. Feodaalide klass
Inglismaal oli jagunenud kaheks ja teine osa
temast, maaaadel, läks kaasa kodanlusega,
püüdlades viimast kaugemaleulatuvate ümber-
korralduste plaanitsemisel ning juhtides teda
rahvamasside vastu. Presbiterlikud kodan-
luse ja maaaadli tiivad püüdsid ühtteist
säilitada vanast riigiaparaadist, isegi ku-
ningaametit, olles tema võimu piiramud nen-
de huve esindava parlamendiga. Ka inde-
pendendid, kes rahvamasside survel kukuta-
sid lõplikult feodaalabsolutistliku monarhia
ja kehtestasid vabariigi, taganesid varsti sõ-
javäelise diktatuuri ja hiljem kodanliku
monarhia juurde. Inglise riik revolutsiooni
ajal ja pärast seda oli kodanlik riik, mis
ei andnud midagi töötavale rahvale. Uus
pealisehitus aitas oma baasil, kapitalistlikul
korral, kindlustuda. Revolutsiooni päevil
võimule pääsenud kodanlik parlamentarism
vajanes varanduslikule tsensusele ja rahva-
masside petmisele. Radikaalsemad riigiapara-
di imberkorraldamise programmid lükkas
kodanlus tagasi ning rakendas nende toeta-
jate suhtes vägivalda. Käsitelles revolutsi-
oonis toimunud muutusi riigiaparaadis tu-
leb mõningal määral puudutada tootmissu-
hete arenemise, klassivõitluse ja poliitiliste
sündmuste ajalugu, mõõrd kui need on see-
tud riigi ja õiguse ajalooga. Alles sellisel
üldajaloolisel taustal saab õigesti näidata riigi-

vorme, institutsioone ja neude arengut.

Riigiaparaadi arengu käsitlemisel on olnud aga raskusi, mis olid tingitud materjali puudumisest, eriti just kodanliku riigi kujunemise osas. Õnneks on marksismi-leninismi klassikud pühendanud suurt tähelepanu Inglise kodanlikule revolutsioonile. Nad on andnud revolutsiooni teadusliku käsitluse ning suunad, milles tuleb lahendada tema põhiprobleeme. Eriti oluline on muidugi käesoleva teema seisukohalt Marxi õpetus klassijõudude erinevast paigutusest Inglise revolutsioonis, mis määras ära tema iseloomu.

Nõukogude autorid on spetsiaalselt riigi küsimusele pühendanud vähe tähelepanu. Näiteks värskes koguteoses „Английская буржуазная революция XVII века" puudutatakse riigikorra arengu küsimust revolutsioonis õigupoolest ainult kümne lehekülje ulatuses (1. köide, lk. 254-264) V. F. Semjonov'i kirjutatud peatükkides, mis käsitlevad poliitiliste sündmuste ajalugu, on pealegi siin-seal märgata ebatäpsusi, mis küll ei mõju eriti segavalt. Nüpalju kui tuli riivata revolutsiooni sotsiaalmajanduslikku külge, pakkus nõukogude historiograafia väärtuslikku materjali. Ammendavat käsitlust on seal leidnud ka ideeline võitlus revolutsiooni perioodil ja sotsiaalpoliitiliste õpetuste areng, eriti levellerite ja diggerite osas.

Valusalt andis end aga tunda allikmaterjali puudus. Ainsaks allikaks, kui mitte arvestada Lilburne'i pamflette, mis olid saadaval venekeelses tõlkes, oli "Historical collections"... publ. by J. Rushworth. Vol. 1-8. Neis mahukais köidetes on toodud ära hulk dokumente, eriti parlamendi otsuseid ja tema kirjavahetust, ning

lisaks autori märkmeid sündmuste käigu kohta. Seegi on siiski teisejärguline allikas, sest seal on toodud ainult varem trükis ilmunud materjali ning sellegi esitamisel on koostaja teinud omapoolse valiku, nii et mõned sündmused kippuvad hoopis varju jääma. Möödaminnes riivatakse näiteks parlamendi komiteede rajamist kodusõja algul, mil oli suur tähtsus täideviiva võimu koondamisel parlamendi kätte. Hoopis mainimata jääb Lääneimaksude koja kaotamine 1646.a. veebruaris, kuid sel sündmusel on ka põhimõtteline tähtsus riikliku korra arengus. Vana feodaalabsolutistliku riigiaparaadi lõhkumisest saab päris hea pildi, sest vastavad parlamendi aktid on kõik ära toodud. Lugu läheb kurvaks kui 1648.a. Rushworth'i käsitlus katkeb. Siis jääb N.P. Dmitrevski' koostatud alliklugemik. Siin on toodud tõlkekatkendeid üksikust allikast, kusjuures koostaja pole alati rõhku pannud riigikorra arengu näitamisele.

Riigikorra arengu küsimust käsitlevad oma töös kodanlikud õigusajaloolased, kes pakuvad faktilise materjali poolest üsna palju. Nemad püüdsid legaalse korra arengu vaatlemisega. Tüüpiline on J. Hatschek, kes oma konstitutsiooniajaloos oskab, nagu Oxfordi ajaloo autoridki, mööda minna revolutsioonist, pühendades sellele mõned lõigud ja vabariigi perioodile mõned leheküljed.

Poliitiliste sündmuste ajaloo jälgimiseks, nii palju kui see antud teemasse ulatus, oli vida autoreid. Enamik Lääne autoreid, kaasaarvatud nemadki, annavad hoopis väära pildi Inglise revolutsioonist. Mingit klassisisu revolutsioonis ei näha, see taandatakse pahatihti religioossele sektantlusele. Kodanlik vene autor A.N. Savin, kes oma loengutes esitab

ühtlasi rikkalikult faktilist materjali, näeb revolutsiooni juuri ja Inglismaa sotsiaalsetes vastuoludes. Tema revolutsioonikäsitlus toetub niiviisi peajagu kõrgemale teiste kodanlike autorite omast.

1. peatükk.

Feodaalabsolutistlik Inglise riik.

Inglismaal, nagu mujalgi Euroopas, kujuneb 16. sajandil feodaalse riigi uus poliitiline vorm, feodaalabsolutistlik riik. Koos kapitalistliku tootmisviisi tekkimise ja arenemisega kujuneb uus ühiskondlik klass, kodanlus. Marx ja Engels kirjutavad: „... kodanlus on tootmis- ja varade vahetamise viiside pika arengukäigu terve rea pöörete produkt.

Igaühega neist kodanluse arenemisastmeist kaasusid temale vastavad poliitilised vallutused. Olles kord feodaalide poolt ikestatud rõhutud seisus, kord relvastatud ja omavalitsuslik assotsiatsioon linnkommuuni näol — siin sõltumatu linnvabariik, seal monarhistliku riigi maksekohustuslik kolmas seisus, hiljem manufaktuuriepohhil vastukaal aadlile absolutistlikus või seisuslikus monarhias, võitis kodanlus, kes oli üldse suurte monarhiate põhialuseks, endale lõpuks suurtööstuse ja maailmaturu tekkimisega ainulaadse poliitilise võimu uusi-

mas konstitutsioonilises riigis."[2]

Märgitakse, et manufaktuuriperioodil kodanlus oli vastukaaluks aadlile absolutistlikus või seisuslikus monarhias. Sel ajal (ligikaudu 16. sajandi keskpaigast alates[3]) toimub järkjärgult kapitalistliku tootmisviisi kujunemine Inglismaal nii põllumajanduses, tööstuses kui kaubanduses. Sellega seoses tugevnesid kodanlikud elemendid linnaskonnas ja teravnesid klassivastuolud. Kasvas linna suurkodanlus, eeskätt Londonis. Rikastunud kodanlus omas mitte ainult majanduslikku, vaid ka poliitilist mõju. Kaubanduslik-liigkasuvõtlik kodanlus oli juba Tudor'ite ajal seotud õukonnaga ja esines riigi võlausaldajana. Seoses kodanluse kui vastukaalu tekkimisega aadli senisele poliitilisele võimutsemisele omandab feodaalne riik uue kuju. Marx kirjutab: „... absolutistlik monarhia tekib üleminekuperioodidel, kui vanad feodaalsed seisused laostuvad, keskaegne linnakodanike seisus aga kujuneb niidisaegseks kodanluse klassiks ja kumbki tülitsevaist pooltest pole veel omandanud ülekaalu teise suhtes."[4]

Marksismi-leninismi klassikud on püstitanud selge, mida kodanlikud riigiõigusteadlased on riigi küsimuse ümber kudunud. Feodaalabsolutistliku riigi olemus selgub, kui meenutada Engelsi tuntud sõnu: „et riik on tekkinud klassivastuolude ohjashoidmise vajadusest; et ta ühtlasi on tekkinud nende klasside kokkupõrgetes, siis

2) K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. V, lk. 485.

3) К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XVII, lk. 370.

4) К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. V, lk. 212.

on ta reeglipäraselt kõige võimsama, majanduslikult valitseva klassi riik ja see klass saab riigi abil ka poliitiliselt valitsevaks klassiks ning omandab seega uusi vahendeid rõhutud klassi mahasurumiseks ja ekspluateerimiseks. Nii on antiikaja riik eeskätt orjapidajate riik orjade vaoshoidmiseks ja feodaalriik aadli organ pärisjasunnismaiste talupoegade vaoshoidmiseks, kuna tusaegne esindusriik on abinõu palgatöö ekspluateerimiseks kapitali poolt."5)

„Erandina esineb siiski ajajärke, kus võitlevad klassid saavutavad säärase jõudude tasakaalu, et riigivõim kui näiline vahendaja neude vahel saab ajutiselt mõlema klassi suhtes teatava iseseisvuse. Nii on lugu XVII ja XVIII sajandi absolutse monarhiaga, mis vastanuisi tasakaalustas aadlit ja kodanlust..."6)

Riik ei seisa siin muidugi klassikorrast kõrgemal, vaid on omandanud ainult teatava näilise iseseisvuse, laveerides kahe võimu pärast võitleva klassi vahel. Ja jääb ikka ühe teatud klassi võimutsemise tööriistaks. Nii on ka feodaalabsolutistlik monarhia vaid aadli riik, mille kaudu feodaalide klass rakendas oma võimu kodanluse kujunemise ajajärgul. Kodanluse tugevnedes leiab talupoegkond temas jõu, mis juhib võitlust feodalismi vastu, ja feodaalse maavalduse vastu võitles talupoeg otsib liitu kodanlusega. Feodaalid püüdsid

5) K. Marks u F. Engels. Sočinenija, t. XVI, č. 1, lk. 147

6) Samas

säilitada oma elatisallikaks olevat feodaalrendist. Selliseks tugevaks riigiks, mis rõhuks maha talupoegade vastuhakud ja avaldaks survet tõusvale kodanlusele, paistis olevat feodaalabsolutistlik monarhia. Oma arengu varastel etappidel on aga ka kodanlus omakorda huvitatud feodaalabsolutistliku riigi kaitsest kaekäigust, sest tugev riigivõim tagas temale tegevusvõimalused nii sisepoliitikas, toetades manufaktuuri ja tööstust, kui eriti välispoliitikas, kaitstes rahvusliku kodanluse kaubanduslikke huve.

Inglise absolutism erineb siiski mandri, eriti Prantsuse, absolutistlikest monarhiatest. Kuningavõim oli küll küllaltki tugev ja laialdaste võimupiiridega. Temale kuulus ulatuslik dispensatsiooniõigus. Kuningas kutsus parlamendi kokku, tema nõusolekuta ei võinud parlament koos olla. Ja võis parlamendi istungjärku edasi lükata ja parlamenti laiali saata. Parlamendi koosseisu kujundamine oli suurelt osalt kuninga käes, sest ta võis uusi peere luua ilemkotta saatmiseks, kuigi ei saanud peeride pärimisjärjestust muuta. Ülemkojas istuvad piiskopid olid samuti kuningas nimetatud. Vähemal määral sai kuningas ka alamkoja valimisi mõjutada, näiteks, luues uusi saadikute valimise õigusega linnu. Kuningas oli armee ja laevastiku kõrgem ülemjuhataja. Kõik ametnikud kantslerist kohtunike ja šeriffideni olid tema määratavad. Oma salanõukogu abil kuningas ajas välisasju, kuigi parlament pretendeeris õigusele kaitsvallida kuningriigi välissuhteid, eriti sõja

ja rahu küsimusi. Need õigused moodustasid kuninga prerogatüvi. Prerogatüvi defineeritakse täidesaatva võimu diskretsionaarse võimuna, s.o. kõik, mida kuningas või tema teenrid võivad teha ilma parlamendi akti volituseta.[7]

Näeme, et kuninga prerogatüvid olid ulatuslikud neiski pürides, milles nad baseerusid kindlalt tavaõigusel või statuutidel. Nagu eespool vaatleme, katsus kuningas neid püre, mis polnud ka täpselt määrateldud, alatasa ületada. Kuid vaatamata sellisele kuningavõimu tugevnemisele, säilis Inglismaal parlament. See täitis õigupoolest kahesuguseid funktsioone: esiteks kõrgema kohtuorganina ja teiseks seadusandliku organina, seisuste esinduskoguna. Kohtuorganina oli ülemkoda keskaja teisest poolest kohtuks peeride süütegude asjus, kuid 1376.a. peale kõrgeim poliitiline kohtuinstants, mis kuulas alamkoja kaebust, nn. impeachment'i. Impeachment oli parlamendi tähtsaim poliitiline relv, eriti kõrgemate ametiisikute vastu. Alamkoda mõne oma lükme algatusel alustas jälitust kellegi vastu. Asja algataja kordas lordide kojas süüdistust. Siis alamkoja komitee, mis valiti antud küsimuse arutamiseks, koostas süüdistuspunktid, mis esitati lordidele, ning koopia saadeti süüdistatule. Lordide koda mõistis kohut. Otsuse täidesaatmine sõltus küll jällegi kroonist. Kuninga armuandmine vabastas vastutusest kohtute ees.[8]

Teiseks menetlusvõimaluseks par-

7) Anson, W. The Law and Custom of the Constitution Vol. II The Crown. Part 1, lk. 3

8) Александренко, В. Английский тайный совет и его история; т. I, ч. 2, lk. 36.

lamendil oli bill of attainder. See oli parlamendi eriline seadusandlik akt tagasimõjuva jõuga. Nagu iga bill'i, pidid teda mõlemad kojad vastu võtma ja kuningas kinnitama. Kuid siis oli ta jõud absoluutne. Bill of attainder tekkis Roosside sõja ajal ning teda rakendati juhtudel, kus impeachment'iga polnud loota saavutada süüdimõistvat otsust. Parlament kasutas mõlemaid akte võitluses oma vaenlaste vastu.

Kohtuorganiks oli niisiis ülemkoda. Alamkoda oli juba 1399. a. deklareerinud, et nemad polevat kohtunikud, vaid et kohtuvõim kuuluvat ainult kuningale ja ülemkojale.[9] Ülemkojal oli veel tsiviilkohtumõistmisõigus, mõningais asjus esimese ja viimase instantsina, kuid eeskätt edasikaebekohtuna Kuninga Pingi Kohtu (King's bench) või Kantslerikohtu (Court of exchequer) suhtes.[10]

Parlamendil oli seadusandlusõigus koos kuningavõimuga. Arvati, et kuninglik sanktsioon üksi ei saa luua seadusakti. Selle loomisest peavad parlament ja kroon võrdselt osa võtma. Juba 1322. a. tõstatati parlamendi seadusandliku võimu põhimõte, mille järgi: „... kuningat ja kuningriiki puutuvad asjad tuleb arutada, lahendada ja otsustada parlamendis kuninga poolt kuningriigi prelaatide, krahvide, paruniite ja kogukondade nõusolekul, nagu see varemgi tavaks oli."[11] Praktikas küll kuningas kasutas oma prerogatiive, mis polnud

---

9) Hatschek, J. Englische Verfassungsgeschichte, lk. 226

10) Samas, lk. 227.

11) Александренко; т. I, п. 2, lk. 29

täpselt piiriteldud ja läks mööda parlamendist, näiteks 16. sajandil proklamatsioone välja andes. Need on erilised seadusandlikud aktid, ainult täidesaatva võimu poolt välja antud. Kuna nad olid ajutise iseloomuga, sai kuningas neid vajaduse korral kergesti muuta. Kuningavõimu tugevnemisega Henry VIII ajal õnnestus tal läbi viia statuut, mis võrdsustas seadusandliku jõu poolest kuninga proklamatsioonid parlamendi aktidega. Parlamendi akte nimetati statutideks. Seaduseelnõud esitati kuningale petitsiooni näol. Mõlema koja ja kuninga kinnitatud petitsioon muutus statutiks.

Peamine parlamendi jõud peitus rahakotis. Kui feodaalsuhete kadumisega krooni feodaalse iseloomuga tulud kokku kuivasid, läks üha enam vaja parlamenti. Parlamendile kuulus maksustusõigus. Kuningavõim säilitas oma tüüpilised feodaalsed iseloomujooned. Kuningas oli kogu feodaalse hierarhia pea, esimene ~~suur~~ ja suurim feodaalne maavaldaja. Teisi maavaldajaid peeti vormiliselt tema vasallideks. Kuningal oli eestkosteõigus orbude suhtes ja õigus saada maksu maa päranda-misel. Pealeks määrati lordi suuma korral tavaliselt eriline kuninglik komisjon suurte maade ja tulude ulatuse kindlaksmääramiseks. Suure osa kuninga tuludest moodustas feodaalne rendis tema domeenilt. Kuid talupoegade kohustused olid seal tavaliselt kindlaks määratud ja seoses raha väärtuse langemisega 16. ja 17. sajandil üha vähenesid. Kuningas oli pidevalt rahahädas. Tollaegse õiguse põhimõte

oli, et iga vaba pidi andma oma nõusoleku ühtele maksustamistele, välja arvatud Suures Vabadustekirjas ettenähtud toetusrahad (anailia) kuningale. 1297. a. on läinud põhimõte jõusse, et parlamendi kaudu esindatud riigi ühine nõusolek on vajalik uute maksude ja tollide kehtestamiseks.[12] Nii oli rahapuudus tõttu vaja parlamenti kokku kutsuda. Peagi oli kaudne maksustamine ka suurelt osalt läinud parlamendi kätte. Kuningale oli jäänud küll õigus kaubandus-poliitilisi tolle kehtestada, s.t. selliseid, mis välismaalaste õlule langesid.[13]

Parlament püüdis tugevdada oma mõjuvõimu, pretendeerides kontrolliõigusele keskvalitsuse üle. Parlament tahtis kontrollida kuningriigi välispoliitikat, eriti sõja ja rahu küsimustes. Siin sai ta mõju avaldada ka maksude reguleerimisega. Parlamendil oli juba 14. sajandi lõpust õigus kontrollida riigi arveid. Varaamet pidi esitama parlamendile arved viimase maksu summade kasutamise kohta.

Tavaõiguses olid välja kujunenud kuningavõimule järgmised piirangud, mille vastu Stuart'id hakkasid võitlema: Kuningas ei võinud uusi makse sisse seada ilma parlamendi nõusolekuta, kust pidid osa võtma nii ilmalikud kui vaimulikud lordid, iga krahvkonna freeholder'ite ja linnade kodanike esindajad. Igale ajutise või üldise iseloomuga seadu-

12) Hatschek, lk. 224

13) Davies, G. The Early Stuarts 1603–1660; lk. 10 jj.

sele oli vaja parlamendi eelnev nõusolek.
Kodanikku tohiti vangistada ainult kohtuliku vangistuskäsuga, mis täpsemalt määratles ta süüteo, ning teda tuli kohtu ette saata.
Nii kriminaal- kui tsiviilasju pidi otsustama avalik kohus.
Krooni teenrid, kes rikkusid kodanikuõigusi, olid vastutavad kohtu ees.

Parlamendile endale kuulusid veel mõned privileegid, neist tähtsamaina õigus oma speaker'it valida, kes oli nagu vahendajaks kroonи ja parlamendi vahel, ning parlamendi liikmete vana kaitseõigus igavesuse ebaseaduslikku, kuid mõnikord ka seaduslikku, kohtuliku jälitamise vastu istungjärgu ajal ja nelikümmend päeva enne selle algust või pärast lõppu. Parlament pidas ka visa võitlust kõnevabaduse kehtestamise eest, milleta muidugi on raske, kui mitte võimatu, mingit osa mängida maa poliitilises elus ning millele kuningavõim kippus kordumatt kallale.

Nii laialdase pädevusega parlamendi olelu Inglismaal oli üks Inglise absolutismi iseärasusi. See seletub Inglise ühiskonna omapärase klassistruktuuriga. Keskaja esimesel poolel liigitati ka Inglismaal parlamendis seisused neljaks: vaimulikud, kõrgaadel, ruütlid, linlased. Kapitalistliku tootmisviisi elementide tekkimisega toimuvad ühiskonnas muutused. Linlaste asemele astub kodanlus kui klass. Eeskätt kasvab ja tugevneb linna suurkodanlus, kuid kodanlikud elemendid hakkavad arenema ka põllumajanduses. Kapitalistlikud farmerid hakkavad rentima

väiketalunikele kuulunud maid. Freeholder'
eist ja jõukamaist copyholder'eist kujuneb
külakogukond, kes ekspluateerib külakehvrj-
tut ja vaesemaid talupoegi-kogukondlasi.
Aadel lõheneb omakorda kaheks. Inglise
feodaalide klass oli kaotanud oma ladviku,
kuningast sõltumatud suurfeodaalid. Neid
oli lõastanud Roosside sõda ning esimesed
Tudor'id olid maha surunud nende opositsi-
ooni. Tuudur osa aadlit sulas kokku
kogukonnusega, hakates tegelema kaubandu-
se ja tööstusega ning rakendades oma maa-
valduses kapitalistlikke ekspluateerimisviise.
Uusaadli tekkimise juured ulatuvad re-
formatsiooniaega, reformatsiooniga kaa-
suvasse kloosterimaade sekulariseerimisse.
Kloostrite maavaldus siirdus kuninga
kätte, kes hiljem maid kinkis ja müüs.
Maade ostjate hulgas oli rahandustegelasi
ja manufaktuniste, maid siirdus ka õukond-
lastele ja peredele, kuid kõige enam said
sekulariseerimisest kasu kesk- ja osalt
suurmaavaldajad aadlikud gentleman'id.
Kuna vana feodaalaristokraatia tähtsus oli
langenud, saavutasid nemad valitseva po-
sitsiooni maal, moodustades mingi vahekihi
vana feodaalaadli ja kogukonna vahel. Uus
aadel täiendas oma ridu kogukonnastega,
kes paigutasid meeleldi oma kapitale põl-
luumajandusse. Sel kogukonlikustunud uus-
aadlil oli enam ühiseid huve kogukonnusega
kui vana tüüpi landlord'idega, kes elasid
eeskätt ikka talupoegadelt võetavast feo-
daalsest rendisest. Uusaadel ja kogukonnus
surusid kleerust ja kõrgaadlit kindlalt
tahapoole. Tugevad vastuolud olid aga
peamiselt suurmaavaldajate ja talupoegade

massi vahel. Sama terav oli võitlus linna suurkodanluse ja linnaplebeide vahel.

Parlamendi koostis omakorda näitab, kelle huve ta esindas. Ülemkojas istusid hertsogid, markiid, krahvid, asekrahvid ja parunid tiitli omamise alusel. Nende tiitlid olid meesliinis päritavad. Samuti sai kuningas tiitlit annetada, Henry VI ajast peale ka vastava läänivalduseta.[14] Ilma läänita annetas kuningas näiteks parunitiitlit, ainult saates kutsekirja ülemkotta tulemiseks.

Nüviisi sai vanast lääniaadlist kirjaaadel. Vanad kõrgaadli suguvõsad olid hävinud või nõrgenenud. Uus aristokraatia oli kuningale tänu võlgu oma olemasolu eest. Tema oli kuningale kuulekas. Tugev kuningavõim tagas tema eesõigustatud seisundi ja feodaalrendise, millest ta siiski eeskätt elas. Ülemkojas istusid veel vaimulikud lordid: peapiiskopid, piiskopid ja suurte kloostrite abtid. Nende huvid ei läinud lahku ilmalike lordide omist. Anglikaani kirik oli aristokraatne asutis, mille aadliperekonnist pärinevad piiskopid läksid ikka käsikäes Tudor'ite ja Stuart'itega.

Alamkoda oli küll valitud. Iga krahvkond oli esindatud kahe saadikuga. 1429. a. anti välja seadus, mis alul nendib, et paljudes krahvkondades teostatakse parlamendivalimised liiga suure arvu inimeste poolt, kes on enamasti vähese varandusega ja täiesti autoriteedita isikud, ~~ker~~ ja siis otsustab, et edaspidi on hääleõiguslikud ainult

14) Hatschek, lk. 217

need krahvkonna elanikud, kes saavad oma vabalt maavalduselt (freehold'ilt) vähemalt 40 šillingit puhastulu aastas.[15] Valituks pidi ainult neid loetama, kes suurima arvu hääli saavad. Vaevalt küll majoriteedipõhimõte õieti läbi lõi, sest šeriff pidi hääletamisel lugema tõstetud käsi; seega saadi valimiste tulemusi ikka ainult loogikaudu kindlaks määrata.

Niisugune tsensus kõrvaldas valimistelt muidugi laiad rahvahulgad. Parlamendis olid seepärast ilekaaluks vaid esindajad. 1445.a. kuningas avaldas soovi, et krahvkondade esindajad parlamendis peaksid olema krahvkonnas lugupeetud riiutlid või vähemalt sinnipoolest esquire'id või gentleman'id, kes võiksid riiutliks saada.[16] Esmaldatakse isikud, kes on vasallid või veelgi madalamas seisuses.

Need abinõud pidid kindlustama parlamendi saadikut võigevate lordide mõju vastu, kuid sama hästi aitas see kaasa kehvemate rahvakihtide kõrvaldamisele nagu eelpoolmainitud 40-šillingiline tsensuski. Kuninga domeenidelt tulnud saadikud olid pahatihti valitud kohaliku šerifi näpunäidete järgi ning seetõttu kuningale eriti kuulekad. Linnadel oli õigus saata igaühel kaks parlamendiliiget. Valimissüsteem, eriti tsensuse osas, erines üksikuis linnades tunduvalt. Üldiselt sai valimistest osa võtta ainult kodanikkonna ladvik. Vanad tsunftikorraga linnad olid kaotanud oma tähtsuse, sest uus manufaktuuritööstus oli arenenud küladesse, kuhu ei ulatunud

15) Hatschek, lk. 218

16) Samas, lk. 219

tsunftide segav mõju. Paljud linnad olid sattunud maaomaniku lordi mõju alla. Valimine asendus sõdi lihtsalt saadiku nimetamisega lordi poolt. Niiviisi aadel domineeriski alamkojas. Inglise aadel oli aga kodanlikustanud ja kodanlus osaliselt muutunud aadliks. Nemad vajasid tugevat keskvõimu ja absolutistlik riigivõim toetas poliitikat nende klasside huvides. Riik oli küll feodaalne, aga kuna feodaalid suurelt osalt ise kodanlikustusid, sobis see riik ka kodanlusele, sest ta aitas ka kodanluse huve kaitsta. Tugevat riigivõimu oli vaja siseriigis rõhutud hulkade vaoshoidmiseks ja välispoliitikas kodanluse majanduslike huvide kaitsmiseks. Riik aitas kaasa maa kapitalistlikul arenemisel, soodustades kaubandust ja tööstust, kustes nii riigi tulusid kasvavat. Rõhutud masside vastuhakud kapitali esialgse akumulatsiooni perioodil surus riigivõim maha. Feodaalabsolutistlik Inglise riik nahuldas kõigi parlamendis esindatud kihtide huve. Seepärast toetasid absolutistlik kuningavõim ja parlament koos ning toetasid üksteist. Konflikt tekib hiljem, kui kodanlus oli juba tugevnenud ning taktis ise haarata poliitilist võimu. Siis oli feodaalabsolutistlik riigiaparaat ainult tüliks teel. Juba Elisabeth'i ajal hakkab parlament opositsiooni avaldama. Siis oli ka kodanluse ja mõisaadli ühtesulamine põhjalikumalt toetunud ning kuningavõim ei saanud enam selliselt aadli ja kodanluse vahel laveerida ja nende vastuolusid kasutada nagu kuningas ja käputäis kõrgfeodaale seda oleksid soovinud.

Teiseks Inglise absolutismi iseärasuseks oli alatise sõjaväe puudumine. Maismaasõjaväeks oli ikka jäänud vana anglosaksi tarivägi, kust olid maaomanikud kohustatud osa võtma. Šeriff vastutas tariväe kogunemise ja väljaõppe eest. See oli oma loomult krahvkonna sõjavägi, mis oli mõeldud krahvkonna sisemise korra ja kalgeoleku kindlustamiseks ega olnud kohustatud teenima väljaspool krahvkonna piire muidu kui invasiooni korral. Ja kui feodaalabsolutistlik monarhia muidu tugevneski, siis mitte sõjalise jõu poolest. Henry VII ajal ei olnud peale viiekümne kuningliku ihukaitseväelase ja kuninga majapidamise teenrite ühtki palgalist relvastatud meest Inglismaal[17]. Viiekümnemeheline vibukuttidest ihukaitsevägi oli Henry VII asutatud ja neude arv polevat kunagi üle kahesaja tõusnud. Henry VIII-ndal oli viiskümmend ratsaihukaitseväelast, relvastatud ammu, pügi ja mõõgaga, kuid neude amet varsti kaotati, sest osutus vist liiga kulukaks.

Lisaks olid väikesed peamiselt kahurväelastest koosnevad garnisonid vähestes kindlustatud punktides, nagu Londoni Tower'is, Portsmouth'is, Dover'i kindluses ja enne uniooni mõnedes kohtades Šoti piiril. Kuningal puudus sõjavägi, kuid ta katsus seda luna. Keskajal kuningas katsus maakaitseväge koguda ja seda rakendada väljaspool. Rida statuute tunnistasid taolise teguviisi ebaseaduslikuks. Kuningas palkas siis ise sõdureid või sõlmis lordidega lepingud, kes siis omakorda värbasid sõdureid. Palka said need sõdurid kuninglikust varaametist. Aga kui

17) Hallam, H. The Constitutional History of England, vol. I, lk. 47
Vrdl. Hallam II, lk. 131

kuningal juhtuski raha olema sõdurite palkamiseks, siis oli neid veel vaja teista, majutada ja õpetada. Vajalikud toetusrahad pidi andma parlament. 1351.a. statuut väidab, et parlamendi nõusolek on vajalik selliste palgasõdurijõukude pidamiseks.[19] Niiviisi parlament sai varakult kontrollivõimaluse sõjaväe üle. Ja nii tuli Stuart'itelgi sõdida parlamendiga toetusrahade pärast sõjaväe ülalpidamiseks. Sarin toob ilmekaid näiteid Inglise sõjaväe olukorrast.[20] James I valitsusaja lõpul oli maal 160 000-line miilitsavägi, kuid äärmiselt halvasti väljaõpetatud. Õpustele kutsutakse neid ainult suvekuudel, kord kuus, ning siiski nad veedavad peamiselt meelelahutedes kõrtsides või paremal juhul käivad relvade ülevaatusel või marsimas. Laskma peaaegu üldse ei õpetata, tihti sellepärast, et pole püssirohtu: kohalik elanikkond ei pea vajalikuks anda raha selleks kalliks lõbuks. Kuninga palgaväed värvati tavaliselt ühiskonna põhjakihtidest, olid distsiplineerimata, väljaõppeta ja halvasti varustatud

Kuningavõimul ei õnnestunud luua alalist sõjaväge teiste Euroopa feodaalabsolutistlike monarhiate eeskujul, sest seda ei vajanud klassid, kellele ta tugines ja kelle huves ta valitses. Riigi sisemise funktsiooni täitmiseks, rõhutud masside valvehoidmiseks, piisas taolisest tasiväest, mille üheks otseseks ülesandeks peetigi rahu ja korra säilitamist krahvkonnas. Peaaegu oli krahvkonnis taolisi ametnikke nagu rahukohtunikud, kes täitsid kohtulik-politseilisi ülesandeid kohtadel valitseva klassi huves. Välissõdade

18) Hatschek, lk. 291

19) Labuн, A. Лекции по истории английской революции; lk. 116 jj.

pidamiseks polnud aga Inglismaal alalist maaväge vaja. Saareline asend kaitses suurel määral riiki väliskallaletungide eest. Inglismaa kolooniaalse ja kaubanduslikku ekspansiooni teostamiseks oli aga vaja laevastikku ja merevägge. Merevõe arendamisele pandigi rõhku. Alalise maaväe pidamist kuldkat, otstarbetut ja ohtlikku lõbu ei tahtnud aadel ja kodanlus oma kuningale lubada ja see, sõltudes neist majanduslikult, ei saanud seda ka endale võimaldada.

Kolmandaks Inglise absolutismi iseärasuseks on kohaliku omavalitsuse suhteline tugevus, võrreldes mandri monarhiatega. Linnadel oli säilinud omavalitsus. Seda hoidis enda käes jõukas kodanlus, kes töötas kuningavõimuga käsikäes, põhjustel, millest juba ülalpool juttu oli. Kuningas ei püüa selleparast võimu linnades enda kätte kiskuda. Kohalik omavalitsus maal säilis samuti. Need omavalitsusorganid, nende funktsioonid ja omavahelised suhted on õige keerulised, kuid nende peaülesandeks näib olevat valitseva klassi huvide kaitse kohtuliku ja politseilise surve abil. Omavalitsuses täidavad kohti kohalikud aadlikud. Šeriff, näiteks, on kuill kuninga ametnik, keskvõimu esindaja, kuid siiski kaitseb kohalikke huve, sest ta peab olema paikne antud krahvkonnas või vähemalt tal peab olema seal maaomand. Tugevnenud kuningavõim Henry VIII päevil võttis šerifilt kuill krahvkonna tasuväe kontrolliõiguse, andes selle kuninga poolt määratud lordleitnantidele, kes pidi olema peer või vähemalt gentleman ja suurmaaomanik antud krahvkonnas. Sama lugu oli rahukohtunikega. Nemad olid kuill

ka kuninga määratutad, kuid pidid paiksed olema antud krahvkonnas. Nad mõistsid kohut samas asjus kui tavalised assiisikohtunikudki, kuid neil polnud kõrge- ja kaelaõigust, nad polnud pädevad kohut mõistma riigireetmise küsimuses.[20] Vanale rahu ja korra säilitamise funktsioonile lisandus ajajooksul laialdane haldustegevus koha peal (näiteks kontroll töölisseadusandluse täitmise, kaubanduse, rahanduse jne. üle). 1439. a. otsustati, et rahukohtunikul peab olema maavaranduslik vähemalt £ 20 aastatulu ga.

Tavaline rahukohtunik, feodaal, teostas riigivõimu oma klassi huvides, rakendades näiteks verist seadusandlust hulkurite vastu. Rahukohtunike amet omandab suure tähtsuse. James I küidab, et tema hindab hea rahukohtuniku tööd 600 miili kaugusel sama kõrgelt kui tema lähikonnas osutatud teeneid.[21] Nimeliselt olid rahukohtunikud kuninga ametnikud, kuid tegelikult allusid nad kohalikele mõjudele. Siin ilmneb jällegi kuningavõimu ja aadli huvide kokkulangemine. Kuningal polnud vaja kohtadel uusi asutusi luua ja kulutada neude ülalpidamiseks oma tulusid. Valitseva klassi esindajad kohtadel omakorda tuginesid võimu teostamisel kuningavõimu autoriteedile. Ühe sõnaga, kohaliku omavalitsuse säilimine seletub sellega, et parlamendi tugevus feodaalabsolutismlikust Inglismaal.

Keskvalitsusaparaat küll tugevnes. See väljendus esiteks kuningavõimu vanade organite pädevuse laiendamises ja teiseks uute bürokraatlike keskasutiste loomises. Lalaõu-

---

20) Hatschek, lk. 258 jj.

21) (Kõnes kohtunikele 1616. a.) Tanner, J. Constitutional Documents of the reign of James I A.D. 1603-1625; lk. 20

kogu mõjuvõim kasvas. Seoses töö keerulisustamisega kasvas ka Salanõukogu liikmete arv, mis 16. sajandi lõpul oli olnud 12, 17. sajandi 20.-ail ja 30.-ail aastail 30–40. Salanõukogu õiguslikult oli kuninga juures nõuandev organ küsimusis, mis kuulusid otseselt kuningat otsustamisele. Sega oli tema valetult seotud kuninga prerogatiiviga ning tema liikmed olid kuninga määratud. Vormiliselt oli Salanõukogu staatusel ainult nõuandev tähendus, kuid tegelikult oli temal suur mõju, eriti Stuart'ite ajal. James I pidas Salanõukogu oma lähimaks abiliseks. Tema muutis Salanõukogu isturgid ametlikeks, s.o. kaotas ära näilisuse, nagu oleks kuningas nõu pidanud üksikute nõunikega. Charles I tavatses saanud alati Salanõukoguga nõu pidada. Mitte küll alati ei juhtunud kõiget poliitikat kogu Salanõukogu, vaid ainult kitsas ring saladõunikke koos kuningaga. Parlament ei saanud Salanõukogu tegevusele mõju avaldada, ta võis ainult petitsioone saata. Tegelikult oli Salanõukogu tähtsaim keskne halduseorgan, kus istusid koos kroonu kõrgeimad ametnikud. Oma laialdaste funktsioonide täidesaatmiseks Rakkas Salanõukogu juba 16. sajandi algul jagunema alalisteks komiteedeks (eristet ajutiste komisjonide asemel). Spetsialiseerumine komiteede järgi polnud küll kuigi järjekindlalt läbi viidud, nagu kogu keskaparaadis oli segadust ja võimupiiride osalist kokkulangemist üksikute asutiste vahel. 1621. a. loodi sõjanõukogu, 1625. a. välisasjade komitee[22], mis koosnes ainult 5–6 liikmest ja omandas suu-

22) Александренко I, 2, lk. 26. Vrdl. Laur, lk. 110. Davies (lk. 30) arvab, et selle juured ulatuvad juba 1615. a., kui loodi komitee Hispaania abielu äritamiseks.

re mõjuvõimu. Charles I ajal olid veel Siri asjade komitee, kaubanduskomitee ja miilitsavaekomitee. Komiteed esialgu pidid asju ette valmistama Salanõukogu ildistele istungitele, kuid hakkasid pahatihti ise küsimusi otsustama. Salanõukogu kui kollegiaalse organi kõrval oli kuningal veel riigisekretär, kes pidas diplomaatilisi suhteid, hoolitses kolooniate, tööstuse ja kaubanduse arendamise eest. Stuart'ite ajal oli vahest kaks riigisekretäri.

Salanõukogu juhtis kuningriigi välispoliitikat. Tema tegeles ka finantsküsimustega. Maksustamiseks oli küll vaja parlamendi nõusolekut, kuid kuningavõimu omavolitsemise puhul, näiteks laevaraha võtmisel, juhtis just Salanõukogu maksu kehtestamise üritust. Kaudses maksustamises leitis seda enam kõrvalteid. Kaubandus- ja koloniaalpoliitika olid samuti Salanõukogu käes. Tema muiis näiteks monopole. Parlament ei suutnud koloniaalpoliitikasse palju vahele segada. Ta polnud püsiv organ ja tal oli kodumaistegi asjadega palju tegemist.

Salanõukogul olid politseifunktsioonid. Ta jälitas kuninga vastaseid, ketsereid jus. Ta laskis oma äranägemisel arreteerida kahtlusaluseid. Sealjuures tekkisid rohkearvulised kuritarvitused. Kuningavõimu volituste hulka kuulus veel kohtumõistmisõigus, mida tunnustab juba Suur Vabadustekiri. Kõik kohtud otsustasid kuninga nimel. Kohtumõistmisõigust teostas ka Salanõukogu. Esimese astme kohtuna Salanõukogu uuris peamiselt kriminaalasju, mis ohustasid riiklikku julgeolekut, näiteks lubamatud koosolekud, mass jue.[23] Ketserid võrdsustati ühiskondliku julgeoleku

23) Александренко I, 2; lk. 39

häirijatega. Salanõukogu oli ülemkohus riikli-
ke kurjategijate asjus, tema mõistis hukka
Mary Stuart'i 1586. a. Tsivülasju Salanõukogu
tavaliselt ei arutanud (Tudor'ite ajal süski
mõnel korral isegi talupoegade kaebusi agraar-
küsimuses[24]) ja James I soovis, et ta teeks seda
ainult apellatsiooniinstantsina. Ta oli samuti
apellatsiooniinstantsiks kriminaalasjus, kõrgei-
maks kontrollorganiks kesk- ja kohaliku hal-
dusaparaadi suhtes, vahendajaks erinevate
kohtute vahel ja vahendajaks rahvusvahelisis
küsimusis (näiteks tülides inglise kaupmeeste
ja välismaalaste vahel). Kuningas võis kat-
kestada Salanõukogus iga asja arutamise.

Salanõukogu jurisdiktsioon ei ta-
ganud isiku põhiõigusi, mis olid kehtestatud
statuutides või tavaõiguses, seda enam, et
ta tavatses oma võimupüre tihti ületada.
Rükliku sunnivõimu veelgi paremaks rakenda-
miseks lõi feodaalabsolutistlik monarhia rea
erakorralisi kohtuasutisi. Salanõukoguga oli
seotud Palvekirjade koda, mis kujutas endast
üldõiguse kohtuist sõltumatut bürokraatlikku
kuninga ülemkohut. Tema tegeles eeskätt tsi-
viilasjadega. Palvekirjade koja sünniajaks pee-
takse 1390. a., mil Richard II tegi lordsuurpit-
satihoidjale koos mõnede muude Salanõukogu
liikmetega ülesandeks vastu võtta ja arutada
kaebusi väiksemate sinütegude kohta.[25] Asutus
arenes eriti Tudor'ite ajal, nimetus kujunes
peale 1529. a. Töötavad inimesed pöördusid tih-
ti Palvekirjade koja poole, kuid kohus ei astu
energiliselt välja nende huvides, näiteks feodaa-
lide omavoli vastu agraarküsimuses, vaid asub
„lepitavale" positsioonile, nii et võitjaks poo-
leks tegelikult jääb ikka feodaal.

---

24) Семёнов, В. Огораживания и крестьянские движения в Англии XVI века; lk. 148 jj.

25) Samas, lk. 143 jj.

Kriminaalasjadega, mis ei toonud kuldaga kaasa surmanuhtlust, tegeles Tähekoda. Tähekoda oli omal ajal loodud võitluseks tugeva kuningavõimu vastu tõrkuvate feodaalidega. Henry VII 3.a. statuudis kurdetakse, et ebaseaduslikku mõju, patronaadi, lõvreede jagamise ja kuritarvitiste läbi vandeneeste nimekirjade koostamisel seriffide poolt on hea kord riigis peaaegu kadunud.[26] Seepärast otsustatakse, et kohus, mis koosnes kantslerist, laekurist, väikese pitrati hoidjast (või kahest neude hulgast), piiskopist, kuninga nõukogu ilmalikust lordist ja kahest kohtulikust võtaks süüdlased vastutusele ja karistaks vajaduse korral.

Uus tribunaal oli ka sisuliselt Talanõukogu alaliseks komiteeks, mis rakendas Talanõukogu kohtumõistmisõigust, erines aga komiteest selle poolest, et tal puudus kindel koosseis. Tähekoda oma koosseisu, mitte kompetentsi, poolest sulas kokku Talanõukoguga. Kantsler etendas juhtivat osa Tähekojas ja peale kantsleri võisid tööst osa võtta kõik Talanõukogu liikmed. Oma volitused sai Tähekoda kroonilt nagu Talanõukogugi ning ta kujunes tähtsaks poliitiliseks relvaks kuninga käes. Tegelikult kaitses Tähekoda ikka feodaalide klassi huve, aidates maha suruda võhutud klasside vastupanu. Tähekoda rakendas ellu Tudor'ite „talupoegade kaitse" seadusandlust, mis püüdis võltida tarastamisega seotud talulndite ja põldude hõivatamist, kuid mis tegelikult jooksis kasule tarastamist teostavate aadlike vastupanu tõttu. Semjonov tõestab[27], et kuigi Tähekoda

26) Александренко I, 1.; lk. 304. Vrdl. Rushworth, J. Historical collections ... Vol. IV, lk. 204

27) Семёнов, lk. 136-143

ei tõrkunud arutamast talupoegade kaebusi tarastajate vastu, oli talupoegade huvide kaitse täiesti puudulik. Tähekoda oli huvitatud rohkem oma politseiliste funktsioonide täitmisest, „korra" säilitamisest valitsevate klasside huves. Seepärast kujunes kohtu otsus lõplikul kujul tavaliselt feodaalile kasulikuks.

Oma tegevuses tungis Tähekoda kodanike eraellu; karistuste määramises oli ta õige vaba, ei tohtinud ainult mõista surmanuhtlust või raskeid kehavigastusi. Seda vabadust Tähekoda süs kasutas siuidimõistetuilt kõrvu ära lõigates. Temast oli kuningal ka see kasu, et ta suuri rahatrahve määrates aitas suurendada krooni sissetulekuid. Mõisteti £ 10-20-30-tuhandelisi trahve, isegi kehvadele inimestele mõisteti £5-10 tuhat[28]. Väga tihti muidugi ei jõudnud kohtualused taolisi tohutuid summasid maksta. Suure Vabadustekirja järgi trahv pidi vastama süü suurusele ja lõpaks mitte laostama seda, kellelt trahvi võetakse[29]. Sellele tuginedes Coke ja teised opositsioonis olevad juristid pidasid Tähekoda kõrgeid trahve ebaseaduslikuks.

Tähekoda ei tegelnud ainult poliitiliste protsessidega. Vahest arutati ka kirikliku iseloomuga süütegusid, näiteks mõisteti kohut kellegi üle, kes oli purustanud maalitud kirikuakna[30]. Enim on süski kriminaalasju. Nende hulka loeti ebaseaduslikud koosolekud, käratsevad rahvakogunemised, duellid, isikule kallalekippumine, auhaavamine (eriti rügi ametikandjate suhtes), sealjuures ka trükisõnaga[31]. 1637. a. Tähekoda keelas mässuliste raa-

28) Савин, lk. 121
29) Александренко I, 2; lk. 13
30) Савин, lk. 68, lk. 121
31) Александренко I, 2; lk. 321 vs lk. 331.

matute trükkimise ja sisseveo.[32]

Tähekoda kontrollis kohtunikke ja karistas kui pidas vajalikuks. Protsessi alustati kas Salanõukogu või eraisikute algatusel. Kuna tsiviil- ja kriminaalõigus on Inglismaal ikka segi olnud, siis ta puudutas mõnikord ka tsiviilasju, näiteks testamenditülisid. Niiviisi haaras Tähekoda enda kätte enamiku protsesse, tõrjudes palvekirjade koja tahaplaanile. Tänu suure võimuulatusega erakorraline kohtukoda feodaal-absolutistliku kuningavõimu käes ei meeldinud pärnugi kodanlusele. Üldõiguse juristid võitlesid nii kohtute vastu, väites, et uusi kohtuid saab asutada ainult parlamendi aktiga.

Kuningal oli teisigi erakorralisi kohtuasutusi. Henry VIII oli asutanud 1536. a. peale Yorkshire'i jt. põhjakrahvkondade suure ülestõusu mahasurumist Põhja nõukogu need krahvkondade valvehoidmiseks. Sel oli kohtumõistmisõigus kriminaalasjus Yorkshire'is ja neljas muus põhjakrahvkonnas. Ta aitas ka tsiviilasju mõningail juhtudel. 1574. a. kuninganna andis instruktsiooni, mille järgi Põhja nõukogu kord aastas või sagedamini pidi kokku kutsuma antud krahvkondade kohtunikud seisukorraga tutvumiseks.[33] Ta võis neid vajaduse korral karistada või edasi Tähekotta saata. James I ajal anti Põhja ja Wales'i nõukogudele uued instruktsioonid.[34] Instruktsiooniga seatakse Põhja nõukogu tähtsamaks ülesandeks kontroll rahukohtunike üle koos karistamisõigusega ja kohustusega tähtsamail juhtudel teatada Salanõukogule kuritarvitusest. Kui Põhja nõukogu

32) Rushworth III, lk. 366

33) Александренко I, 2; lk. 311

34) Cabun, lk. 109.

presidendiks sai tuntud Wentworth, siis tema piiridis asutise kompetentsi veelgi laiendada, taktes temale omistada kõiki õigusi, mis Tähekojale kuulusid kogu riigi suhtes.

Samasugused nunniliselt piiratud pädevusega kohtuasutised olid Wales'i nõukogu, mis pretendeeris kohtumõistmisõigusele ka lähedaste krahvkondade (Salop, Worcester, Hereford ja Gloucester[39]) ile, ning Lancaster'i hertsogkonna ja Chester'i palatinaadi kuuria. Sellised kohalikud organid tegid pikemaks valitsuse käed, mis nii- viisi ulatusid väikeste ametnikuteni omavalitsusasutistes. Funktsioonidelt olid nad väga lähedased Põhja nõukogule. Lancaster'i hertsogkonna kuuria pretendeeris ka kohtumõistmisõigusele tsivilasjus. Lisaks valitses ta kuninga doneeni tulusid hertsogkonnas. Kõik need kuninga erakorralised kohtud sarnanesid ükstei- sele ühes suhtes: nad kaitsesid feodaalide klassi majanduslikke ja poliitilisi huve, mis- tuder kodanlusele eriti tülikaks Stuart'ite ajal.

Kuningavõimul oli veel üks ustav käsilane, nimelt usk anglikaani kirik. See kirik oli endiselt aristokraatlik ja reaktsioo- niline asutis ja osutus nii Tudor'ite kui Stuart'ite absolutismi tõhuseks toeks. Kirikuvalitsus oli ti- hedas koostöös riigivalitsusega. Kõrge komisjon oli kiriku valitsemisorgan ja kõrgem kirik- lik kohus, samal ajal ta teenis feodaalab- solutistlikku kuningavõimu, olles samasugu- ne erakorraline kohus, nagu teised ülalmaini- tudki. Kirikul oli vaja rut ja paremat ka- ristusvõimu. Varad keskaegsed vahendid polnud enam tõhusad. Elisabeth'i ajal nõu- lanik oli aastaid kirikuvande all, ilma et

35) Hallam II, lk. 99

see tema head käekäiku kuidagi oleks kahjustanud. Riigivõimu autoriteedile tuginev kiriklik kohus pidi saama selliseks mõõgaks vahendiks. Seda mõõgasid komisjonärid isegi, väites üldõiguse juristidele, et komisjoni erakorraline võim ja ebatavalised karistused on vajalikud selleks, et teha Inglise kiriku järeleandevõimu tõhusaks, kuna kiriklikud karistused kohutavad puritaane ja papiste vähe.[36] Kuningavõim omakorda taktis tugevat piiskoppide ja kirikut, mis oleks aidanud monarhia autoriteeti tõsta. James I ise lausus Hamptoni Court'i nõupidamisel kirikuküsimuste üle 1604.a.: „Kui teie tahate head koodi presbüterite kogu, siis see sobib sama vähe monarhiaga kui kurat jumalaga. Siis hakkavad koos käima Jack Tom'iga, Will Dick'iga ja hakkavad arutama mind, minu nõukogu, kogu meie poliitikat. Will tõuseb ja ütleb: „Vaat see peab olema nii!", aga Dick vaidleb vastu: „Ei, see peab olema vastupidi nii!" Ei ole piiskoppi, pole ka kuningat."[37]

Kõrge komisjon polnud ühe korraga loodud, vaid oli järkjärgult arenenud. Riigivõim võitles koos kirikuga katserluse vastu, mida võrdsustati riigireetmisega. Enne Elisabeth'i valitsusaega aitati katserluses süüdistatute süüasju tihti piiskoppide või kohaliku ilmaliku võimu esindajate poolt. Viis Henry VIII statuut lubab koguni šeriffe ja lossiülemaid varimist toimetada katserluse asjus ning esitada süüdlased piiskopile, kes määrab kohut ja annab süüdlase ilmalikule võimule karistamiseks.[38] Esimene komisjon, mis nimis taolisi küsimusi, loodi arvatavasti 1535. a. Loodi komisjone kohtar-

36) Usher, R. The rise and fall of the High commission (1559 - 1641), lk. 233

37) Cabum, lk. 61 Vrdl. Janner, lk. 67.

38) Usher, lk. 13

dele diötseesidesse. Neis hakkas ajajooksul istuma üha enam ilmalikke kohtunikke. Kiriklikest komisjonidest kujunevad vähehaaval kohtud. Canterbury' püskopkonna komisjon~~ivad~~ muutus~~ad~~ nagu mingiks administratiivorganiks, saades võimu Salanõukogult. Nii kasvas aegamööda komisjon ja tema jurisdiktsioon, kui absolutistliku monarhia tugevnedes võitlus ketserluse vastu koondus enam keskkohta. Seepärast ei saa Kõrge komisjoni algust ega tema inime tekkimisaega täpselt dateerida. 1576.a. aktiga tema jurisdiktsioon levis üle kogu riigi.[39]

Kõrge komisjon ei sõltunud teistest kohtutest juriidiliselt, kuid asjaajamises oli küll sidemeid, näiteks Tähekojaga, kellega koos mõnikord asju aeti, muuseas tseusuuri teostamisel. Pealegi oli osa teiste kohtute lükmeid ameti poolest Kõrge komisjoni lükmed. Sajandi vahetuse paiku istusid komisjonis tähtsad mehed koos, sealhulgas püskoppe, varakantsler (the Chancellor of the Exchequer), riigisekretär, Salanõukogu lükmeid, Lancaster'i hertsogkonna kantsler jt.[40] 1601.a. lisati ameti poolest lordsuurpitsatihoidja ja lordvarakantsler (the Lord Treasurer). 1583.a. aktiga oli komisjoni koosseisuks määratud 44 liiget, neist 12 püskoppi.[41] Kvoorumi moodustasid 3 inimest.

Võimupiirid olid ulatuslikud. Peamiselt mõisteti kohut siiski ketserluse küsimusis. Püüdes sisse seada „ühetaolisust" kiriknelus, suunas anglikaani kirik oma löögid eeskätt separatistide vastu. Sektantliku liikumise radikaalsemad voolud hõl-

39) Александренко I,2; lk. 100

40) Usher, lk. 86 jj.

41) Александренко I,2; lk. 100

masid peamiselt linnakodanluse alamkihte. Kõrge komisjon aitas niisiis progressiivsete kihtide ideoloogia vastu võitlemisega feodaal-absolutistlikul riigivõimul neid kihte vaos hoida. Nonkonformismiks loeti sedagi, kui kihelkonna rahvas ei läinud kirikusse, lõigates vilja tormi kartusel.[42] Veel hõlmas tema jurisdiktsioon testamendikinnitamist, abielulahutust, laimu, valevannet, jumalateotust, joobnud olekut, hoorust, abielurikkumist.[43] Kiriklikeks kuritegudeks peeti ka taskuvargust kiriku lõõvi all, kaklemist kalmistul, karja laskmist kirikumõisa maale.[44]

Kõrge komisjon istus koos kus juhtus. Kindlat asjaajamiskorda polnud. Tavaliselt kohtunikud käitusid ülbelt ja omavoliliselt kaebealuste suhtes. Olid määratud kindlaks kohtupäevad ning neile oli määratud mõnikord 80-100 asja. Kord oli ühele päevale ette nähtud 121 asja, neist arutati 23. Asjaajamine venis niisiis kõvasti. Lisaks olid kuritarvitused Kõrge komisjoni liikmete seas. Võeti näiteks altkäemaksu asjade viivitamiseks, piiskopile tagasisaatmiseks jne. On säilinud täitmata vangistuskäske, mis on alla kirjutatud Land i poolt, mõned neist ka pitsatiga varustatud, nii et omanikul tarvitses käiku laskmiseks need ainult täita.[45]

Karistustena rakendati rahatrahvi ja vangistust. Need polnud kumbki kiriklikud karistused keskaja mõttes. Näeme, kuidas absolutism kasutab osavalt anglikaani kirikut riikliku sunniaparaadi täiendamiseks. Kõrge komisjoni tegevuses

42) Usher, lk. 257
43) Samas, lk. 102
44) Samas, lk. 154
45) Samas, lk. 278

avaldub rügi ja kiriku koostöö eriti ilmekalt. See väljendub muuhulgas ka asjaolus, et vähemalt Laud'i ajal oli olemas sülidistaja rügivõimu poolt (analoogiline krooniadvokaadile üldõiguse kohtuis), kes alustas protsesse krooni nimel Kõrges komisjonis nonkonformistide vastu.[46]

Selline oli feodaalabsolutistlik rügiaparaat Inglismaal 17. sajandi algul. 1603. a. astus troonile James I Stuart. Esimeste Stuart'ite perioodil hakkasid teravamalt avalduma vastuolud feodaalabsolutistliku korra ja arenevate kapitalistlike tootmissuhete vahel. Suhete teravnemisele aitas kaasa uus dünastia. James I muutus algusest peale feodaalse reaktsiooni toeks. Kuningas näitas kohe, et tema vaated kuningavõimu prerogatiivide kohta lähevad tunduvalt lahku Inglise tavaõiguslaste omadest; juba teel Londonisse ta laskis kohtuta puua varga. Kodanluse ja kodanlikustunud uusaadli taotlused feodaalabsolutistliku monarhia püramiseks leidsid James I-ses väärilise vastase. James I oli absolutistlike põhimõtete veendunud pooldaja, pidades ideaalseks Prantsusmaal ja Hispaanias valitsevat korda. James I arendas mõtteid, et kuningad olevat seaduste loojad, aga mitte seadused kuningate loojad. Kuninga arvates parlamendil pole seadusandlikku võimu. Parlament võivat seadusi välja anda ainult kuninga kinnitusel. James I rõhutus kuningavõimu jumalikku päritolu. Avades oma esimest parlamenti kõneles James I: „Monarhid on jumala sarnased. Kes, peale jumala, võib olla kohtunikuks kuninga ja tema rahva vahel."[47] 1616. a. ku-

46) Usher, lk. 264

47) Английская буржуазная революция XVII века. Под редакцией Е. А. Косминского и Я. А. Левицкого; том I, lk. 81

ningas kõneles Tähekojas kohtunikele: „Ateism ja pühaduse teotus on vaielda, mida jumal võib teha; head kristlased rahulduvad tema tahtega, mis ~~sellega, mis te-~~ on ilmutatud ~~ma tahtega ilmutab neile~~ pühakirjas. Samuti on alama poolt jultumus ja kõige kiuslikum sõnakuulmatus vaielda, mida kuningas võib teha, või öelda, et kuningas ei või teha seda või toda; püsitagu ainult selle juures, mis on kuninga tahe tema seaduses avaldatuna."[48] Ja 1610.a. parlamendis: „Monarhistlik kord on kõige kõrgem maa peal. Monarhid on jumala asevalitsejad. Nad istuvad jumalikul troonil. Jumal ise nimetab neid jumalateks."[49] Kuningas ei varjanud oma sallimatust parlamendi suhtes. Olles ajanud laiali 1614.a. parlamendi kaebab James I Hispaania saadikule: „Ma imestan, kuidas minu esivanemad sallisid sellist asutist. Mina olen siin võõras, ma leidsin ta siit eest, kui siia sõitsin. Ma pean leppima sellega, millest ma ei saa kuidagi lahti."[50]

(Taandrida pole) Niisugused olid kuninga isiklikud vaated ideoloregilisis küsimusis. ~~Need kajastavad Inglise absolutismi muutumist reaktsioonilisemaks.~~ Taandrida Kapitalistlike tootmissuhete tekkimise järgus feodanlabsolutistlik monarhia aitas kodanluse ja uusaadli huves teostada kapitali esialgset akumulatsiooni. Niiid aga ei sannud kodanlus enam leppida absolutismiga, mis toetas kapitalismi arenemist õieti ainult enda fiskuse huvides. Absolutistliku monarhia feodaalne iseloom muutus üha segavamaks. Kodanlus ja uusaadel tahtsid enda kätte haarata riigi sise- ja välispoliitika, finantside ja kirikuelu juhtimise. Neil aladel tekkinud vastuolusid siis vaatlemegi. Oma opositsiooni kandsid kodanlus ja uusaadel parlamenti, organisse, kus neil oli jäänud eelneva perioodi pärandina kül-

48) Tanner, lk. 19

49) Samas, lk. 15

50) Cabau, lk. 45

loltki sõnaõigust. Pääljumes toetusid need klassid rahvamasside tugevale rahulolematusele absolutismi vastu.

Kuningavõim omakorda tugines kahele jõule: feodaalide reaktsioonilisematele ringkondadele ja anglikaani kirikule. Kapitalismi arengust puutumata jäänud feodaalid koondusid tihedamalt kuninga ümber. Kuningavõim osutas neile kaitset rahvamasside jakodanluse vastu. Kuna rendise langemisega feodaalide tulud kahanesid, sattusid nad ka majanduslikult kroonist rohkem sõltuvusse, astudes tihti kuninga teenistusse. Nemad olid siis huvitatud kuningavõimu tugevusest, sellhulgas tema majanduslikust tugevusest, mis aga paraku sõltus parlamendi maksustamisõigusest.

Anglikaani kirik oli kuningavõimu tähtis liitlane. Juba James I jutud näitavad, et ta oma absolutistlikes pretensioonides tuginеb jumalikule autoriteedile. Kirik oli reformatsioonist peale suuresti sõltuv ilmalikust võimust. Kuningas ise oli kiriku kõrgeim valitseja. Vaimulikud lepisid kuningavõimuga sest nad mõistsid, et suudavad ainult ilmaliku võimu abil säilitada oma autoriteeti ja tulusid säilinud maaomandi näol. Kuningas jälle tahtis kasutada kirikut usundilise ühetaolisuse kehtestamiseks ning sellega ka oma ilmaliku võimu tugevdamiseks. Sellepärast kuningas kaitses nii agaralt piiskoplikku anglikaani kirikut puritaanide ründakute vastu. James I mõistis puritaanide loosungite sisu ega kaldunud seepärast kalvinismi poole. Ülikaadel ja kodanlus olid leidnud kalvinismis selle „odava kiriku", mida nad otsisid nagu „odavat valitsustki". James I aga

kartis, et kirikureformid, mida puritaanid taotlesid, isegi nii piiratud ulatuses, nagu see avaldus 1603.a. palvekirjas[51], kus paluti õigupoolest nimult kirikliku kombetalituse puhastamist katoliiklikku tavandi jäänusist, kõigutavad piiskoppide autoriteeti, avades tee presbiterlikule võrdsustamisele kogudustes.

Kiriku vaenlastes kuningavõim nägi ka enda poliitilisi vastaseid. Seepärast Stuart'id jätkasid usundilisi tagakiusamisi. Paljud separatistid olid sunnitud maalt põgenema. Oma 1628.a. deklaratsiooniga kohustaskuningas kiriku kõrgeima valitsejana kõiki säilitama kiriku ühtsust ja dogmaatilisis küsimusis kinni pidama 39 artiklist ~~ang~~ fikseeritud anglikaani usutunnistusest. Lahkarvamusi lahendavad kõrgemalseisvad kirikuvõimud. Kuninga poolt kinnitatud konvokatsioonide otsused dogmade küsimusis on kohustuslikud kogu maalt. Selliste administratiivvahenditega lahendas Charles I usundilisi küsimusi. Surve tugevdamiseks nonkonformistide vastu tugevdati Kõrget komisjoni. 1611.a. komisjon oli arvuliselt suurenenud.[52] Charles I esimeses komisjonis 1625.a. oli juba 108 liiget, sealhulgas kõik piiskopid ja mõlemad peapiiskopid. Charles I ja Laud paistavad silma piiride poolest tõsta komisjoni mõjuvõimu.

Erti neude ajal areneb kõrgvaimulike seas anglokatolitismiks nimetatud vool. Selles avaldub ilmekalt feodaalne reaktsioon. 1633.a. ametisse saanud Canterbury' peapiiskop William Laud oli selle voolu peamine kandja. Kirikule püüti anda tugev, ühtlane iseloom. Selline kirik pidi olema absolutismi tugi, iga ametnik tema hierarhias pidi olema kuningavõimu tööriist. Selleks tugevdati veel

51) Tanner, lk. 57 jj.
52) Usher, lk. 250

piiskopivõimu ja muudeti kiriklikku kombetalitust suuresti pidulikkuse ja toreduse, nn. „pühaduse ilu" Laud'i sõnade järgi, suunas. Sellega taheti rahvale imponeerida, saavutati aga vastupidine tulemus, sest puritaanid kodadluse ideoloogidena nägid kõiges ainult lähenemist vihatud katoliiklusele kui selgesti väljendatud feodaalsele ideoloogiale. Lähenemine toimus tõepoolest, sest anglokatoliiklased muutusid üha sallivamaks katoliiklaste suhtes. Dogmadele omistasid nemad teisejärgulise tähtsuse. Kiriku võimu püüdis tõsta tavandi, halduse ja kirikukoltu tugevdamise teel. Sääljuures küll hoiduti sattumast paavsti võimu alla.

Puritaanidega ei olnud anglokatoliiklastel taolist leplikku vahekorda. Nii presbüterlastes kui independentides nähti kiriku ja riigi aluste lõhkujaid. Kiriku bürokraatlik aparaat jälgis, et kõik riigialamad võtaksid osa riigikiriku kultusest. Isikuid, kes kõrvale hoidsid jumalateenistusist, ähvardasid rasked karistused. Bedfordshire'is peeti kohut kingsepa üle, kes „... vedelet pühapäeviti voodis jumalateenistuse ajal naoga koer oma kuudis."[53] Propaganda eest anglikaani kiriku vastu karistati julmalt, mõistes suuri rahatrahve, raskeid kehavigastusi ja pikaajalist vangistust. Eriti jälitatakse separatiste, kes kiriku organisatsiooni küsimuses peavad õigeks ainult väikeste koguduste olemasolu. Tagakiusamiste eest põgenes iga liiki lahkulisi välismaale, eriti Põhja-Ameerikasse. Absolutismi kukutamise järgi pöördub osa neist kodumaale tagasi, kus nad oma edasi arenenud usundiliste ja poliitiliste ideedega aitavad kaasa revolutsiooni sivenemisele. 1640.a. kõneleb separatistlik jutlustaja: „Kui inimene Ida-Inglismaalt pöördub tagasi Vanale, kuidas

53) Coburn, lk. 66

siis hoolitsetakse tema eest, peetakse õnnelikuks maja, kus ta elab. Kuidas kuulatakse tema sõnu, kuidas antakse neid edasi suust suhu peale tema ärasõitu."[54]

Puritaanlik liikumine väljendas religioosses vormis kodanluse, unsaadli ja osa talupoegkonna opositsioonilist suhtumist feodaal-absolutistlikku režiimi. Tol perioodil olid poliitilised vaated veel tihti rüütatud usundilisse kesta. Samuti olid kuninga ja anglokatoliiklaste usundipoliitikal halvasti varjatud maised eesmärgid. Sellepärast omasid vastuolud usundipoliitilisel rindel tähtsust revolutsioonilise situatsiooni kujundamisel. Igatahes nad aitasid kasvatada massides rahulolematust kehtiva korra vastu. Seda näitab eriti liikumine rügikiriku plaanide vastu Lühikese ja Pika parlamendi vahel. Peale Lühikese parlamendi laialisaatmist jätkas töötd kirikukogu, mis mai lõpuks töötas välja seitseteist kaanonit ja vandetõotuse teksti[55], mille järgi kodanikud pidid truudust vanduma kehtivale kirikukorraldusele: „Mina NN vannun, et ma küdau heaks Inglise kirikus kehtestatud doktriini ja distsipliini või valitsuse... Ma ei taotle ise või kellegi teise kaudu, otseselt või kaudselt tuua sisse mingit paavstlikku doktriini selle vastu, mis on kehtestatud, ega anna kunagi oma nõusolekut muuta selle kiriku valitsemiskorda peapiiskoppide, piiskoppide, dekaanide, ülemdiakonite jt. poolt, nagu see praegu on seatud ja nagu see õigusega peab olema, ega alluta seda kunagi Paavstikoja (the See of Rome ET) anastustele ega ebausule." Kuningas kinnitas suurpitsatiga kirikukogu otsused, „olles neid usinalt lugenud ja kaalunud suure rahulduse ja mõnuga."

54) Сабин, lk. 81

55) Rushworth III, lk. 1186 jj.

See oli loomulik, sest esimene kaanon kõneleb kuninglikust võimust, mis on jumala poolt seatud ja väljendatud nii Vanas kui Uues Testamendis. Isikud, kes tõstavad relvi kuninga vastu, teevad seda jumala kehtestatud korra vastu ja pälvivad needuse. Seepärast kõik vaimulikud peavad õpetama oma kogudusi austama ja teenima kuningat.

Rahvas ei jaganud seda rahuldust ja mõnu. Krahokonnist kostis hääli kirikukogu otsuste vastu. Näiteks Northamptonshire'i elanikud avaldasid juulis kaebekirja, kus väitsid, et sellise vande andmine kinnitaks tema seaduslikkust ja rajaks teed uute tõotuste võtmisele, kusjuures on pealegi küsitav, kas saab nõuda parlamendi poolt kinnitamata vande andmist.[56] Polevat selgitatud, mis on kiriku doktriin. Samuti nemad ei nõustu vannet andma kaitsta kiriku valitsemiskorra muutumatust, sest kirikukorraldus, mis kannatab taolise korruptsiooni all, vajab hädasti muudatust. Pealegi olevat piiskopid jt. ainult vaimulikud, kellel on seaduse poolt antud õigused, aga mitte mingi jumalik õigus, nagu seda sunnitakse uskuma.

Veel otsustavamad olid vastuolud, mis tekkisid majanduslikes küsimusis. Juba kuninganna Elisabeth'il oli olnud tegemist parlamendi opositsiooniga rahanduspoliitikas. Stuart'ite ajal läks kuningavõim finantside ja majanduspoliitika küsimusis kodanluse ja uusaadliga hoopis tülli. James I kaebas 1610. a., kui parlament ei andnud talle õigust maksude võtmiseks: „Prantsuse, Taani, Hispaania kuningad võivad ju võtta makse. Miks siis mina ei või seda teha?"[57] Parlament oli vastupidisel arvamisel. Parlamendi juristid väitsid, et maksustamise õigus kuulub valitsusvõimule, mida võib teostada ainult kuningas parlamendis.

56) Rushworth III, lk. 1205 jj.

57) Английская революция I, lk. 81

See igapäev tavaitatav vormel rõhutas parlamendi osavõtuõigust kuningriigi valitsemisest. Parlamendi ideoloogid eristavad kuningat parlamendis ja kuningat väljaspool parlamenti. Kõrgeim valitsusvõim kuulub kuningale ainult parlamendis ja avaldub statuutides. Parlament oma „Apoloogia"-nimelises märgukirjas kuningale oli rõhutanud, et parlamendi privileegid ei sõltu kuninga armust, vaid on esivanemailt päritud, nagu maagi ja muud varandused. Nn. Bate'i asjas Kantsleirikohus 1606. a. tunnistas kroonil õigust oma äranägemise järgi kehtestada tolle ekspordile ja impordile. Kaupmees John Bate nimelt oli tõlkunud maksma sissevetolli korintidelt selle ebaseaduslikkusele viidates, sest see maks oli sisse seatud omal ajal, kui korintide impordi monopol kuulus Levandi kompaniile, kompaniisse mitte kuulujate jaoks; nüüd oli aga James I valitsuse poolt monopol tühistatud, kuid maks säilitatud. Kohtu asi oli nüüsugustel kordadel selgitada, kas kroonil nõuetel oli alust statuutide või tavaõiguse põhjal. Aga James I ja Charles I kohtunikud arvasid enamasti, et neude asi pole ainult interpreteerida seadust, vaid toetada valitsust. Sääl pole midagi imestada, sest nad olid kuninga ametnikud, määratud tema poolt ametisse „kuni kuningale meeldis" (durante bene placito). Ja nüüd Bate'i asjas seletas kohtunik, et see on kuninga poolt hiljuti tema tulude suurendamise eesmärgil kehtestatud maks.[58] Kuninga võim on eravõimuline või absoluutne, sõltuvalt eesmär-

58) Janner, lk. 340 jj.

märgist. Eravüsilist võimu rakendatakse korralistes kohtutes vastavalt tavaõigusele ja see allub parlamendile. Absoluutne võim oleleb kogu rahva üldise hüvangu heaks, ta juhendub poliitika reegleist ja muutub vastavalt sellele, mida kuninga tarkus peab heaks rahvale. Sest ajast kui kõik tollimaksud on lihtsalt väliskaubanduse „omandus ja tulemus" ja sest ajast kui kõiki välisasju, kaasaarvatud kaubandust, kontrollib absoluutne kuningavõim, on maksud õigustatult kehtestatud selle erakorralise prerogatüvi poolt. Väliskaubanduse maksustamise vastu pole kunagi parlamendi akti või petitsiooni suunatud, vaid maks on alati ära makstud.

Niisuguste keerutamistega krooni juristid arendasid diskretsionaarse prerogatüvi doktriini, mis pidi kuninga asetama seaduskst kõrgemale. Varakantsler jätkas kaubanduse maksustamist. Seepärast kerkiski parlamendi 1610.a. istungjärgul maksustamise küsimus. Sama parlament tahtis ära osta kuninga kui Inglismaa kõrgeima senjööri feodaalseid õigusi £ 200 000 subsiidiumi eest aastas. Uusaadel tahtis lahti saada feodalismi igandeist tootlike jõudude arengu teel. Kokkulepet süski ei saavutatud.

1621.a. parlament võitles kuritarvituste vastu monopolide asjus, mida kuningas oli müünud oma tulude suurendamiseks. Monopolid olid kodanlusel pinnaks silmas, sest nad takistasid tööstuse ja kaubanduse vaba arengut. Parlament rakendas üle hulga aja hea eduga oma kohtuvõimu monopolistide ja isegi kuninga nõunike vastu, kes olid süüdi monopolide patentide müümises. Kuningas ei suutnud takistada parlamenti kohut mõistmast tema ministrite üle.

Opositsioon kasvas Charles I ajal. Valitsus kippus iha enam tasku kallale. Seati sisse sundlaenud, mis tõid tublisti raha sisse, kuid tekitasid kuningriigis suurt rahulolematust. Paljud, peaaegu lihtinimesini, keeldusid maksmast. Juba Charles I esimene parlament 1625. a. avaldas vastupanu kuningavõimu maksupoliitikale. Tonnage'it ja poundage'it (s.t. tollimaks sisseveetavailt kaupadelt [maks veinitünnilt] ja maks sisse- või väljaveetava kauba naelsterlingiväärtuselt) saab Charles I ainult aastaks, Tudor'id ja James I said seda aga eluajaks. Eriti opositsiooniline 1628. a. parlament nõudis kuningalt rea isikuvabaduste ja varanduslike õiguste kinnitamist, mis formuleeriti kuulsas „Õiguste petitsioonis"[59]:

1) edaspidi ei suunita kedagi maksma annetist, laenu, maksu või muud taolist koormust üldise nõusolekuta parlamendi akti kaudu.
2) ühtki vaba inimest ei vangistata või vahistata põhjust näitamata.
3) sõdureid ja meremehi ei majutata eraisikute juurde vastu nende tahet.
4) volitusi kohtuprotsesside algamiseks sõjaseaduse järgi ei anta tulevikus enam välja.

Kuningas kiill kinnitas selle petitsiooni, kuid praktilist tähendust ta ei omandanud. Kuningas jätkas endist poliitikat. Enne lairiaalisaatmist võttis Charles I kolmas parlament vastu resolutsiooni, mis kutsus rahvast üles mitte maksma parlamendi kinnitamata makse ja asuma usundi kaitsele. Riigi surnuvaenlaseks peetakse igaüht, kes püüab tuua muudatusi usundisse, kes on osaline tonnage'i ja poundage'i võtmises parlamendi nõusolekuta ja seda, kes maksab parlamendi nõusolekuta

59) Davies, lk. 39

tonnage'it ja poundage'it peetakse lisaks kodanikuvabaduste reetjaks.[60]

Parlament saadeti laiali ja üksteist opositsiooni juhti eesotsas John Eliot'iga heideti vanglasse. Kuningas läks Westminster'ist heas tujus koju ja mõtles, et ei kutsu enam kunagi kokku parlamenti. Algas parlamendita valitsemise ajajärk. Valitsusel oli esialgu rahalisi raskusi tingituna opositsioonist tema maksupolütikale, kuid see passiivne vastupanu ei suutnud tõsiselt häirida veel küllaltki tugevat absolutismi. Kuninga nõunikud eesotsas krahv Strafford'iga soovitasid ajada „läbimurdepolütikat" („thorough" - lemmiksõna järgi, millega Strafford seda tähistab oma kirjavahetuses). Selleks et teostada taolist „läbimurdu", tõsta Inglise absolutism mandri monarhiate kõrgusele ning suruda alla kodanluse ja uusaadli üha kasvav vastupanu, oli valitsusel vaja sõjaväge ja raha. Rahva raha õngitsemises muutus Charles I valitsus päris meistriks. Makse oli vaja koguda ilma parlamendita. Varem parlamendi poolt kehtestatud kaubanduslikest ja varanduselt võetavaist maksudest, mida võeti üle tähtaja, ei piisanud; päris uusi makse ei juletud kehtestada; siis elustati igivanu, tegelikkuses enam mitte rakendatavaid, makse, võeti suuri trahve ja miuidi monopole. 1630. a. hakati rakendama vana seadust, mille järgi iga maaomanik vähemalt £40 aastatuluga pidi laskma end riitliks liiia. Loobujaid trahviti. Suurendati makse krooni poolt hooldatavailt alaealisilt feodaalidelt pärijäilt. Kuningas trahvis landlorde ettekäändel, et need olevat rikkunud tema domeeni piire, omastanud kunagi kuninga metsa-

60) Davies, lk. 43

valdustesse kuulunud maid. Valitsus kontrollis tarastajaid, pressides tarastajailt välja luna-raha. Valitsus hakkas nõudma 1635.a. nn. laevaraha, maksu, mida anglosaksi ja varanormanni perioodil võeti rannikukrahvkonnilt raamakaitse organiseerimiseks. Valitsus taastas selle maksu ja laiendas järgnevail aastail üle kogu Inglismaa. Laevaraha tekitas eriti suurt rahulolematust kogu maal, sest ta rüvas mitte ainult kõigi maaomanike vaid ka linlaste huve. Peale selle tekkis 30-ndate aastate teisel poolel tööstuses ja kaubanduses teatud seisak, millele osalt sündis oli valitsuse kaubitsemine patentide ja monopolidega, mis tõkestas kapitalismi laia arengut. Tööpuudus ja kõrged maksud tekitasid rahulolematust töötavais kihtides. Kuid maksude tõstmine ei parandanud kuninga rahaasjade olukorda. Seisak majanduselus vähendas tulusid tollidelt, kuid väljaminekud ei vähenenud. Rahaasjad läksid hoopis sassi, kui algas ülestõus Šotimaal 1639.a. Charles I ei näinud muud väljapääsu kui kutsus kokku nn. Lühikese parlamendi. Parlament subsiidiume ei andnud ning opositsiooni juht Pym loendas kahetunnises kõnes kuningavõimu poolt teostatud ebaseaduslikkused, jagades need kolme liiki: 1) parlamendi privilegide, 2) maamaksudi ja 3) kodanike vabaduse ja omandi vastu.[61] Kuningas saatis sellegi parlamendi laiali. Sisepoliitilisis küsimusis tema ei võinud enam leida ühist keelt kodanluse ja mõisnikega. Kuningavõimu rahanduspoliitika, mis fiskuse huvides vägistas tööstust ja kaubandust, oli neile täitsa vastuvõtmatu. Feodaalabsolutistlik kord muutus iha tõkes-

61) Rushworth III, lk. 1131 jj.

tavamaks tootlike jõudude arengule. Rük ei teenindanud ühiskonnas kaalu omandanud kihte. Sün pidi paratamatult tekkima kokkupõrge. Vastuolud majanduselus omavad niisiis keskse koha revolutsioonilise situatsiooni kujundamisel. Nendega põimuvad tihedalt vastuolud ~~veel ühes~~ välispoliitika valdkonnas.

J. V. Stalin õpetab antagonistlikust ühiskonnast kõneldes: „Riigi tegevust iseloomustavad kaks põhifunktsiooni: sisemine (peamine) – ohjas hoida ekspluateeritavat enamikku, ja väline (mitte peamine) – laiendada oma territooriumi, oma valitseva klassi territooriumi teiste riikide territooriumide arvel või kaitsta oma riigi territooriumi teiste riikide kallaletungide vastu"(2) Eespool vaatlesime feodaalabsolutistliku Inglise riigi sisepoliitika üksikuid lõike, milles avaldusid ilmekamalt vastuolud uute võimule kippuvate klassidega. Inglise absolutism ei jätnud unarusse ka oma välist funktsiooni. Riigi välispoliitikat juhtis kuningas oma prerogatiivi alusel. Kodanlus vajas sellist välispoliitikat, mis oleks kaitsnud tema kaubanduslikke huve ja toetanud koloniaalekspansiooni. Seda ei teinud Stuart'ite absolutism kaugeltki.

Kuninganna Elisabeth soosis Inglise kaubanduse ja meresõidu arengut, kuigi feodaalabsolutistliku riigi enda tulude kasvatamise eesmärgil, ning pidas visa võitlust Hispaaniaga. James I ei jätkanud seda traditsioonilist poliitikat ja kaldus lähenemisele Hispaaniaga. See tendents vastas kuninga reaktsioonilisele sisepoliitikale, kuna ta lootis lähenemisega feodaalse reaktsiooni kantsile Hispaaniale tugevdada ka enda absolutismi. Liidu sõlmimine

välja jätta

(2) Stalin, J. V. Leninismi küsimusi. Tallinn, 1952; lk. 562

Hispaaniaga rikkus küll suhteid Inglismaa vana liitlasega Ühendatud Madalmaadega, kuid James I, kes vihkas hollandlasi kui mässajaid, ei hoolinud sellest. Peagi ei olnud Inglismaa ja Ühendatud Madalmaade suhted enam eriliselt soojad, sest 17. sajandi alul seoses Ühendatud Madalmaade muutumisega võimsaks kaubanduslikuks ja koloniaalriigiks algavad nende vahel kokkupõrked majanduslikul pinnal. Ühendatud Madalmaade ja Inglismaa suhted olid õige keerulised, sest, vaatamata konkurentsile heeringapüügis, vaalapüügis ja Ida-India kaubanduses, neid sidus ühine võitlus Hispaania kolonisaatorlikule imperiumi vastu ja protestantism. Vaatamata lähenemisele Hispaaniaga tegi James I oma valitsemisaja algupoolel silmi ka Prantsusmaale, kes piiridis Inglismaad kaasa tõmmata Habsburgide-vastasesse koalitsiooni. Prantsuse diplomaatiast käis siiski üle Hispaania oma, kes kasutas Inglise välispoliitikat juhtivate tegelaste mõjutamiseks avatavasti tõhusamaid rahalisi vahendeid. Sõprus Hispaaniaga oli viga vastumeelt Inglise kodanlasele, sest Inglise laevandus ja merekaubandus kannatasid enamdiselt hispaanlaste kallaletungide all, nagu kodanlus ise kaebas, rohkem küll Hispaania omaid inglaste kimsamise all. Seepärast 1621. a. parlamendis mitmed saadikud soovitasid otse sõda Hispaaniaga. Kuningas saatis parlamendi laiali. Tema ei tahtnud sõda Hispaaniaga, sest ta oli protestantliku unioni toetajana ja Pfalzi kurvürsti äiataadina suunitud Saksamaal võtta sekkuma protestantide poolel ning lootis ja püüdis säilitada Hispaania heasoovlikkust, pakkudes selle hinnaks isegi Ühendatud Madalmaade jagamist. Kuningas taotles edasist läheneemist Hispaaniale. Selleks initati 1623. a. Wales'i prints Charles'i abi-

elu Hispaania infanta Maria'ga. Läbirääkimistest ei tulnud midagi välja, sest hispaanlased nõudsid liiga palju. Nad nõudsid suuri järeleandmisi katoliiklusele Inglismaal, ise aga ei tahtnud sõrmegi liigutada Pfalzi kuurvürsti huvide kaitseks, kelle valdused olid okupeeritud Hispaania sõjaväelaste poolt. Seepärast ütles James I, et ta ei tahtvat oma pojale kaasavaraks oma tütre pisaraid.[63] Viks põhjus oli ka oppositsioon hispaaniasõbralikule poliitikale Inglismaal. Charles kirjutas küll alla abielulepingule, kus leidusid katoliiklust soosivad punktid, kuid nende kehtima hakkamine Inglismaal oleks tekitanud Inglismaal suurt rahulolematust. Ja seda pidi kuningas ikkagi arvestama, sest jäädes parlamendi toetusvahadetad kaotas tema välispoliitika materiaalse aluse. Seepärast oli kasulikum järele anda kodanlusele ja muuta suunda välispoliitikas.

Kursi muutus toimunki 1624.a. Kõigepealt kutsuti kokku parlament. Seal kinnitas Edward Coke: „Inglismaa poland kunagi rikkam kui sõdides Hispaaniaga."[64] Uue kursi teostamiseks oli vaja liitlasi. Sõlmitakse ühendatud Madalmaadega sõjalise liidu leping ja taotletakse liitu Prantsusmaaga. Selleks abiellus Charles Prantsuse kuninga õe Henriette Marie'ga. Abieluga ei saavutatud seda, mida loodeti, sest Prantsusmaa polnud nõus avalikult osa võtma võitlusest Pfalzi taasvallutamise eest. Selle eest tuli aga Inglismaale ikka katoliiklasest kuninganna. Kuigi prantslased ei nõudnud katoliiklastele nii ulatuslikke soodustusi kui hispaanlased, oli igamehele selge, et õukonna kaudu hakkab jälle Inglismaale imbuma paavsti mõju. Inglismaa valmistus sõjaks Hispaaniaga.

63) Davies, lk. 57

64) Английская революция I, lk. 118

1625.a. sõlmitud sõjalise liidu leping Ühendatud Madalmaadega oli suunatud Hispaania vastu ning samal ajal püüdis reguleerida Inglismaa ja Ühendatud Madalmaade kaubanduslikke vahekordi. 1625.a. Inglismaa alustaski sõda Hispaaniaga, kuid ettevõetud ekspeditsioon Cadiz'isse ebaõnnestus halva varustuse ja ettevalmistuse tõttu. Sõda Hispaaniaga arenes halvasti. Aga varsti sattus Inglismaa tülli ka Prantsusmaaga, Prantsusmaa ei lasknud Inglise diplomaatial end kallutada sõtta Habsburgide vastu Pfalzi tagasivõitmiseks. Pahameelt Inglismaal suurendas prantslaste kavatsus kasutada palgatud inglise laevu hugenottide kindluse La Rochelle'i piramiseks ja jätkuvad vastastikused laevade ning kaupade konfiskeerimised. Prantsusmaa lõpetas süs kõikumise ja sõlmis liidu Hispaaniaga Inglismaa vastu. 1627.a. Inglismaa korraldas ekspeditsiooni La Rochelle'i alla abiks prantsuse hugenottidele kuninga vastu. Sellega loodeti kahjustada Prantsusmaa positsiooni merel. Sõda Prantsusmaaga ebaõnnestus samuti. Inglise välispoliitika oli ummikus. Ta oli tülis nii Hispaania kui Prantsusmaaga ja pealegi mõlemas sõjas liiria saanud.

Inglismaal õnnestus süski isna hõlpsasti rahu sõlmida. Prantsusmaaga sellepärast hõlpsasti, et see vajas oma jõude Hispaania vastu; Hispaania aga, kes lubas aidata Pfalzi taastada, saavutas Inglise kuninga nõusoleku Inglismaa vana liitlase ühendatud Madalmaade jagamise kohta. Niiviisi olid nurja läinud kõik Inglise absolutismi katsed ajada aktiivset välispoliitikat. Saamatu poliitika oli ainult kuningriiki materiaalselt kahjustanud ja tekitanud elanikkonnas rahulolematust. Niiid jäi Inglismaa kõrvale Euroopa suurriikide võitlusest, leppides rahuliku teotsemisega

riikidevahelise suhtlemise kunstis, ilmutades aga seejuures süski sümpaatiat Hispaaniale, eriti 40-ndate aastate lõpupoole.

Välispolütika valdkonda peaks võima kanda ka kuningavõimu suhted Iiri- ja Šotimaaga. Kõneldes „thorough" polütikast oli juttu, et kuningas arvas selle teostamiseks vaja olevat raha ja sõjaväge. Seda sõjaväge hakkas Iirimaal moodustama krahv Strafford. Olles saanud Iirimaa lordasehalduriks 1633. a. tema arvas, et just Iirimaal saab moodustada alalise sõjaväe, mida absolutism nii väga vajas ja mida oli Inglismaal tülikas teha eelpoolmainitud iseärasuste pärast sõjaväekorralduses. Armee oli formaalselt määratud ürlaste vastupanulükumiste mahasurumiseks, kuid, nagu hiljem selgus, Strafford soovitas kuningal seda kasutada rahutuste vaigistamiseks mõlemas kuningriigis, s.o. Inglis- ja Šotimaal. Armee ülalpidamiseks vajalikud summad pidid tulema kahabiku elanikkonna käest, muuhulgas maaomandi konfiskeerimise teel. Inglise administratsiooni omavoli ajendas põhjustas 1641. a. ülestõusu.

Keeruline oli lugu ka Šotimaaga Stuart'ite absolutism taotles Inglis- ja Šotimaa majanduslikku, polütilist ning usundilist ühendamist. Inglise kodanlus polnud tol perioodil eriti huvitatud tihedamast unioonist Šotimaaga, pidades raskesti teostatavaks ära seedida seda riiki, sel ajal kui oldi eeskätt huvitatud Iirimaa koloniseerimisest. Šotlased avaldasid muidugi veel vähem poolehoidu Stuart'ite taotlusile. Šotimaa lõunaosas linnades oli juba arenenud kodanlus, kuid Šoti mägismaal valitses veel täiesti feodaalne formatsioon. Kuningavõim mõistis, et presbüterlik kirik on tähtsaks toeks nii šoti feodaalidele kui kodanlusele. Seepärast suunati löök presbüterliku kiriku vastu.

Katsetele Šotimaal sisse seada anglikaani episkopaalkirikut vastasid šoti presbiterlased 1638.a. kevadel covenant'i sõlmimisega ning alustasid järgmisel aastal sõda Charles I vastu. Šotlased suutsid edukalt sõdida nõnga Inglise kuningaga. Šoti ülestõusul oli suur tähtsus Inglise revolutsiooni selloos. Šotlased pöörduvad 1639.a. veebruaris ja 1640.a. mesti inglise rahva ja parlamendi poole, deklareerides, et nad ei sõdi inglise rahva ega ka kuninga vastu, vaid tõelise õnn vaenlaste vastu, kes tahavad kehtestada papismi Šotimaal ja Inglismaal, ning kuninga hallvade nõunikkude Strafford'i ja Laud'i vastu. Absolutismile vaenulikud ringkonnad Inglismaal nõustavad šotlaste võitluse tähtsust ning tunnistavad enda solidaarsust sellega. Šotlaste antud hoobid absolutismile näitasid viimase nõrkust ja sundisid valitsuses olevat kuningat pöörduma parlamendi poole.

Stuart'ite välispoliitika müstis ei rahuldanud kodanlust. Neil polnud kindlat välispoliitilist suunda, vaid nad kõikusid kahe suure koalitsiooni vahel, Habsburgide ja nende vastaste vahel. Selline kõikuv kurss kahjustas Inglise kodanlust, sest Prantsusmaa ja tihendatud Madalmaad läksid mitid kolonialpoliitikas mööda Inglismaast, kelle valitsus ei suutnud ennast maksma panna. Stuart'id lähtusid tihti enda dünastia huvidest, hoolimata kodanluse kaubanduslike ja koloniaalpoliitiliste huvide kaitsmisest. Ka kuningavõimu välispoliitika oli järelikult Inglismaa kapitalistliku arenemise teel ees. Selle vastu võitles opositsioon parlamendis mitmekümne aasta vältel. Vastuolud välispoliitika valdkonnas aitasid kaasa revolutsioonilise situatsiooni kujunemisele.

V. I. Lenin iseloomustab revolutsioonilist situatsiooni järgmiselt: „1) Asjaolu, et valitsevad klassid ei suuda muutmatul kujul säilitada oma võimu; üks või teine „ülemkihtide" kriis, valitseva klassi poliitika kriis, mis tekitab praod, kuhu murrab sisse rõhutud klasside rahulolematus ja viha. Revolutsiooni saabumiseks harilikult ei piisa sellest, et „alamkihid ei taha", vaid on nõutav veel, et „ülemkihid ei saa" elada endist viisi. 2) Harilikust suurem rõhutud klasside häda ja viletsuse teravnemine. 3) Tuntav aktiivsuse tõus, mille mainitud põhjused esile kutsuvad rahvahulkades, kes „rahulikul" ajastul lasevad endid viisida vaikselt, kedagi aga tormistel aegadel nii kogu kriisi olukord kui ka „ülemkihid" ise tõukavad iseseisvale ajaloolisele väljaastumisele."[65]

Inglismaal olid 30-ndate aastate lõpuks kõik need elemendid välja kujunenud. Absolutism oli jõuetuks osutunud nii sise- kui välispoliitikas. Tal olid kujunenud teravad vastuolud kodanluse ja mässaadliga nii majandus-, kiriku- kui välispoliitika valdkondas. Vanad feodaalsed tootmissuhted ei vastanud enam feodaalse korra ripes kujunenud tootliku jõudude kapitalistlikule iseloomule. Maa majanduselus oli toimunud langus, mille tagajärjed lasusid eriti raskelt töötavate kihtide õlgadel. Nii töötavatel kihtidel kui mässaadlil ja kodanlusel oli villand feodaalabsolutistlikust korrast. Sõti ülestõusu oli eriti nõrgestanud kuningavõimu. Opositsioon julges nüüd välja astuda iha dvalikumalt feodaalabsolutismi vastu. Maal oli kujunenud revolutsiooniline situatsioon.

Lõpp

Charles I-sel ei jäänud 1640.a. sügisel muud nõu kui kokku kutsuda uus parlament. Selle parlamendi kogunemisest võib juba lugeda hakata revolutsiooni algust.

---

65) Lenin, V. I. Teosed, 21, lk. 187.

2. peatükk.

Revolutsioon.

Kuninga olukord oli peale Lühikese parlamendi laialisaatmist endiselt halb. Rahadžjad olid laokil ning armee ei suutnud peatada šotlaste pealetungi. Opositsioon nõudis avalikult uue parlamendi kokkukutsumist. Kaksteist oppositsioonilist lordi ja Londoni City esitasid kuningale petitsioonid, milles osutasid maa raskele majanduslikule ja poliitilisele olukorrale ning nimetasid parlamendi kiiret kokkukutsumist ainsaks rahuvahendiks Inglismaale.[66] Kuningal tuligi kokku kutsuda 03. novembril 1640. a. uus parlament, mida hakati hiljem nimetama Pikaks parlamendiks.

Juba selle oktoobris alanud valimised tekitasid elevust. Mõlemad pooled püüdsid parlamenti viia võimalikult palju enda pooldajaid. Kuningas soovitas kandidaate mõnede krahvkondade šeriffidele ja meeridele. (Kuninga poolt sobivaks peetud kaheteistkümnest juristist valiti muide küll ainult kolm.[67]) Opositsioon avaldas samuti aktiivsust, agiteeri-

66) Rushworth III, lk. 1260 jj.

67) Davies, lk. 95

rides oma kandidaatide eest. Memoarist Anthony Wood kirjutab, et Pym sõitis mööda maad, et aidata puritaanlasist vendadel pääseda parlamenti.[68] Mõnelpool kandideeris kahele kohale neli kuni viis isikut. Valijaid katsuti siis mõjutada õlle ja tubakaga. Üldiselt valimised läksid opositsioonile edukalt. Uude parlamenti valiti ligi 60% Lühikese parlamendi liikmeist.[69]

Opositsiooni edu on seda märkimisväärsem, et valimissüsteem oli vananenud ega võimaldanud saada esindust parlamendis paikkondade elanikkoma arvule vastavalt, kuna igal krahvkonnal ja linnal oli õigus saata parlamenti kaks esindajat. Hõredalt asustatud ja majanduslikult mahajäänud lääne- ja edelakrahvkondadest tuli sulteliselt rohkem saadikuid kui Kesk-, Ida- või Kagu-Inglismaalt. Näiteks maa majanduslik keskus London Middlesex'i krahvkonnaga saatis 8 saadikut, majanduslikult mahajäänud ja hõredasti asustatud Cornwall 44 ja Wales 24 saadikut.[70] Arvestades jagunemist 1642.a., mil osa Pika parlamendi liikmeid kaldus kuninga poole ja sõrtis osa võtma nn. Oxford'i parlamendist, tekkse statistikat, et umbes 57% Pikast parlamendist oli opositsioonile ja kuninga poole hoidis 43% liikmeskonnast.

Parlamendi sotsiaalne koostis oli tingitud suurel määral valimissüsteemist. Jõutavad kihid välistas valimistest varanduslik tsensus (maal määratavasti 40-šillingiline aastatulu). Seepärast moodustas rõhuva enamuse Pikast parlamendist mõisaadel. Nimekirjas on 500 liiget.[71] (Täiendusvalimistega olevat nende arv tõusnud kuni 511[72]) Kõrgaadli

68) Davies, lk. 95 jj.
69) Samas
70) Английская революция I, lk. 145
71) Rushworth I-IV, lk. 1-11
72) Английская революция I, lk. 145

tiitlit kannavad 11 alamkoja lüget (neist 1 krahv, 5 viscount'i ja 5 lordi). Siis näeme 3 kaupmeest, 5 juristi (s.t. taolisi, kel aadlitiitel puudub), 6 raehärrat, 1 õpetlane füüsik ja 7 igasuguse tiitlita või ametinimetuseta saadikut. Näeme, et kodanluse esindajaid on hoopis vähe. Ülejäänud 473 saadikust igaüks kannab tiitlit „knight", „baronet", „esquire" või „gentleman". Siit ei saa muidugi järeldust teha, nagu oleks Pikk parlament olnud aadli esindusorgan ja kodanlusest kaugemal seisev. Need saadikud esindasid uusaadlit, kes oli poolenisti kodanlikustunud või omas vähemalt kodanlusega ühiseid huve. Marx kirjutab uusaadli kohta: „See kodanlusega seotud suurmaavaldajate klass polnud, erinevalt prantsuse 1789. a. feodaalsest maavaldusest, vastuolus, vaid, vastupidi, täies kooskõlas kodanluse olelemistingimustega. Selle klassi maavaldused kujutasid endast tõepoolest mitte feodaalset, vaid kodanlikku omandit." 73) Stuart'ite päevil oli kodanluse ja uusaadli kokkusulamine õige kaugele läinud, mitte üksi selle tõttu, et aadlikud ise kohandusid kapitalistlikule tootmisvüsile, vaid ka teises suunas, kuna aadliseisus muutus üsna lahtiseks teistest ühiskonnakihtidest isikuile. Tudor'id ja Stuart'id olid kergel käel annetanud peeriaugi, kõnelemata ülejäänud aadlitiitlitest. James I oli teinud aadlipatendid (kaasaarvatud peeri oma) äriasjaks, baronet'i tiitli sel otstarbel loonudki, kuid tema veel kavalam poeg, nagu eespool juttu oli, sundis trahvi ähvardusel vähemalt £ 40 aastatuluga maaomanikke riiitliks löömist taotlema, millisest aust need praktilised mehed kõrvale hoidsid, kartes £ 60-70 ulatuvaid kulusid tseremoonia juures. Kõige selle tagajärjel algas juba siis protsess, mis viis

73) К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. VIII, ск. 279

vähehaaval aadlitiitli muutumisele paljaks lisandiks perekonnanimele, nagu see enamvähem on tänapäeva Inglismaal (eriti „sir" ja „esquire" kõnes ja kirjas, milliste tarvitamise puhul kõnetatav ei tarvitse põrmugi aadliseisusesse kuuluda). Uutele majandamismeetoditele üle läinud aadel oli kodanlusega seotud ka abieludega, ärisidemetega jms. Seepärast pole ime, et enamik parlamendi siniverelisist liikmeist kaitses nii usinalt Inglismaa kapitalistliku arenemise huve. Parlamendi tegevusele väga kasulikud olid juristid, kes astusid kuningavõimu omavoli vastu, tuginedes oma argumentides oskuslikult statuutidele ja kohtute eelikuile. Inglismaal polnud ju tol ajal ega ole õieti kunagi olnud kodifitseeritud õigusnorme ja seepärast on pretsedentidel, mis kirjalikult fikseeritud ja ajajooksul omandanud pea seaduse jõu, suur tähtsus kohtute praktikas ning ka parlamendi ja kuninga vahelises kulmas sõjas. Juristidel olid ühised huvid kodanlusega, kelle ridadest nad tihti pärinesid, kelle asju nad ajasid kohtutes ning vajaduse korral parlamendis. Peale juristide oli linnade esindajate hulgas 17. sajandil palju gentleman'e, kes ei tarvitsenud tegelikult olla antud linna kodanikud.[74] Nii oli näiteks Oliver Cromwell Lühikeses parlamendis Cambridge'i linna saadik, kuigi ta seal ei elanud.

Lordide kojas oli 1640. a. 123 ilmalikku peeri ja 26 prelaati, peeridest paljud ka noortest suguvõsadest.[75] Kodusõja algul oli 132 peeri, neist 70 aktiivset rojalisti ja 30 avalikku parlamendi pooldajat. 30 meest ei võtnud võitlusest osa!

---

74) Савин, А. Английский парламент при Тюдорах и двух первых Стюартах (до созыва Долгого парламента). Книга для чтения по истории нового времени, т. II, lk.

75) Савин, lk. 186 jj. Vrdl. Щеголев, П. П. Очерки из истории Западной Европы XVI–XVII вв.; lk. 321

Tavalise koostisega parlament kogunes 03. novembril 1640.a. Westminsteris. Kuningasavas parlamendi oma troonikõnega. Kuningas oli õigeleplik ja kõnes ilmnes, nagu oli oodatagi, et tal on parlamendilt vaja raha ja toetust kaitse organiseerimiseks šotlaste (Northern People) vastu. Muuseas ta ütles: „Seepärast ma soovin ainult, et te kaalutsite, kuidas parimini kindlustada selle kuningriigi julgeolekut. Selles küsimuses on kaks peamist mõtlemisväärset osa; esiteks mässajate väljaajamine ja teiseks teie õiglaste kaebuste rahuldamine, kusjuures ma tõotan teile, et tõotan teiega kaasa nii puhtsüdamlikult ja selgesti, et kogu maailm võib näha, et minu kavatsus on alati olnud ja on edaspidi teha see kuningriik kuulsaks ja õitsevaks." 76)

Opositsioon ei jagunud kuninga vasteid. Pikk parlament tundis enda taga rahvamasside toetust (seda tõestavad arvukad parlamenti saabuvad petitsioonid kuningavõimu kuritarvituste kõrvaldamise kohta 77), eriti palju kaebusi oli laevaraha kohta. 78))

Seepärast opositsioon hakkas kohe nõudma absolutismi. 07., 08. ja 09. novembri debatid olid õige elavad. Tavaliselt tõstetakse neil päevil peetud kõnedest ikka esile Pym'i oma 07. novembrist, mis väljendab ilmekalt opositsiooni üldisi nõudmisi. Pym lähtus vanast põhimõttest „kuningas ei saa toimida vääralt", tähendab seadus panek kogu vastutuse kõigi äparduste eest temalt ministreile. 79) Ta jaotas kõik kuningavõimu kuritarvitused

76) Rushworth IV, lk. 12

77) Кареев, Н. Обе Английские революции XVIII века; lk. 75
Stern, A. Geschichte der Revolution in England; lk. 80.
Трин, Д.Т. История английского народа, т. III, lk. 161

78) Rushworth IV, lk. 21

79) Rushworth IV, lk. 21 jj.

kolme lüki: 1) parlamendi privileegide, 2) usundi ja 3) isikuvabaduste vastu. Kõne kolmandas osas Pym vüb isikuvabaduste alla ka majanduslikud vabadused, nurisedes kuningavõimu kuritarvituste üle maksupolütikas.

Selles ilmneb selgesti, kuidas Pym astub välja kodanluse advokaadina, kaitstes eeskätt tema majanduslikke ja polütilisi huve, lisaks viimastega seotud usundilisi nõudmisi, kuid jättes täitsa kõrvale täötavate kihtide huvid. Pym on konstitutsiooniline monarhist ega taotle sugugi valitsuskorra edasist demokratiseerimist, vaid vana „konstitutsiooni" tugevdamist ja puhastamist viimaste aastakümnete moonutusist. Kuninga võimu vastu välja anda seadlusi (leges temporis) ediktide ja proklamatsioonide näol nuriseb Pym näiteks sellepärast, et seda kasutatakse monopolide terutamiseks ja säilitamiseks.[80] Pym väitis, et parlamentide ebaseaduslik laialisaatmine, sellele vaatamata et neid pidanuks kokku kutsuma kord aastas, on kõigi pahanduste peamine põhjus. Pym pidas siin silmas statuuti Edward III 4. valitsusaastast, mille järgi parlamenti pidi kokku kutsuma kord aastas või tarviduse korral sagedamini.[81]

Lord Digby oma kõnes 09. novembril peab samuti kinni seisukohast „kuningas ei toimi vääralt" ning teeb kõnele ilusa immarguse lõpu Hippokratese aforismiga, mis tema arvates sobib sama hästi polütilisele kehale kui elavale organismile: „Enne kui kehasid põhjalikult ja mõjusalt puhastada, peab kehamahlad muutma vedelaks ja voolavaks."[82] Haigusi tekitavad mahlad riigikehas olevat halvad ministrid, kellest vaja lahti saada.

80) Rushworth IV, lk. 23

81) Hallam II, lk. 95 jj.

82) Rushworth IV, lk. 32

(Muide lord Digby oli tulevane rojalist, kuigi ta astus esialgu kuningavõimu kuritarvituste vastu opositsiooni poolel, nagu mitmed teisedki temataolised.)[83] Samal arvamusel olid teisedki, muuhulgas Pym, kes soovitas karistada isikuid, kes kavatsesid muuta kuningriigi usundit ja valitsemiskorda Siri sõjavae abil. Parlament kartis riigipööret õukonnaringkondade poolt ja ilmselt põhjendatult. Seepärast hakati organiseerima kohtuprotsesse kuninga nõunike vastu. Tähtsaim ja ohtlikem neist oli lord Strafford. Ta arreteeriti 11. novembril lordide koja käsul. Parlamendil oli Strafford'i protsessiga raskusi. Ei saanud tuvastada kuningriigi seaduste rikkumist Strafford'i poolt. Kuningas teatavasti on isik, „kes ei saa toimida vääralt", s.t. on ametialastes küsimustes vastutamatu ja puutumatu. Vastutus valitsemisalaste seaduserikkumiste eest langeb isikuile, kes annavad kuningale „halba nõu". Kuigi Strafford oma „läbimurdepoliitikaga" oli ilmselt rikkunud parlamendi privileege, ei saanud teda süüdistada reetmises, sest Edward III aegse statnudi alusel kvalifitseeritakse reetmisena: „1) Sepitsema või kujutlema kuninga, kuninganna või troonipärija surma; 2) alustama sõda kuninga vastu tema kuningriigis; 3) hoiduma kuninga vaenlaste poole; 4) vägistama kuninga naist, tema vanima poja naist või tema vanimat vallalist tütart; 5) võltsima suurpitsatit, salapitsatit või münte; 6) välja andma valeraha; 7) tapma kantsleri, laekuri, kummagi kohtu või assüsi kuninga kohtuniku tema ametikohustuste täitmisel."[84] Too statuut kaitseb mitte

83) Английская революция I, lk. 148.

84) Anson II, 1; lk. 243.

krooni või parlamenti, vaid kuningat feodaalse süseräänina ning tema õigusi. Kuna Strafford polnud millegi taolisega hakkama saanud, polnud juriidilist alust teda reetmises süüdistada. Süüdistus tugines väitele, et ta olevat katsunud riigi põhialuseid lammutada, püüdes kehtestada seadusevastast türannilist valitsemisviisi. Ta olevat ka sõja õhutaja Inglis- ja Šotimaa vahel. Kuna osutus raskeks loota lordidelt süüdimõistvat otsust, laiendades mainitud süüdistusele riigireetmise mõistet, tuldi mõttele rakendada Strafford'i vastu bill of attaindes'it. Pearelv Strafford'i vastu oli endise riigisekretäri Vane'i pabereist leitud märkus selle kohta, et Strafford olevat soovitanud kuningal peale Lühikese parlamendi laialiajamist kasutada Iiri sõjaväge opositsiooni mahasurumiseks. Vormiliselt polnud seegi argument kuigi tugev, teksti mitmeti mõistmise võimaluse ja vastaspoole tunnistajate eitavate seletuste tõttu, kuid opositsioon ei ajanud enam kirjatähte taga. Küsimus polnud niivõrd Strafford'is kui absolutismi „läbimurdepoliitika" süüdimõistmises. Seda taheti iga hinna eest saavutada, pealegi tunti enda taga rahvamasside toetust. Kuningas püüdis oma soosikut päästa, tõotades talle elu ning astudes lordide kojas välja tema kaitseks. Londoni plebeiliste masside survel oli aga heidutatud kuningas sunnitud bill'i kinnitama 10. mail 1641. a., julgemata kasutada oma prerogatiivide hulka kuuluvat armuandmisõigust. Eelmise aasta detsembris olid kinni võetud peapiiskop Laud ja Strafford'i abiline Redcliff. Riigisekretär Windebank'il, keda süüdistati rekusantide soosimises, õnnestus põgeneda Prantsusmaale. Üle mere pääses ka lordsuurpitsatihoidja Finch,

kelle vastu oli tõstetud impeachment, peamiselt laevaraha asjus.

Parlament kippus, nagu nägime, julgesti kuninga nõunike kallale. Eelmised opositsioonilised parlamendid olid samuti ähvardanud halbu ministreid, kuid kuningas oli parlamendi iga kord laiali ajanud. Võibolla oleks ta niiidki seda teinud, kuid Londoni rahvamassid, kes lootsid parlamendilt oma elutingimuste paranemist, astusid välja parlamendi kaitseks. Masside väljaastumised 1641. aasta aprillis ja mais suudisid kuningat järeleandlikkusele. Seda mõistsid ka parlamendi liikmed. Pym ütles kord: „Jumal halasta, kui alamkoda millegagi nõrgestab rahva vaimustust, kes taotleb oma õiglaste soovide rahuldamist."[85] Parlamendi sidemeid rahvamassidega aitas tugevdada veel üks tegur. Eelmistes parlamentides olid kõik vaidlused jäcinud Westminster'i seinte vahele. Paremal juhul liikusid segased kuuldused Londonis, provintsi ei ulatunud midagi. Oli tavaks, et kõnevabadust rakendati ainult parlamendis peetavate kõnede kohta (alati mitte neilegi), kuid parlamendi töö kohta ei antud informatsiooni avalikkusele. Alles revolutsioon tõi ajakirjanduse kaudu parlamendivaidlused avalikkuse ette. Sel oli müüdugi suur tähtsus, sest ajakirjandus mitte ainult ei kajasta avalikku arvamust, vaid seda enam aitab teda moodustada. Inglise ajakirjanduse juured ulatuvad küll kaugemale, 16. sajandil trükiti juba pamflette ja lendlehti, esimene ajaleht aga on tõenäoselt nimetu perioodiline väljaanne, nn. coranto või courante, trükitud Hollandis 1620. a. (Imprinted in Amsterdam

85) Cabun, lk. 203 jj.

by George Veseler Ao. 1620. The 2. of December) 86)
1621. aastast pärinevad juba Inglismaal trükitud ajalehed. Nende kõigi materjaliks olid uudised välismaalt. Sisemaalt hoiti sõrmed eemal, sest muidu oleks neile peale astutud. Inglise ajakirjanduse arenemisele tegi tõkkeid feodaalabsolutistlik kuningavõim, kes Tähekoja kaudu keelas oktoobris 1632. a. kõik ajalehed. Tähekoja kaotamine 1641. a. andis uut elu ajakirjandusele, mis hakkas nüüd käsitlema ka sisepoliitilisi ~~küsimusi~~ küsimusi.

Tundes, vastavalt kõigele eelpoolöeldule, enda taga laiemate rahvamasside toetust, muutus Pikk parlament algusest peale suurimaks jõuks riigis. Eesseisva suure töö tõhustamiseks parlament hakkas organiseerima alalisi komiteesid. Neid oli parlamendil juba James I ajal, nimelt neli: usundi, kaebuste, kaubanduse ja kohtu.[87]

Kuid nüüd hakkas vana nimi omandama uut sisu. Tuleb puudutada alaliste komiteede moodustamist juba Pika parlamendi algusest peale, sest nemad etendasid revolutsiooni käigus tähtsat osa, teostades kuningriigi tegelikku valitsemist pärast seda kui kuningaga olid avalikult sidemed katkestatud. Esialgu nad moodustati muidugi parlamendi töö lihtsustamiseks, kuna küsimusi arutati ja täpsustati komiteedes, enne kui need esitati kogu alamkojale läbivaatamiseks. Kõige enne moodustati alamkojas komitee valimiste tulemuste kontrollimiseks ja parlamendi privileegidega seoses esilekerkivate küsimuste arutamiseks.[88] See toimus juba 05. novembril. Järgmisel päeval alamkoda lõi oma suured komiteed usu, kaebuste, kohtu ja kaubanduse

86) Stutterheim, K. Die Englische Presse, lk. 4 jj.

87) Hatschek, lk. 398

88) Rushworth IV, lk. 19 jj.

küsimusis. Neile komiteedele anti õigus nõuda kirjalikke ja suulisi aruandeid ning neile tehti ülesandeks ette kanda oma arvamusist ja talitusist alamkojale. Siis loodi komitee Tirimaalt tulevate kaebuste arutamiseks.

Kogu kuningriigist tulevad kaebused ja petitsioonid olid nii rohkearvulised, et kogu alamkoda jagunes nende uurimisel umbes neljakümneks komiteeks, kuid enamikku neist saab taandada nelja põhiliiki: 1) komiteed, mis käsitlesid usundit, uuendusi kirikus ja kaebusi kiriklike kohtute üle; 2) komiteed, mis käsitlesid riigiasju üldse, eriti Tiri- ja Šotimaasse puntuvaid; 3) komiteed, mis käsitlesid laevaraha küsimust ja kohtuid; 4) komiteed, mis käsitlesid paavstlust, paavstlikku hierarhiat, vandenõusid jne.[89] Viimasesse liiki võiks näiteks lugeda 09. novembril alamkoja poolt nimetatud komitee, mis pidi uurima kui palju papiste oli Londonis ja tema ümbruskonnas kümne müili ulatuses, sest need inimesed pidi zelvitustama kuninga proklamatsiooni alusel. 21. novembril loodi komitee, mis pidi kontrollima kuninga sõjavae seisukorda ja välja selgitama, kes ohvitseridest on papistid.[90] 12. detsembril loodi komitee lordleitnantide kontrollimiseks.[91] Kohtuasjadega tegelevaist komiteedest nimetama näitena komiteed ülemtseremooniameistri kohtu kontrollimiseks.[92] Komitee pidi vastu võtma palvekirju kohtu tegevuse kohta ja jälgima seal asjaajamise käiku.

Oma komiteede kaudu piiidis siis Pikk parlament haarata enda kätte kontrolli kõigil tähtsamail võimupositsioonidel sõjaväest kohtuteni. Alalised komiteed olid tööriistadeks, mille kaudu parlament hakkas vähe-

89) Rushworth IV, lk. 28 jj.

90) Samas, lk. 54

91) Samas, lk. 99

92) Samas, lk. 54

haaval üle võtma polütilist võimu. Komiteede rohkearvulisus ja segadus nende pädevuses ja koosseisus ei olnud suureks takistuseks nende töös, sest osal komiteedel puudus iseseisev teovõime, nad olid ainult parlamendi, või pigem alamkoja, abilised üksikute küsimuste lahendamisel, mis töötati seaduseelnõudeks bill'i, mitte enam petitsiooni kujul. Nüüsiis peale alaliste komiteede, mis hiljem hakkavad otseselt teostama täidesaatva võimu funktsioone, olid olemas ajutised mingi spetsiaalse küsimuse lahendamiseks loodud komiteed või komisjonid.

Parlament astus samme võimu kindlustamiseks. 07. detsembril 1640 otsustati, et laevaraha on kuningrügi seaduste, alamate omandiõiguse ja parlamendi varasemate resolutsioonide vastu, kohtunike senised arvamused laevaraha seaduslikkuse kasuks tunnistati vääradeks.[93)]

Kuningas oli sunnitud seda tunnustama 1641. a. augustis vastava aktiga. Teise aktiga keelati igasuguste maksude võtmine parlamendi nõusolekuta, kaasaarvatud tollimaksud. Nii jäi kuningas ilma tonnage'ist ja poundage'ist. Edasi keelatakse kuningal sundida maaomanikke riiütliks löömist taotlema. Samuti keelati kuninglike metsaalade laiendamine. Ühe sõnaga, kõrvaldati kuninglikust võimutäiusest lähtuv maksustusõigus. See oli suur löök kuningavõimule. Kuninga tulud pürati tema domeeni tuludega, mis loomulikult kaugeltki ei rahuldanud vajadusi. Täiendavaid summasid võis saada ainult parlamendi nõusolekul, kes oli osanud teha end vahepeal iseseisvaks, võttes vastu bill'i, (mida vaatleme edaspidi) mis lubas parlamendi laialisaatmist ainult tema enda nõusolekul.

93) Rushworth III, lk. 1364 jj.

majanduslikku nõrgestamisega paralleelselt aitab parlament likvideerima Stuart'ite absolutismi tähtsamaid poliitilisi toetusid. Parlament rajab tavaõigusele vastanduvaid erakorralisi kohtuorganeid. Tavaõiguse kohtunikele saavutati 15. jaanuaril 1641 sõltumatus kroonist, mida neil seni polnud kunagi olnud, st. nad hakkasid kohal püsima „kuni hästi käitusid" (quamdiu bene se gesserint). Parlamendi statuut võttis Talanõukogult ära kohtuvõimu otsustades: „Et ei tema majesteet ega tema Talanõukogu ei oma ega pea omaaha jurisdiktsiooni, võimu või volitusi Inglise bill'ide, petitsioonide, artiklite või lainukirjade abil või muul omavolilisel viisil läbi vaatama, võtma arutusele, määrama või korraldama kellegi selle kuningriigi alama maid, valdusi, päranduisi või valdusvara." 94) Siit nähtub, millist muret võhku kodanlus pani omandiõiguse kindlustamisele. Sama statuut oli suunatud kogu Talanõukogu erakorralise kohtuvõimu vastu. Enim häiris opositsiooni Tähekoda. Tähekoja hävitamise mõtte oli lord Andover tõstatanud lordide kojas juba märtsis 1641. a. Ja kõneles, et Henry VII asutatud Tähekoda saavutas Henry VIII ajal suurema võimu, mis nüüd on muutunud piiramatuks, ja kasvanud koletiseks, mis on vaja kaotada. 95) Pym oma kõnes Pika parlamendi algupäevil oli süüdistanud Tähekoda selles, et see olevat monopolide rajaja ja kaitsja. 96) Nüüd käsitletav statuut kaotaski Tähekoja kogu temale kohtuvõimuga alates 01. augustist 1641. a. 97) Samuti 01. augustist

94) Rushworth III, lk. 1393.
95) Samas, lk. 1359
96) Rushworth IV, lk. 23
97) Rushworth III, lk. 1393 jj.

1641. a. kaotatakse Wales'i nõukogu, Põhja nõukogu, Lancaster'i hertsogkonna ja Chester'i palatinaadi kuuria kohtuvõim. Isikuvabaduse kindlustades määrab statuut, et iga kodanik on õigustatud enda arreteerimisel saama Habeas Corpus'e ning seda välja andund kohus peab kolme päeva jooksul läbi vaatama tema süüasja. Hallam teab väita, et Wales'i nõukogul ja Lancaster'i hertsogkonna kuurial mõlemal säilitati süüski jurisdiktsiooni kuninga eravarandusse puutuvais küsimusis.[98] (Lancaster'i hertsogkonna kuuria munkulgas tegeles ka tulude valitsemisega, mida kuningas Lancaster'i hertsogina sai oma sealseilt maavaldusilt.) Palvekirjade koda otse ei mainita statuudis, kuid temagi oli tihedalt seotud Salanõukoguga ning langes koos sellega.[99] J. Hatschek mainib küll, et ta olevat hiljemgi tagasihoidlikult edasi oleland[100], igatahes puudub tal süü igasugune tähtsus.

Samal ajal kaotati Kõrge komisjon. Tühistati statuut kuninganna Elisabeth'i esimesest valitsusaastast, mille järgi kuningas võis määrata isikuid vaimuliku jurisdiktsiooni teostamiseks ning millele Kõrge komisjoni võim tugines.[101] Vaimulikelt kohtunikelt võeti kohtuvõim ja karistusõigus 01. augustist 1641 alates. Samuti keelati edaspidi taoliste vaimulike kohtute asutamine.

Kõigi nende meetmete talemusena Pikk parlament sekkus 1641. a. suvel juba tunduvalt täidesaatva võimu tegevusse. Väliselt oli tema tegevus esialgu ikka legaalsuse piires, sest kuningas andis vastu tähtmist Bill'idele oma nõusoleku. Võib arvata, et ta

98) Hallam II, lk. 99
99) Cabum, lk. 120 vrdl. lk. 219
100) Hatschek, lk. 419
101) Rushworth III, lk. 1394

oli kaotanud lootuse rahulikul teel jagu saada parlamendist ja unistas nüüd oma endise võimu taastamisest kas vägivaldse riigipöörde või koguni välismaise interventsiooni teel (kuigi üks relvastatud ülestõusukatse 1641.a. märtsis oli nurjunud[102]) Parlament kontrollis nüüd riigi rahaasju. Tähtis oli erakorraliste kohtute kaotamine, sest kuningavõim kaotas nendega oma peamise sunniaparaadi. Salanõukogu oli kaotanud oma kohtumõistmisõigused. Mundatused riigikorras toimusid niisiis eeskätt feodaalabsolutistliku riigiaparaadi lammutamise mõttes. Asemele astus parlament ise, koondades enda kätte nii seadusandliku kui kõrgema kohtuvõimu ja sirutades kätt täidesaatva võimu järgi, mille ta õige varsti saavutaski, nagu tagapool näeme. Esialgu küll püüti parlamendi poolt saavutada tasakaalu ja kooskõla võimude vahel. Tekkinud olukorras täidesaatev võim ei saanud juhtida riigiaparaati üksi parlamendi toetuseta. Parlament aga oli kasvanud kuningavõimul üle pea ning seepärast ei tahtnud tal lasta omapead otsustada selliseid tähtsaid asju nagu kuningriigi välispolüitika juhtimine, sõjaväe käsklemine ja riigi rahanduse juhtimine. Kohe ei tõstetud täie teravusega küsimust täidesaatva võimu allutamisest parlamendile, sest parlamendi enamus oli kuningavõimu suhtes üsna lojaalne. Isegi taoline opositsiooni juht nagu Pym oli monarhist, kusjuures ta pidas õigeks õpetust võimude (s.o. nii kuninga prerogatüvide kui rahva vabaduste) tasakaalust seaduse mõju all.[103] Asja-

102) Stern, lk. 90

103) Kapeeb, lk. 78 jj. Vrdl. Ковалевский, М. От прямого народоправства к представительному и от патриархальной ~~парламентарной~~ монархии к парламентаризму, т. II, lk. 144 ja lk. 275.

lude suunil alamkoda teeb siiski juba 21. juunil 1641 Pym'i suu läbi lordidele ne. „Kümme ettepanekut, milles soovitatakse kuningal vallandada parlamendile vastuvõtmatud nõunikud ning edaspidi määrata ainult selliseid nõunikke, kellel on parlamendi usaldus.[104] Siin nõutakse ministreilt ainult parlamendi usaldust, isegi mitte neude kuulumist parlamendi koosseisu. Kuningliku valitsuse töö suunamiseks Pym teeb ettepaneku asutada mõlema koja ühine komitee, mis aitaks valitsuse töös ilmnevaid tähtsamaid küsimusi. 24. juunil parlament esitaski kuningale vastavad nõudmised.[105] Veelgi selgemini kajastus see muidugi Suures Remonstrantsis.

Parlamendi saavutustele Strafford'i protsessi ja Suure Remonstrantsi vahelisel ajajärgul panid kroonipäike kaks bill'i, ns. triennaalbill ja dissolutsioonibill. 15. veebruaril 1641 võeti vastu „Akt parlamendi pikkadest vaheaegadest tulenevate tülikuste vältimiseks." „... ja nii praegu ja alati edaspidi, kui pole parlamenti koos enne kümnendat septembrit kolmandal aastal peale viimase istungjärgu viimast päeva, mis oli enne seda koos; siis igal sellisel juhul parlamendi peab kokku kutsuma tavalisse kohta Westminster'isse järgmise novembrikuu teisel esmaspäeval, ...[106] Kui kuninga kantsler kolmanda aasta keskel ei saada šeriffidele käskkirju valimiste läbiviimiseks, siis peavad peerid kogunema kolmanda aasta lõpul ja anda nimel käskkirjad välja saatma. Kui peerid seda ei tee, peavad šerifid ise määrama valimispäevad. Kui ka šerifid ei täida oma kohust, siis peavad või võivad freeholder'id ja linlased

104) Cabun, lk. 221

105) Английская революция I, lk. 155. Vrdl. Английская революция II, lk. 327

106) Rushworth III, lk. 1381

ise koguneda valimiste teostamiseks. Et parlamendi kokkukutsumist kuningavõimu poolt ei teostataks ainult silmakirjaks, otsustati, et parlamenti ei tohi ta mõlema koja nõusolekuta laiali saata esimese viiekümne päeva jooksul peale kokkukutsumist ega tohi istungjärgu algust edasi lükata.

See oli tähtis akt. Saadikud kartsid, et kuningas hakkab tulevikus jälle valitsema parlamendita. Seepärast katsuti piirata kuninga parlamendi kokkukutsumise ja laialisaatmise kohta käivat prerogatiivi. Kuninga prerogatiivi kitsendati siin otseselt kodanluse huvides, kellele anti vajaduse korral initsiatiiv valimiste teostamisel. Kuningas kinnitas selle bill'i vast pikema tõrkumise järgi, sest ta mõistis selle kaugeleulatuvat tähtsust.

Bill'il on ka väike ajalugu. Alamkoja dokumentidest 30. detsembrist 1640 nähtub, et triennaalbill oli mõeldud esialgu parlamendi igaaastase kokkukutsumise nõudmisena.[107] Siin arvestati vist jälle Edward III aegset statanti, mis nõudis, et parlamenti pidi kokku kutsutama kord aastas või tarviduse korral sagedamini. Eelnõu on millegi pärast muudetud arvatavasti komitees, vähemalt 19. jaanuaril leiame tiitli muudetuna. (19. jaanuaril bill esitati alamkojale.[108])

Kartes vägivaldset laialisaatmist kuningavõimu poolt võttis parlament maikuus vastu „Akti parlamendi enneaegsest katkestamisest tulenevate tülikuste vältimiseks". „... Et praegu koosolevat parlamenti ei saa laiali saata muidu kui parlamendi selleks otstarbeks vastu võetud akti alusel ega saa tema kestvuse ajal edasi lükata või katkestada muidu kui

107) Hallam II, lk. 95 jj. Vrdl. Cabun, lk. 218

108) Rushworth IV, lk. 147

parlamendi selleks otstarbeks vastu võetud akti alusel ..." 109)

See bill oli vast kõige revolutsioonilisem, sest ta asetas krooni kõrvale kuningrügis iseseisva alatiselt eksisteeriva võimu. Ta käis kõige valusamalt kuningliku võimutäiuse pihta. Charles I kinnitas bill'i 10. mail, mil olukord oli õige põnev ja Londoni elanikkond võttis aktiivselt osa sündmuste käigu mõjustamisest.

Kõigi 1641. a. suvel toimunud muudatustega rügikorras polnud mitte ainult jalule seatud parlamendi privileegid, vaid neid oli tunduvalt ületatud. Osa parlamendi lükmeid arvas, et edasisel opositsioonil kuninga vastu pole alust. Parlamendis hakkasid ilmnema voolud. Rojalistid kaitsesid kuninga privileege, sealjuures ei soovinud nad siiski absolutismi. Parlamendi pooldajad piiidsid laiendada parlamendi õigusi, sealjuures ei tulnud nad aga mõttele veel vabarügist. Vabarügi loomise nõue esineb alles levellerite juures. Poliitiliste erinevustega kaasusid usulised. Poliitilised voolud või pigem erinevad sotsiaalsed rühmitused esinesid riiitatuna usulisse kesta. Kuna kirik tõõtas rügiga käsikäes kui „... feodaalse korra kõrgeim üldistus ja sanktsioon" 110), pidid rünnakutega feodaalabsolutistliku kuningavõimu vastu kaasuma rünnakud anglikaani kiriku vastu, mis oma funktsioonidelt Stuart'ite päevil ei erinenud palju katolüklikust. Puudulikult väljaarenenud klassivastuoludele vastavad puudulikud erinevused ideoloogias. Seepärast domineeris Inglise revolutsioonis kui varases kodanlikus revolutsioonis veel usuline ideoloogia.

Toimus äge võitlus klerikaalse

---

109) Rushworth III, lk. 1382

110) Маркс, К. и Энгельс, Ф. Сочинения, т. VIII, lk. 128

ja rojalistliku opositsiooni vastu piiskoppide seadusandliku ja kohtuvõimu lõpetamiseks ülemkojas. Juba 11. detsembril 1640. a. esitati parlamendile petitsioon, milles nõuti „prelaatluse puu" hävitamist kõigi „juurte ja okstega". Bill'i ümber tekkinud vaidlusis jaguneesid vaated kaheks. Vastandina piiskoplust hävitada tahtvale voolule Pym'iga eesotsas arvas mõõdukas erakond Hyde'i, Falkland'i ja teistega, et piiskoplust ei saa hävitada, vaid ainult reformida, muuhulgas võttes ära piiskoppidelt nende ilmaliku, eriti kohtuvõimu. Presbiterliku korra kehtestamist nad ei pidanud võimalikuks, sest see ei sobivat kokku monarhiaga. Saadikute hulgas olid nimelt puritaanlikud voolud, kes tahtsid hävitada kiriklikku hierarhiat, seades piiskopi asemele midagi presbiterite kolleegiumi presidendi taolist, kes erineb teistest ainult ametiastme, mitte aga seisuse poolest (gradu, non ordine).[111] Vaidlustes torkas silma piiskoplase vastaste ägedus ja pooldajate leigus. Lord Falkland ütles, et „... need, kes vihkasid piiskoppe, vihkasid neid hullemini kui kuraditt, aga need, kes neid armastasid, ei armastanud neid nii palju kui oma lõunasööki."[112] Nii mõnegi rojalisti seisukohta väljendab kodusõja algul sir Edmund Verney, kuninga lipukandja: „Mina ei armasta seda tüli. Mina tahaksin, et kuningas nõustuks sellega, mida nad nõuavad. Kui ma järgin kuningale, oma isandale, siis ainult auast ja tänulikkusest. Mina sõin tema leiba ja teenisin teda ligi kolmkümmend aastat ega tee niisugust ala-

111) Hallam II, lk. 114 jj.

112) Davies, lk. 102

tust, et jätan ta maha. Ja ma annan elu (olen veendunud, et annan) ürituse kaitseks, mis on mulle vastumeelt. Sest, õigust öelda, ma ei austa püskoppe, kelle pärast puhkes see tüli." [113] Alamkoda oli juba detsembris 1640 otsustanud, et inglise kleerusel pole õigust vastu võtta kaanoneid või akte kirikukorralduse või doktrüni asjus ning et seni vastu võetud kaanonid (võib arvata, et silmas peeti 1640.a. konvokatsiooni otsuseid) pole kellelegi kohustavad. [114]

10. ja 11. märtsil 1641.a. alamkoda võttis püskoppidelt polütilised ja kohtumõistmisõigused ülemkojas. Veel ei hävitatud episkopaati. Ülemkoda lükkas bill'i tagasi, nii et see ei saanud esialgu seaduseks. Lordid ~~kaitsesid~~ kartsid kiriku vastu suunatud rahva väljaastumisi, mis võinuksid põimuda 1641.a. toimavate agraarrahutustega. Lordid piirdusid sellega, et lõid märtsis kümnest krahvist, kümnest püskopist ja kümnest parunist komisjoni, mis pidi uurima kirikuelus toimunud uuendusi (eeskätt seoses 1640.a. konvokatsiooniga) [115]

1641.a. hilissuvel parlament võtab tegelikult üle täidesaatva võimu funktsioone. Kui kuningas sõitis augustis 1641 Šotimaale, hakkas parlament täitma keskvalitsuses tühjaks jäänud kohta. Parlament hakkab välja andma ordonnantse kuninga kinnituseta, hakkab valitsema riigi tulusid ja sõjajõude. Kui jaanuaris 1642 on Londonis Šoti komisjonärid, kes arutavad sõjajõudude saatmise võimalust Siri ülestõusu mahasurumiseks, siis need peavad vajalikuks kahekordset kirjavahetust, esitades ühe paberi kuningale ja teise parlamendile. [116]

113) Davies, lk. 124. Vrdl. Green. J.R. History of the English People V, lk. 369
114) Rushworth III, lk. 1365 jj.
115) Hallam II, lk. 114 jj.
116) Rushworth V, lk. 387

1642.a. algupoolel tekivad võimu küsimuses põhimõttelised vaidlused kuninga ja parlamendi vahel. Kuningas eitab parlamendi õigust välja anda ordonnantse kuningliku kinnituseta. Parlament vastab siis 16. martsil 1642.a. kuningale muuhulgas: „On otsustatud, et kui lordid ja alamkoja liikmed parlamendis, mis on kõrgeim kohus kuningriigis, seletavad, mis on maa seadus, siis on parlamendi privileegi ülimaks rikkumiseks seda mitte ainult küsitavaks pidada ja ümber lükata, vaid ka vastu rääkida ja käskida sellele mitte kuuletuda."[117] Parlament oli oma jõus teadlik. Kui Charles I sõitis Šotimaale, pidi ta sallima parlamendi komissaride seltskonda, kelle ülesandeks oli teda kontrollida. Et kinnitada oma komisjonäre vormiliselt, nõudis parlament lordsuurpitsatihoidjalt selleks suurpitsatit.[118] Kui see keeldus, võtsid mõlemad kojad vastu ordonnantsi, mis andis komisjonäridele õiguse saata kuningat. See oligi esimene kord, mil parlament andis välja ordonnantsi kuninga kinnituseta.

10. septembril parlament läks vaheajale. Enne moodustati midagi ajutise valitsuse taolist, komitee, millele usaldati kontroll kogu riigiaparaadi üle, sõjaväe juhtimine, finantspoliitika juhtimine, suhted Šoti- ja Sirimaaga, kõrgema kohtu õigused.[119] Komiteesse kuulus 7 lordi ja 47 alamkoja liiget ning tema esimeheks oli Pym. Komitee rakendas parlamendi kätesse langenud täidesaatvat võimu.

Kuningas sõitis Šotimaale kuna ta lootis, et suudab isiklikult mõjutada [illegible]

117) Rushworth IV, lk. 534

118) Davies, lk. 103 jj. Vrdl. Rushworth IV, lk. 376

119) Rushworth IV, lk. 387 jj.

juhte asuma tema poole, et kasutada Šoti sõjaväge parlamendi hajutamiseks. Parlament oli vähekorrad šotlastega reguleerinud, makstes suure summa Šoti sõjaväe ülalpidamiseks, ning pidas šotlasi mitte mässajaiks, vaid liitlasiks. Kuuldused kuninga sobinguist šoti feodaalidega ja kuninganna abiotsimisist Prantsusmaal ja ühendatud Madalmaadel tekitasid ärevust. Alanud Iiri ülestõus tegi olukorra veelgi ärevamaks. Iirimaal oli kujunenud tugev katolüklik opositsioon seoses inglise (ja Ulster'is ka šoti) kolonistide anastustega. Iirlastel polnud mingit põhjust osutada poolehoidu valitsusele, kuid nad kartsid teda vähem kui inglise-šoti poliitilise opositsiooni võimulepääsmist ning sellega kaasuvat katolükluse väljajuurimist ja koloniseerimispoliitika tõhustamist. Iiri parlamendi katolüklik enamus on seepärast nõus abistama võitluses revolutsionääride vastu sama valitsust, mis ise igati abistas iirlaste maade rööviјaid. Lähenemine Iiri katolüklastele ei tulnud kuningale kasuks, tekitas ainult rahutust kodus, sest ta ei saanud kasutada Iiri armeed, kuna Iirimaal puhkes 23. oktoobril 1641 suur ülestõus. See tekitas ärevust Inglismaal, sest ülestõusus nähti ohtu inglise kolonistidele ja katolükliku restauratsiooni algust. Oletati ka kuninga seost ülestõusnutega. Radikaalsed elemendid parlamendis eesotsas Pym'iga püüdsid olukorda kasutada. 08. novembril pustitati nn. „Täiendavas instruktsioonis" nõudmine, et kuninga nõunikud määratakse parlamendi poolt sobivaks peetud isikute hulgast, sest Iiri ülestõus tembeldati ka kuninga halbade nõunike kätetööks.

Sellises kuumaks kõetud õhkkonnas ~~puhkes~~ küpses Suur Remonstrants. Sel doku-

mendil on oma eellugu. Juba lord Digby oma kõnes 09. novembril 1640 jõudis mõttele et parlament peaks valima komitee, mis esitaks kuningale remonstrantsi kuningriigi haletsusväärsest seisukorrast, paljastades ühtlasi süüdlasi.[120] Samal päeval loodigi 24-liikmeline komitee, et esitatud kaebusist moodustada mingi deklaratsioon.[121]

Selle korraga veel kaebekirja valmis ei saadud. Kuningas andis niigi järele, sellepärast jäi komisjoni töö soiku, aga kui kuningas kavatses Šotimaale sõita, võeti küsimus jälle üles. Ralph Verney' pabereis leidub märkus 07. augustist (s.o. enne kuninga ärasõitu): „Tuleb teha remonstrants sellest, millisena me leidsime kuningriigi ja kiriku ja kuidas ta olukord niüid on."[122] Niüid muutus ilmselt ka remonstrantsi iseloom. Kui ta alul oli kavatsetud kaebekirjana kuningale, siis seoses parlamendi edusammudega eelmisel suvel ja kuninga intriigidega Šotimaal muutus remonstrants õieti pöördumiseks rahva poole. Iiri ülestõus kürendas remonstrantsi väljaandmise vajadust. Tööd alustati novembri alul. Parlamendi soovid pidid kuningale esitama komissarid, kes saatsid teda Šoti reisil, ning samaaegselt pidi rahva poole pöördutama. See oligi Suur Remonstrants. Kuna ta oli mõeldud tegelikult avalikkusele, siis ei sarnanenud ta ka vormi poolest tavalise petitsiooniga. Toonilt oli dokument küllaltki terav, tavalisi viisakusvormeleid kuninga aadressil oli remonstrantsis kasinalt, olles koondatud remonstrantsi ees seisvasse petitsiooni, kuningat mainiti kolmandas isikus. Remonstrantsi ümber

120) Rushworth IV, lk. 32

121) Rushworth IV, lk. 37

122) Hallam II, lk. 122

algas võitlus rojalistide ja parlamendi opositsiooni vahel, kelle hulgas omakorda oli mehi, kes poleks tahtnud minna nii kaugele. 22. novembril võeti Suur Remonstrants vastu ühehäälestkümne hääle enamusega (poolt 159, vastu 148). Lõhe parlamendis oli niisiis juba sügav. Vaidlused olid väga ägedad, läksid peaaegu relvastatud kokkupõrkeni. Kui palju opositsioon nägi kaalul olevat, näitavad Cromwell'i tuntud sõnad, et tema oleks Suure Remonstrantsi tagasilükkamise korral miinud kõik oma varanduse ja otsekohe maalt lahkunud. Remonstrantsi trükkimise ettepanek lükati 22. novembril tagasi 23 häälega (101 poolt, 124 vastu).[123]

Suures Remonstrantsis olid põimunud polütilised ja usundlikud küsimused. Nõuti karistusseaduste ranget täitmist katoliiklike rekusantide vastu, piiskoppide eemaldamist ülemkojast, kirikukogu kokkukutsumist kirikureformi teostamiseks, riigiametite täitmist parlamendi usaldust omavate inimestega.

119 esimest klauslit loetlevad kaebuse põhjusi, olles nagu aruandeks väärvalitsuse kohta.[124] Viimased aastad näivad remonstrantsi autoreile ühe ainsa keerulise, salakavala ja hukatusliku katoliikliku ja despootliku vandenõuna. Selle eesotsas seisavad „jesuiidistunud papistid", piiskopid, nõunikud ja õukondlased, kes piiiavad tülli ajada kuningat parlamendiga, sundides teda otsima ebaseaduslikke tulnallikaid, ning šotlasi inglastega. Seepärast palutakse petitsiooniosas, et kuningas suvatseks kaasa aidata rahvale rahu säilitamise üri-

123) Hallam II, lk. 122

124) Rushworth IV, lk. 438 jj. Vrdl. Дмитревский, Н. П. Законодательство английской революции 1640-1660 гг. Составил ..., lk. 47 jj.

tuses ja kuningriigi kaitsmisel paapistide õelate plaanide eest; piiskoppidelt nende hääleõiguse äravõtmisel parlamendis ja nende võimu piiramisel, mida nad on kuritegelt tarvitanud; kirikuelus teostatud surve ja tarbetute tseremooniate kõrvaldamisel; et kuningas suvatseks eemaldada oma nõukogust isikud, kes on siiani rahvast tahtnud surves ja kuritarvitustes, ning edaspidi võtaks ainult selliseid isikuid enda lähedasele seisvaile ametikohtadele, kel on parlamendi usaldus.

Klauslid 120-180 püüavad apelleerida rahva toetusele, loetledes parlamendi iiritusi kuningavõimu omavoli kõrvaldamisel, rõhutades eriti majanduslikku külge, nimelt kõigepealt (§120) mainitakse, et oli hävitatud kõigi paheде juur, omavoliline võim, mis taotles alamate maksustamist parlamendi nõusolekuta. Edasi nenditakse, et kuningas on viimasel ajal vastu võtnud enam bill'e alamate kasuks, kui on kulgal ajal seadustatud. Veel on klausleid, mis viitavad otse ärjastele lahkhelidele lordide ja saadikute koja vahel. Väidetakse, et piiskoppide ja paavstimeelsete lordide vähemus ülemkojas takistas kirikus ja riigis korruptsiooni vastu võitlevate bill'ide läbiminemist.

Klauslid 181-204 käsitlevad eeskätt religiooni küsimusi. Väljendamud kavatsust piirata piiskoppide liigset võimu, jätkab remonstrants: „... meist on kaugel taotleda või soovitada lõdvendada distsipliini ja valitsemise kuldseid ohje kirikus, lasta eraisikuil või erikogudustel kasutada ükskõik millist jumalateenistuse vormi, kuna me peame vajalikuks, et kogu kuningriigis oleks ühtlus selles korras, mida seadused kohustavad vastavalt jumala sõnale. Me ei soovi vabastada inimeste

südametunnistust kasutust ja ebausklikest tseremooniaist, maha suruda nuendusi ega võtta ära ebajumalakummarduse monumente.

Et paremini mõjutada tulevast reformatsiooni, me soovime, et oleks ülemsinod selle saare kõige tõsisematest, vagamatest, õpetatumatest ja teravmeelsematest vaimulikkudest, toetatuna mõnede poolt välisosadest, kes on sama usutunnistusega, kes võivad kaalutleda kõiki kiriku rahuks ja heaks valitsemiseks tähtsaid asju ja esitada oma nõupidamiste tulemused parlamendile, selleks et saada temalt luba, kinnitust ja riigivõimu templit, et siis neid vastu võetakse ja neile allutakse kogu kuningriigis."[125] Siin on kaks huvitavat momenti; esiteks piiskopluse asemele piiitakse vähehaaval sisse seada presbiterlikku kollegiaalset kirikuvalitsust ja teiseks seda nut kirikukorraldust tahetakse otseselt allutada ilmalikule võimule parlamendile. Kodanlus pidas ideoloogilist relva kiriku näol endale vajalikuks, see ei tohtinud ainult suuta vastunduda tema ilmalikule võimule.

Lõpuks klauslis 199 nõutakse, et kuningas valiks endale ainult taolisi nõunikke ja saadikuid, keda parlament usaldab, "... milleta me ei või anda tema majesteedile selliseid summasid tema enda seisukorra toetuseks ega protestantliku erakonna toetamiseks mere taga [Jirimaal ET], nagu soovitakse."[126] Siin korratakse varem tõstatatud mõtet ministrite vastutavusest parlamendi ees. Võimu koondamise vajadus rahvaesinduse kätte on remonstrantsi autoreile selge, nõudele koralu andmiseks ei pundu tugev

125) Дмитревский, lk. 54

126) Samas

ähvarduski. See on üks tähtsamaid punkte Suures Remonstrantsis, sest ta püüab muuta põhiliselt nõuniku ameti iseloomu, kes varem sõltus ainult kroonist. Nõudmine on pealegi rinnak ühe kaheldamatu kuninga prerogatüvi pihta. Neist hakkas opositsioon üha vähem hoolima.

Suures Remonstrantsis pöörati tähelepanu Siri küsimusele. Parlament oli Sirimaale varemgi tähelepanu osutanud, luues 07. novembril 1640 alamkoja komitee ja 01. novembril 1641 mõlema koja alatise komitee Siri asjade käsitlemiseks. Nüüd avaldati soovi, et kuningas suvatseks lasta vöörandada osa kaotatud maid Sirimaal, mis tulevad kroonile juurde selle ülestõusu tulemusena, kuna nendega kroon saab anda oma alamatele rahuldust nende suurte kulutuste eest, mida nood on valmis tegema selles sõjas.[127] Siin avaldub juba kodanluse plaan lämmatada ürlaste ülestõus nende endi kulul, s.t. maadega, mis konfiskeeritakse peale saare vallutamist. Seepärast Pikk parlament kuulutas välja laenu 24. veebruaril 1642 ühe miljoni naela ulatuses ülestõusu mahasurumiseks[128] ning otsustas: „... ja kuna mitmed väärikad ja hästimeelestatud isikud taipavad, et mitu miljonit aakrit tolle kuningriigi mässajate maid, mis kuuluvad tulusa maa lüki, tuleb konfiskeerida ja müüa ning et sel juhul kaks ja pool miljonit aakrit tuleb vastavalt välja võtta tolle kuningriigi neljast provintsist, mida võib välja jagada satisfaktsiooniks sellistele isikutele, kes kannavad sealsete mässajate allaheitmise kulusid ..."[129] Selle plaani järgi kon-

127) Rushworth IV, lk. 438

128) Samas, lk. 557 a

129) Samas, lk. 556 a

fiskeeritud maid pidi antama võlausaldajatele freehold'iks väikese rendi eest. Revolutsiooniline kodanlus ajas oma nõudmiste kulul kõige reaktsioonilisemat poliitikat. Rahvuskiusimuse lahendas kodanlik Inglise revolutsioon lihtsalt, s.t. veriselt. Aiuult kodusõda lükkas iirlaste veristamise ja röövimise edasi 1649. aastani. Ka kodusõja ajal inglise kodanlus astus välja iirlaste iseseisvustaotluste vastu ja kuningat katsete vastu iirlastega rahu sõlmida. Kodanlusel oli kapitali mängus. Millist otsest mõju kodanlust mõned ridakonnad arvaldasid riigiaparaadi tööle selles küsimuses kodusõja perioodil, näitab parlamendi otsus 19. juunist 1643: „Koja poolt 19. mail 1643 nimetatud komitee Iiri asjade paremaks õiendamiseks koos Londonis asja valitud adventurer'ide [parlamendi võlausaldajate Ed] komiteega, või kaheksa isikut neist, saavad võimu kutsuda endale abiks teisi selliseid isikuid, keda nad peavad sobivaks; ning nimetatud adventurer'ide komiteel on võrdne õigus hääletada koos alamkoja komiteega kõigis küsimustes, mis puudutavad rahaasjade korraldamist, mis tuleb nüüd hankida Iirimaa jaoks kas ärilise ettevõtte teel või mõnel muul viisil."[130]

Kokkuvõttes, Suur Remonstrants oli tähtis poliitiline dokument. Temas leidis kajastust kogu parlamentliku opositsiooni võitlus absolutismiga ning temas avaldati kodanluse käesoleva hetke olulisemad nõudmised. Kuningas ei arvestanud eriti remonstrantsi. Tal polnud suuremat kartust parlamendi ees, sest ta lootis mõlema koja vastuolude kasvamisele. Selleks oli tal ka põhjust,

130) Rushworth V, lk. 541

sest Suures Remonstrantsis leiduvad klauslid riigikiriku vastu suunatud piiskoppide opositsiooni ning liitsid neid tihedamalt rojalistidega. Nii moodustus ülemkojas kontrrevolutsioonine blokk. Kodanluse esindajad alamkojas pidasid end toetuseks rahvaesindajateks vastandina kuninga poole kaldunud lordidele. Mingi komitee oli teinud lordidele mingisugused ettepanekud, mida need tagasi lükkasid. Siis algatas Pym 03. detsembril 1641 resolutsiooni, milles esitatavaid mõtteid rakendati täies ulatuses alles 1649.a.: „... ja et see koda on kogu kuningriigi esindus- kogu, kuid nende lordlikud kõrgused on vaid eraisikud ja tulnud parlamenti eraõigusega, ning kui nemad ei suvatse nõustuda nende ja teiste kuningriigi jälgeolekule ja kaitsmise tähtsate aktide vastuvõtmisega, siis see koda ühineb selliste lordidega kes on enam huvitatud kuningriigi jälgeolekust, ning esitab need [aktid ET] tema majesteedile." [131]

Kõike arvestades kuningas sai vastata Suurele Remonstrantsile tõrkuvalt. 199. klauslile näiteks vastas kuningas: „Meie nõunike ja riigiministrite valikus taheti meilt ära võtta see loomulik vabadus, mis on kõigil vabadel meestel, kuid Inglise krooni kahelda- matu õigus on kutsuda meie Salanõukokku, avalikku teenistusse ja erateenistusse selliseid isikuid, keda me peame sobivaks..." [132]

Alamkoda otsustas vastu kuninga tahet trükkida Suure Remonstrantsi. Selle- ga muidugi taheti laiemaid rahvahulki kaasa tõmmata parlamendi üritiste toetamisele.

131) Hallam II, lk. 137

132) Rushworth IV, lk. 453

Teekord 15. detsembril 1641 läks vastav bill läbi 135 poolt- ja 83 vastuhäälega.[133] Umbes samaaegselt alustati bill'i lord general'i (miilitsa ülemjuhataja) nimetamisest parlamendi poolt, kes pidi olema õigusvõimeline kokku kutsuma mehi, sisse nõudma raha neile maksmiseks ja täide saatma sõjaseadust.[134]

Kuningas otsustas ka tegutseda. Ja määras Tower'i asehalduriks kellegi endast pooldaja Thomas Lunsford'i, minnes mööda parlamendi bill'ist, millega sellele kohale oli määratud keegi puritaan. Kuningas julgustas piiskoppe protestima kõige vastu, mis oli parlamendis tehtud nende äraolekul. Kõik see olevat ipso facto tühi ja maksvusetu. Piiskopid olid nimelt lakanud käimast parlamendi istungeil, kartes vaenulikke rahvahulki, kes olid valmis neile tegema füüsilist vägivalda. Londoni tänavail omistati anglikaani kiriku vaimulikkonda kuuluvaile meestele nimetusi nagu jesuiit, Paali papp, Canterbury kutsikas, kloostrimuhakas.[135] Viimaid süüdistati piiskoppe veel selles, et nad olevat mõjutanud lorde mitte ühinema alamkoja protestiga Lunsford'i nimetamise vastu.[136] Kuninga mõjutusel kacksteist piiskoppi esineski protestiga kuninga ja lordide koja ees kõigi otsuste ja seaduste vastu, mis on vastu võetud nende sunnitud äraoleku ajal (27. detsembrist 1641).[137] Samas kaevatakse kibedasti rahva poolt neile osaks saanud vägivalla üle. Opositsioonil õnnestus piiskoppe ülemkojast lõplikult kõrvaldada 13. veebruaril 1642. Siis võeti vastu „akt kõigilt

133) Hallam II, lk. 122.
134) Davies, lk. 119 jj.
135) Davies, lk. 105
136) Stern, lk. 162
137) Rushworth IV, lk. 466 jj.

vaimulikku seisusesse kuuluvailt isikuilt ilmaliku jurisdiktsiooni või võimu äravõtmisest": „Et ei peapiiskop ega piiskop ega teised isikud, kes on nüüd või tulevikus vaimulikus seisuses, oma peale 14. veebruari 1641 kohta ega paika, häält ega häälteõigust ega teosta mingit võimu selle kuningliku parlamendis ega ole tema majesteedi Palatoakogus ..." [138] Kuningas kinnitas bill'i, kuigi ta kaotas sellega nii tähtsa toe. Tema leer oli ilmselt otsustanud relvastatud lahenduseviisi kasuks.

Kuningas tahtis ühe hoobiga purustada või vähemalt nõrgestada parlamentlikku opositsiooni. Ta katsus süüdistada viit parlamendi liiget seostras Pym'i ja Hampden'iga. Neid süüdistati reetmises katse eest väärata põhiseadusi, riisuda monarhi õiguslik võim ja tema rahva kiindumus ning kutsuda ja julgustada välismaist (Soti) sõjaväge sisse tungima Inglismaale. [139]

Lordide koda tõrkus arreteerimast kaebealuseid ning valis kogumi komitee kaebuse seaduslikkuse uurimiseks. Kui kuninglik serjeant-at arms katsus viit kaebealust arreteerida, vastas alamkoda, et see rikub tema privileegi, millega nemad ei saa nõustuda. Iiks privileegidest nimelt kaitseb parlamendi liikmeid arreteerimise eest istungjärgu ajal ning nelikümmend päeva enne selle algust ja lõppu. [140]

Järgmisel päeval (04. jaanuaril 1642 otsustas kuningas kasutada jõudu. Ta ilmus relvastatud saatjaga parlamenti, rikkudes sellega tema privileegi [141], ning nõudis süüdis-

---

138) Rushworth III, lk. 1388

139) Rushworth IV, lk. 473 jj.

140) Anson I, lk. 156

141) Эксон, В. Английский Парламент, его конституционные законы и обычаи; lk. 274 jj.

tatavate väljaandmist, öeldes, et reetureid privileegid ei kaitsvat.[142]

Siuidistatavad olid põgenenud City'sse, nii et kuninga katse ebaõnnestus. City's leidsid opositsiooni juhid poolehoidu ja kaitset löögivalmilt meelestatud linna plebeiliste masside poolt. Juba 11. jaanuaril pöördusid nad kodanikkonna ja madruste kaitse all Westminster'isse tagasi. Alamkoda deklareeris, et õigus impeachment'ina kaebust tõsta ülemkoja ees olevat tema vaieldamatu eesõigus.[143] Kuningas oli sunnitud seda 13. jaanuaril tunnistama. Vägivallatarvitamine oli ainult liitnud kindlamini alamkoja ülemkoja radikaalsema osaga.

Kuningas sõitis 1642. a. jaanuaris Londonist põhja poole. „Kodusõda oli juba alanud, kuigi poldud veel ühtki kahuripauku lastud".[144] Kuninga ja parlamendi vahelist võitlust ei saadud lahendada sõnadega, sest see võitlus ei käinud üksikute seaduseparagrahvide ümber, vaid ülemvõimu pärast riigis. V. I. Lenin õpetab: „Iga revolutsiooni kõige tähtsamaks küsimuseks on kahtlemata riigivõimu küsimus. Missuguse klassi käte on võim, see otsustab kõik."[145] Võim oli eelmise aasta sündmustega läinud tegelikult parlamendi alamkoja kätte, tähendab kodanluse kätte, kes organiseeris oma võimu selle asutuse kaudu. Nüüd tuli parlamendil oma saavutusi relvadega kaitsma asuda. Pole põhjust revolutsioonist eraldada kodusõja aega eraldi perioodina. Kodusõjas oli ainult lahendusviis teine, verisem. Muidu aga võideldi mõlemal ajajärgul sama põhiküsimuse ümber: kodanlus tahtis kukutada

142) Rushworth IV, lk. 477

143) Hatschek, lk. 404

144) Stern, lk. 23

145) V. I. Lenin. Teosed 25. k., lk. 340

feodaalset korda ja feodaalid tahtsid seda säilitada. Seepärast ei saa nii väga sõnasõnalt võtta kaasaeglaste suus esinevaid jutte legaalsusest ja jumalikust õigusest, privileegidest ja prerogatiividest jne. Vähemalt taolised kõned ei takistanud kedagi vajaduse korral kõige otsustavamalt välja astumast vanade mõistete vastu oma klassi huvides. Üks lendleht formuleerib selle põhimõtte: „Hukkugu kuninga privileegid, kuid ärgu hukkugu kuningriik" (Pereant privilegia regis, ne pereat regnum.)[146] Ajajärgul kodusõja algusest vabariigi väljakuulutamiseni näiliselt nagu ei toimuks suuremaid muutusi Inglismaa riikliku korra arengus. Taoline mulje jääb, kui jälgida legaalse korra arengut. Tegelikult aga toimusid sel ajajärgul sügavad muutused. Niiid toimus parlamendivalitsuse tõeline elluviimine, selle võimu kandumine kohtadele ja vana feodaalabsolutistliku aparaadi jäänuste hävitamine eelneval perioodil vastuvõetud seadusandlike aktide rakendamise teel. Revolutsiooni tulemusena kodanlus purustas vana feodaalabsolutistliku riigiaparaadi. Kodanlus kasutas ainult üksikuid selle elemente, kohtuorganeid ja kohaliku omavalitsuse organeid. Kuninga faktilise eemaldumisega kadus endine täidesaatev võim. Kuningaga koos kadus tema Salanõukogu, mis oli kuninga isikuga seotud. Parlament koondas enda kätte nii seadusandlikud kui täidesaatvad funktsioonid. Tavaõiguse kohtuile vastanduva täidesaatvast võimust lähtuva erakorralise kohtuvõimu oli parlament juba kaotanud. Ülejäänud kohtud säilisid, kuid parlament endale omistas kõrgeima kohtuvõimu. Niiid katsub parlament võimule pääseda kohalikes haldusorganites. Seda-

146) Stern, lk. 116

laadi küsimusi oli miilitsa juhtimise asi, mida edaspidi vaatame. 1643. a. septembris näitab üks parlamendi korraldus, et tema võimu esindasid krahvkonnis komiteed.[147] Sel korral kästi neil ja miilitsa lordleitnantide asetäitjail (Deputy-Lieutenant) tõhustada järelvalvet vaimulike tegevuse üle. Revolutsiooniliste komiteede kõrval säilisid siiski vanad võimuorganid: šerifid, rahukohtunikud ja lordleitnandid. Nende kooseksisteerimises avaldub kodanliku revolutsiooni poolikus, mis vaatamata kõigile muudatustele riigielus ei kisu lõpuni maha vana riigiaparaati uue jalust.

Revolutsioon tõi kaasa kollegiaalse juhtimise põhimõtte rakendamise valitsusasutusis. Parlament juhtis ju kõiki riigiasju oma paljulükmeliste komiteede abil. See põhimõte erines vana feodaalabsolutistliku riigiaparaadi tavast, kus ainuisikulisest täidesaatva võimu peast kuningast alates juhtis iga asutuse tööd tavaliselt üksainus ametnik. Uus süsteem pidi aitama vältida türannia võimulepäärismist. Tekkisid teoreetikud, kes kaitsesid kollegiaalsust. Üks neist, Henry Parker kirjutab: „Kogu võim lähtub rahvast ja jumal kinnitab ainult sellise vormi, mis valitakse üldise nõusolekuga. Kuna kuninga amet on sisse seatud ühiskonna kaitsmiseks, siis on absurdne kujutella, et rahvas võib end ühe indiviidi kätesse usaldada."[148]

Sõjategevus ei alanud kohe, sest parlamendi ladvik lootis saavutada veel kokkulepet kuningaga. Samuti piuidsid hiljem kuninga ümber kogunenud rojalistid (Falkland jt.) pidurdada tema sõjakaid plaane. Need isikud esindasid kõikuvat ja kokku-

147) Rushworth V, lk. 360

148) Hatschek, lk. 443

leplikku aadlirühmitust, kes oma majanduslike huvide poolest kaldunuks parlamendi poole, kuid oli kuningaga köidetud mitmesugust isiklikku ja harjumuslikku laadi sidemetega. Neid iseloomustavad sõnad: „Kui kuninglik kroon ripuks pöösal, ka süs tema võitleks selle eest."[149] Samuti palusid aprillis Yorkshire'i assüsidele kogunenud gentry, vaimulikud ja freeholder'id kuningat, et see katsuks kokku leppida parlamendiga, et saavutada see õnnistatud ühendus, mis on nii tähtis kuningrügile ja mida nemad nii väga soovivad.[150]

Pääsenud Londonist parlamendi ja revolutsiooniliste rahvahulkade silma alt, muutus kuningas julgemaks. Kummalgi poolel polnud esialgu sõjaväge vaenutegevuse alustamiseks. Seepärast peeti jaanuarist augustini külma ehk, nagu tollal nimetati, paberisõda (paper war). Parlament saatis sel ajajärgul kuningale rohkesti läkitusi mitmesuguste nimetuste all ja sai neile vastuseid. Mõlemad pooled tavatsesid neid dokumente trükkida ja levitada elanikkonnas. Keskseks küsimuseks 1642. a. esimesel poolel oli miilitsa küsimus. 07. detsembril 1641 oli algatatud miilitsabill, mis pidi miilitsa allutama lord-general'ile, kes parlamendi määratud. Bill läks alamkojas läbi, kuid lordide koda ei kinnitanud teda. 13. jaanuaril 1642 alamkoda oma deklaratsiooniga kuulutas kuningrügi kaitseseisukorras olebaks, kusjumes sõjavägede värbamist ning kindluste korraldamist lubati ainult kuninga parlamendi poolt kinnitatud käskkirjade alusel. Lordid ei ühinenud deklaratsiooniga, väljaarvatud kolmkümmendkaks

149) Stern, lk. 23.

150) Rushworth IV, lk. 613

lordi, kes protestisid ülemkoja otsuse vastu. Bill muudeti 25. jaanuaril ordonnantsiks, milles alamkoda nõudis, et igas krahvkonnas läheks miilitsa käskkiri parlamendi usaldust omavate lordleitnantide kätte. Lordid olid nõus, kuid kuningas mitte. Ta vastas 28. jaanuaril, et kuningriigi miilitsa käskkiri on seaduse järgi allutatud ainult temale või temast seadusliku tulenevale võimule.[151]

Miilitsa juhtimine kuulus tava järgi ka tõesti krooni prerogatiivide hulka, ning kuningas ei tahtnud sellest loobuda pärast nii paljusid järeleandmisi ning ootas pigem, et parlament tunnistab tema õigust miilitsa juhtkonda määrata. Parlament aga ei saanud järele anda, sest alalise sõjaväe puudumise tõttu oleks miilitsa juhtimine andnud tähtsa jõu ühe või teise poole käte, ühtlasi ka arsenalide ja kindluste järelvalve kohtadel. Parlament vihjas eeskätt riiki ähvardavale ohule (Iiri ülestõusu poolt), mille tõttu tema tohtivat ka monarhi nõusolekuta oma ordonnantsiga miilitsa küsimust korraldada. Parlament töötas välja miilitsa ordonnantsi projekti, mis nägi ette krahvkondade lordleitnantide võimupiirid, ja neile kohtadele sobivate isikute nimekirja. Kuningale saadeti petitsioon, milles nõuti Tower'i ja teiste kindluste komandantideks parlamendi usaldust omavate isikute määramist. Charles I vastas 28. veebruaril: „... et ta ei või nõustuda ennast ilma jätma õiglasest võimust, mille jumal ja selle kuningriigi seadused on talle andnud tema rahva kaitseks, ning panema seda kellegi teise kätesse määramata ajaks."[152] Parlament võttis nüüd veel otsustavamaid samme ette.

151) Rushworth IV, lk. 518

152) Samas, lk. 521

Võeti vastu mõlema koja petitsioon kuningale, milles rõhutati: „... kuningriigi seaduste jõugi müilitsa värbamise, korraldamise ja käsutamise õigust mõnes linnas või muus paigas ei saa anda mingile isikute koondisele kuningliku käskkirjaga või muul viisil parlamendi volituse ja nõusolekuta; ning et nood selle kuningriigi osad, mis on asetunud kaitseseisukorda ühise hädaohu vastu, pole sellega teinud midagi mõlema koja seletuste ja suuna vastu, vaid see on õigustatav kuningriigi seaduste poolt."[153] 05. märtsil mõlemad kojad määrasid krahvkondadesse müilitsa lordleitnandid, keda volitati värbama väegesid.[154] Kui kuningas oma läkituses sellele vastu vaidleb, otsustab parlament tühistada kuninga poolt määratud lordleitnantide patendid krahvkondades ning deklareerib, et äärmise hädaohu ja kuninga tõrkumise tõttu on mõlema koja ordonnants müilitsa asjus kodanikele kohustuslik kuningriigi seaduste põhjal.[155] Parlament seletab samas, nagu juba teises seoses oli juttu, et tema on kuningriigi kõrgeima kohtuna aimupädev tõlgendama seadusi ning tema privileegi ilmaks rikkumiseks on sellele vastu vaielda.

Aprilli lõpul kuningas keeldus kategooriliselt kinnitamast müilitsabilli'i. Parlament vastas sellele oma protestideklaratsiooniga, mille kohta Clarendon kirjutab: „See deklaratsioon, olles vastuseks tema majesteedi läkitusele, trükiti ja levitati (parlamendile) tavalise hoole ja kiirusega kogu kuningriigis, kuningale temast midagi teatamata. Ringkirjad ja direktiivid saadeti kõigisse kohtadesse, kus jõudi moodustatama müilitsat. See oli esimene dekla-

153) Rushworth IV, lk. 523

154) Samas, lk. 526

155) Samas, lk. 534

ratsioon, mille parlament avaldas ilmselt kuningu vastu seda põrmugi temale teatamata, nagu ta seda seni tegi..."[156] Järgnevatel kuudel mõlemad pooled kogusid sõjaväge. Kuningas värbas Põhja-Inglismaal tariväe kokkukutsumise käskkirjade (the commissions of array) abil, parlament teostas mobilisatsiooni miilitsabill'i alusel, mis jõustus kuninga kinnituseta. Kuningas saatis näiteks 14. mail välja käskkirjad ilmuda 20. maiks York'i, kus on vaja „... kaardiväge meie isiku julgestuseks ja kaitseks."[157] Parlament nimetas kuningat selle eest avaliku rahu rikkujaks ja nõudis selle kaardiväe laialisaatmist. Alamkoda otsustas 20. mail et kuna näib, et kuningas habbade nõunike poolt ässitatuna kavatseb alustada sõda parlamendi vastu, tuleb seda pidada tema vandele vastu käivaks rahva usalduse murdmiseks, mis viib kuningriigi lagunemisele.[158] Otsustati, et isikuid, kes hoiavad selles sõjas kuninga poole, peetakse kuningriigi põhiseaduste reetjaiks ja koheldakse vastavalt. Kuningas keelas 27. mail kõigil šeriffidel ja teistel miilitsakuisimustega tegelevail isikuil kuuletuda parlamendi korraldustele ilma tema nõusolekuta, sest Edward I 7. valitsusaasta statuudi järgi rahu kaitsmise üritus lasub ainuüksi kuningal ning kõik alamad on kohustatud teda selles ülesandes abistama.[159] Parlamendil oma vastuses pole midagi Edward I statuudi vastu väita, ta toob esile hoopis revo-

156) Английская революция I, lk. 161

157) Rushworth IV, lk. 621

158) Samas, lk. 717 jj.

159) Samas, lk. 550 jj.

lutsioonilisemad argumendid. Ei Edward I ega mingi muu statuut saa tühistada parlamendi ordonnantsi müilitsa asjus praeguse üldise hädaohu olukorras, sest käsimus ei seisa selles, kas kuningale kuulub või ei kuulu sõjajõudude käsklemise õigus, vaid selles, et kuninga tõrkumise korral oma kohust täitmast on parlamendil õigus kindlustada kuningriigi rahu ja julgeolekut, mida ta oma müilitsaordonnantsiga tegigi.[160] Ja niiid deklaratsioon jätkab: „Kõrge kohus parlament pole mitte ainult õigusemõistmise kohus, mis on seadustega õigustatud otsustama ja määrama kuningriigi õigusi ja vabadusi tema majesteedi selliste patentide ja kinkeaktide vastu, mis on kahjustavad ..., vaid on samuti nõukogu, mis hoolitseb vajaduste eest, väldib lähenevaid hädaohte, kaitseb kuningriigi avalikku rahu ja julgeolekut ning avaldab kuninga tahet ners asjus, mis on selleks vajalikud; ja see, mis nad selleks teevad, kannab kuningliku võimu pitsatit, kuigi tema majesteet halva nõukogu hukutatuna isiklikult paneb sellele vastu või segab sellele vahele, sest kuninga ülemvõimu ja kuninglikku suva teostatakse ja avaldatakse selles seaduse ülemkohtus ja nõukogus üldtunnustatavamalt ja kohustuslikumalt kui seda saab ühegi tema isikliku akti või otsusega".[161] Seepärast parlament tühistab kuninga proklamatsiooni, kuna kuningas ei saa avaldada seadust vastu kohtuotsuseid, seda vähem vastu maa kõrgeima kohtu parlamendi otsuseid, nii et müilitsa asjus tuleb käia parlamendi ordonnantsi järgi, „... kuna, kui lubatakse, et kuningas oma prokla-

160) Rushworth IV, lk. 551

161) Samas, lk. 551 jj.

matsioonidega võib avaldada seadust ja sealjuures tema proklamatsioonid saavad tõepoolest seadusteks, süs see vüb maa seaduste ning alamate õiguste ja vabaduste kummutamisele."[162]

Selles olulises dokumendis selgesti avaldatud mõtteil õnnestus hiljem Inglismaal võimule pääseda. Siin on välja töötatud püratud konstitutsioonilise monarhia põhialused. Kuningavõimu vajatakse ainult parlamendi võimutaiuse kattena. Nüsugune kuningas ei halda enam, vaevalt valitsebki. Parlament pidas esialgu süski kuningavõimu fiktsiooni vajalikuks. Seepärast säilitati välise lojaalsuse kinnitused parlamendi kuningale adresseeritud kirjavahetuses.

Parlamendis jätkus pealegi lõhenemine. Müilitsa küsimuses asusid mõned saadikud lepitavale positsioonile, soovides näha parlamendi ja kuninga koostööd sõjaväe juhtimisel, mis süs oleks suunatud ürlaste vastu. Ätärmised rojalistid väitsid koguni, et müilitsa käsklemise õigus kuulub kuningale ja peab talle jäämagi. Opositsioon teravdas võitlust rojalistide vastu. Mai lõpul eemaldati parlamendist rojaliste. 32 peeri ja 60 saadikute koja lüget ühines kuningaga York'is. (Ametlikult heideti parlamendist lahkunud mõlema koja lükmed välja alles 29. juunil 1644[163]) Ülejäänud 42 ülemkoja lükmest võttis parlamendi tööst osa tavaliselt ainult kümme kuni kaksteist. Feodaalaadel kes esialgu nü mitmeski üritusesläks kaasa kodanluse ja uusaadliga, põrkas nüüd tagasi. Nemad ei tahtnud kukutada feodaalset korda ega astuda võitlusse selle korra pea kuninga vastu. Ülemkoda, feodaalabsolutistliku

162) Rushworth IV, lk. 552

163) Samas, lk. 714 jj.

kuningavõimu toetaja parlamendis, oli niuid oma praktilise tähtsuse kaotanud. Piiskopid olid ülemkojast kõrvaldatud (alamkoda võttis mais 1642 koguni bill'i vastu episkopaadi kaotamise kohta[164]), nii et ülemkoda oli puhtilmlik asutus. Vähesed ülemkotta jäänud opositsiooniga solidaarsed peerid tunnevad oma positsiooni kõikumist. Nad võtavad mais 1642 vastu bill'i, mis võtab kuninga poolt loodavatelt uutelt peeridelt ülemkotta kuulumise õiguse.[165] Sellega tahetakse vältida rojalistide pääsemist ülemkotta, et vältida alamkoja mõeldavaid edasisi samme selle asutuse vastu.

Parlament võitis rojalistide eemaldamisega, muutudes ühtlasemaks koosseisult. Kujuneb välja uue parlamentarismi omapära — alamkoja domineerimine. Näeme neil kuudel eostumas tulevase Inglise riigikorra põhiprintsüpe: alamkoja võimutäiust, kuningavõimu tühiseks muutumist ja valitsuse vastutavast parlamendi ees. Valitsuse moodustasid parlamendi komiteed, mille kaudu hoiti tegelikus halduses suurem osa kuningrüki. Kuningas siiidistas, et tosin või paarkümmend mässulist eraisikut pole kõrge kohus parlament, sest too peab sisaldama kuninga, lordid ja alamkoja.[166] Sellele vastuseks deklareeris parlament, et teda tuleb vaadelda kolmes suhtes: „Esiteks, ta on nõukogu nõu andmiseks; teiseks, ta on kohus kohtumõistmiseks; kolmandaks, ta on kogu kuningrüki esinduskogu seaduste tühistamiseks või muutmiseks."[167] Siin rõhutatakse seuisest selgemini mõtet, et parlament on rahvaesindus, mis võtab osa riigivõimu teostamisest. Juu-

164) Cabun, lk. 229
165) Samas, lk. 223
166) Rushworth V, lk. 40
167) Samas, lk. 41 jj.

rutatakse esindusliku rügi põhimõtteid. Vaatamata sellisele radikaalsusele põhimõttelistes küsimustes, takerdus parlament mõnikord pisiasjades, söandamata kätt panna vana võimu atribuutide külge. Näitena toome suurpitsati loo. Lordsuurpitsatihoidja Lyttelton oli põgenenud mais koos teiste rojalistidega York'i, võttes kaasa suurpitsati. Parlamendis kurdeti oktoobris, millised hädad sellest asjaolust tulenevad.[168] Kuninga leeris luuakse uusi šeriffe, antakse välja ebaseaduslikke tarivae kokkukutsumisi käskkirju, sepitsetakse proklamatsioone parlamendi vastu, volitatakse komisjoni rahulabirääkimisteks ürlastega, ja kõiki neid dokumente kinnitatakse suurpitsatiga. Alles 04. juulil 1643 jõuti otsusele, et on vaja valmistada uus suurpitsat.[169] (Pikk kõhklemine oli ilmselt tingitud sellest, et vana statuudi järgi, millest eespool oli juttu, peeti riigireetmiseks suurpitsati, sahapitsati või müntide võltsimist. Oxford'i parlament kvalifitseeriski seda sammu nii. Westminster'i lordid kõhklesid samuti ning nõustusid alles järgmisel päeval alamkoja ürotusega.) Otsuses põhjendatakse seda sammu järgmiselt: „See pitsat on Clavis Regni [kuningriigi võti ET] ja peab seepärast asuma parlamendi juures (mis on kogu kuningriigi esinduskogu) kuni see koos on, sest nii kuningas kui kuningriik on temas alati seaduslikult esindatud tema istungjärgu ajal".[170] Varem kuningas usaldas kuningriigi suurpitsati lordsuurpitsatihoidja hoolde, nüüd parlament vastavalt oma kollegiaalsuse põhimõttele ei jätnud seda ainuisikulisele organile. Seoses uue suurpit-

168) Rushworth V, lk. 26.

169) Samas, lk. 339 jj.

170) Samas, lk. 339

sati valmistamisega tühistati kõik kuningavõimu poolt peale 22. maid 1643. a. vana suurpitsati all välja antud aktid ning usaldati uus suurpitsat komisjonäride kätte, kellele anti samasugune võim, nagu lordsuurpitsatihoidjal oli olnud.[171]

Paberisõda saavutab kulminatsiooni 02. juunil 1642, mil parlament tegi veel katset panna Charles I valitsema konstitutsioonilise monarhina, esitades talle oma selge poliitilise programmi „Üheksateistkümne ettepaneku"[172] näol. Esimesele kohale oli paigutatud kõige tähtsam nõue, et kuninga Salanõukogu liikmed ja muud kõrgemad ametikaudjad, kaasa arvatud saadikud, peavad olema heaks küdetud parlamendi mõlema koja poolt ning andma ametivande parlamendi poolt kinnitatud vormis. Siin tuleb tähelepanu pöörata sõnakesele „heaks küdetud" (approved). Seni oli parlament nõudnud ainult, et kuninga ministreil oleks parlamendi usaldus; Suures Remonstrantsis näiteks nõuti, et kuningas määraks ametisse ainult nõunikke, „... keda parlamendil on põhjust usaldada" (... as your Parliament may have cause to confide in). Niiid oli mindud kaugemale, heakskiitmine tähendab juba ministrite ja kõrgemate rügiametnike kinnitamist parlamendi poolt. Kolmas punkt loetleb nimeliselt kaksteist kõrgemat ametit, milleks on vaja parlamendi kinnitus. Teises punktis nõutakse, et tähtsaid rügiasju ei otsustataks enam tundmata ja vannutamata nõunike nõu järgi, vaid et neid arutatakse ja otsustatakse parlamendis. Konkreetselt käsitellakse välispoliitikat seitseteistkümnendas punktis, nõudes, et püütagu tihedamaid sidemeid luua Ühendatud Madalmaade ja teiste protestantlike rükidega.

171) Rushworth V, lk. 341 jj.

172) Rushworth IV, lk. 722 jj.

Edasi nõutakse, et kuninga laste kasvatamine ja nende abiellumine läheks parlamendi kontrolli alla. Sün peeti eeskätt silmas muidugi usundi küsimust, kuid omast kohast on seegi välispolüitiline nõudmine, sest tol ajal reguleeriti välispolütikat tihti dünastiliste abielude kaudu. Nõutakse karistusseaduste täpset täitmist jesuiitide ja rekusantide vastu ning paavstimeelsete lordide hääleõiguse kaotamist ülemkojas. Piistitati vana nõudmine kohtuaparaadi sõltumatusest kuningast, s.t. et kõik kohtunikud püsiksid ametis „quamdiu bene se gesserint". Ühtlasi nõuti parlamendile kohtuõigust delinkventide üle. Lõpuks nõuti, et kuningas nõustuks parlamendi tegevusega mülitsa asjus, annaks kindlused parlamendi poolt heaksküdetud komandantide kätte, saadaks oma sõjaväed laiali ega koguks neid kunagi enam.

See programm koondas parlamendi, pigem tema alamkoja kätte kogu võimu rügis. Parlament pidi määrama täidesaatva võimu esindajad ja kontrollima neid, pidi teostama kõrgemat kohtuvõimu, juhtima kuningrüzi välissuhteid ja sõjajõude. Charles I mõistis, et see hävitaks lõplikult Tudor'eilt päritud kuningavõimu. Ta ütles: „Kui ma rahuldaksin need nõudmised, siis ilmutakse küll veel paljapäi minu ette; suudeldakse mul küll veel kätt ja omistatakse majesteedi tütlit; ametlik vormel kõlaks veel: kuninga tahe, väljendatud mõlema koja kaudu; ma tohiksin mõõka ja sama enda ees kanda lasta ning end krooni ja skeptri vaatlemisega lõbustada, kuigi ka need võsud ei õitseks kana, kui tuvi, millel nad on kasvanud, oleks surnud. Aga nüs puutub tõelisse võimu, siis oleksin mina veel ainult kuninga kujutis ja tühi vari."[173]

173) Rushworth IV, lk. 728

Sama mõistis parlament. Et kuningale mitte „tõelist võimu" tagasi anda, valis parlament 04. juulil Julgeolekukomitee mõlema koja liikmetest võitluseks poliitiliselt kahtlaste isikute vastu. 12. juulil otsustas parlament luua sõjaväe krahv Essexi juhtimisel. Kuningas kuulutas 22. augustil 1642 parlamendile sõja. Vaenulikud leerid olid juba varem ilmet omandanud. Jämedates joontes võetult olid kuninga poolt Põhja- ja Lääne-Inglismaa kui majanduslikult mahajäänud feodaalne osa (seal leidsvad rauamaagi- ja söelademed ei omanud ju tollal veel suuremat tööstuslikku tähtsust) ning parlamendi poolt Lõuna- ja Ida-Inglismaa kui viljakam, kaubanduslikult ja tööstuslikult ning selga ka kapitalistliku formatsiooni astme poolest enam arenenud osa. Parlamenti toetasid ka Põhja-Inglismaa tööstuskeskused ning London, tähtis majanduslik ja administratiivne keskus. City' kaupmehilt sai parlament laenu, kuninga vahalised tagavarad olid aga õige piiratud. Majanduslikult mahajäänud Iirimaa ja Šoti mägismaa feodaalid osutasid poolehoidu kuningale, Šoti lausikmaa aadel ja kodanlus aga pooldasid parlamenti.

Põhiliselt oli jaotuse aluseks klassipärane jagunemine feodaalseks ja kodanlikuks Inglismaaks. Klassipäraste tunnustega langeb kokku jagunemine usundi järgi. Katoliiklased ja anglikaanid koondusid kuninga ümber, puritaanlased (kodanluse „valuis võitlusteooria", nagu ütleb Engels) vaolud, presbiterlased ja independendid asusid parlamendi poolele. Parlamendi enda deklaratsioonis 28. septembril 1649. a. kõneldakse parlamendi leeri ühtsusest sõja algul: „Kui me esimest korda saime mõtte kindlustada usundi puhtust ja rahva vabadust, kui tugevad ja siirad olid meie vastas-

tikused sümpaatiad, kui kooskõlas meie arvamused, kui kindlad ja vääramatud otsused, mida võtsime vastu üritusesi, mis näis nii õiglasena ja väärikana igale tõelisele patrioodile ja heale kristlasele."[174]

Parlamendi leeri ühtsus ei kestnud kuigi kaua. Kõigepealt tekkis lahkarvamusi rahu sõlmimise küsimuses. Sõjategevus arenes 1642.a. lõpul ja 1643.a. parlamendile ebaedukalt. Parlamendi väed, mis koosnesid distsiplineerimata palgasõdureist ja halvasti väljaõpetatud kohalikest mülitsasalkadest, said lüüa sõjakunstis vilunud kavaleridelt, kes kasutasid peamiselt ratsaväge. Nii sai rahupooldav vool mõjule parlamendis. Cheshire'is sõlmisid parlamendi lordleitnantide asetäitjad (deputy-lieutenant) ja kuninga tariväekogujad (commissioner of array) 30. detsembril 1642 omal algatusel vaherahu krahvkonna ulatuses, keelasid sõjavägede sissetoomise krahvkonna piiridesse ning kohustusid pöörduma nii kuninga kui parlamendi [illegible] petitsioonidega rahu sõlmimise kohta.[175] Parlament tühistas selle lepinga, mis oli sõlmitud vastava volituseta, ning teise samasuguse Yorkshire'is. Kõhklevad elemendid parlamendis otsisid sõja algusest saadik kokkulepet kuningaga. Septembri algul deklareeris parlament, et ta ei pane enne relvi maha kui kuningas annab delinkvendid parlamendile välja.[176] 16. septembril deklareeriti umbes sama, kuid lisati: „Ja kui teie majesteet nüüd suvatseb tulla tagasi oma parlamendi juurde oma sõjavägedeta, siis meie oleme valmis kaitsma teie kuninglikku isikut, krooni ja väärikust."[177] Seises sõjalise ebaeduga, nagu juba mainitud, kasvasid rahutaotlused. Nõudmised olid veel

174) Stern, lk. 123
175) Rushworth V, lk. 100
176) Samas, lk. 2
177) Samas, lk. 3

üsna ranged. 01. veebruaril 1643 esitati parlamendi poolt kuningale rahuettepanekud.[178] Seal nõuti muuhulgas, et kuningas saadaks laiali oma armee, nagu parlament enda omagi, ning et kuningas tuleks tagasi parlamendi juurde. Nõuti delinkventide andmist parlamendi kohtu alla, papistide relvitustamist ja episkopaadi hävitamist. Nõuti, et mülits läheks parlamendi käsutusse, parlamendi lükmed jääksid endiselt kohtadele ja kuningas kinnitaks parlamendi privileegid.

Kuningas ei olnud ettepanekutega nõus. Temal oli Londonis pooldajaid, kes tööasid tema kasuks. Ka parlamenti jäänud lordid kaldusid kokkuleppe poole kuningaga, taotledes rahu, ning alamkojas oli samuti meelestatud lükmeid. 04. augustil 1643 otsustasid lordid, et kuningale tuleb esitada mõõdukad rahuettepanekud.[179] Mõlemad armeed pidid laiali saadetama, tüliküsimused mülitsa ja kirikukorralduse üle lahendatama parlamentlikul teel ning rojalistlikud lükmed mõlemasse kotta tagasi võetama. Kuidagi olid kuuldused neist ettepanekuist linna jõudnud, nii et 07. augustil City saadab parlamenti petitsiooni, milles kõneldakse, et lordide ettepanekud on hukatuslikud usule, seadustele ja vabadustele, rikuvad suhteid šotlastega ning tõkestavad jõudude koondamist kodumaal.[180] Londonis toimusid rahutused. 09. augustil esitasid kuni viistuhat naist parlamendile petitsiooni rahu nõudega.[181] Parlamendi valve hajutas need jõuga.

Kuigi Rushworth kirjutab, et need naised olid enamasti alamast soost (generally of the meanest sort), nägi parlament neis välja-

178) Rushworth V, lk. 165 jj.
179) Stern, lk. 123
180) Rushworth V, lk. 356
181) Samas, lk. 357

astumistes ainult rojalistide salasepitsusi, võibolla ka õigustatult, sest ajaliselt langesid rahutused kokku lordide ettepanekutega, mis olid kahtlemata rojalistidele tervitatavad. Sõja jätkamise pooldajad eesotsas Pym'iga puritaanlike vaimulike toetusel suutsid siiski plaani tagasi lükata. Avaliku rahu kindlustamiseks keelas linnapea parlamendi soovitusel koosolekud ja kihutuskirjanduse trükkimise.

Sai selgeks, et toetuseta ei suuda parlament saavutada sõjalisi võite ega hoida koos oma ridu. Liitlased leiti šotlasis, kes kartsid kuninga võitu. Sel korral oleksid covenanter'itele tehtud soodustused Šotimaal võinud hõlpsasti kaotsi minna. Parlamendi võidu korral aga lootsid nad presbiterlikku kirikusüsteemi levivat ka Inglismaale, seda enam et Inglismaal parajasti oligi käimas kiriku reformimine. 1642.a. juuliknas Inglise parlament saatis deklaratsiooni Šotimaale, väljendades oma soovi vältida verevalamist ja reformida nii kirikut kui rüki.[182] Šoti kirikukogu (General Assembly) vastas muuhulgas: „... et religioon pole mitte ainult jumala teenimise ja hingede päästmise vahend, vaid samuti kuningrüikide ning seisuste põhi ja alus."[183] Seepärast olevat juba Šoti komisjonärid Londonis aasta alul soovitanud kehtestada mõlemas kuningrüigis üks usutunnistus, katekismus ja kirikukorralduse vorm.[184] Korratakse ettepanekut alustada Inglismaal kirikureformi. Kõigepealt olevat vaja hävitada prelaatlus, süs olevat kerge kehtestada Inglismaal presbiterlikku kirikukorraldust. Parlament kiitis oma vastuses novembris kõige selle heaks, kuid arvas ikka, et šotlased peaksid tulema ise relvadega aitama.

182) Rushworth V, lk. 387

183) Samas, lk. 388

184) Samas, lk. 388 jj.

Nü oli ka edasistel läbirääkimistel: šotlased rõhutasid eeskätt kiriku reformimise vajadust, Inglise parlament aga otsis kohest sõjalist abi. Šotlased püsisid esialgu äraootaval seisukohal, sest nende parlamendis oli tugev kuningale sümpatiseeriv feodaalne rahu pooldav vool, keda pealegi kuningas kogu aja püüdis mõjutada. 1643.a. juulis suutsid Inglise parlamendi komisjonärid kallutada šotlasi nõustuma liidu sõlmimisega. Inglise parlament rõhutas, et abi on hädasti vaja, kuna vaenlastel on suured jõud ja seepärast: „... me palume tõsiselt oma Šoti vendi kürustada oodatud abiga."[185] Šoti parlament oma vastuses aga rõhutas usu kaitsmise vajadust ja kirikliku liidu asja ning nõudis, et inglased peavad andma oma volinikele õiguse arutada ka kiriklikke küsimusi ning Westminster'isse kokku kutsuma kirikukogu.[186] Inglise kodaulusel polnud midagi ka kiriku reformimise vastu, sest šoti rahvuskirik meeldis talle sobiva lihtsa ja odava kirikusüsteemina, naga väljendub Engels.[187] Nüüd sõlmiti pika nimetusega lüt „Pühalik lüga ja covenant reformatsiooniks ja usu, kuninga Inne ja au ning kolme kuningrüigi Inglis-, Šoti- ja Sirimaa rahu ja julgeoleku kaitseks", milline leping võeti vastu Inglise alamkoja ja kirikukogu poolt 22. septembril 1643. Esimeses artiklis öeldakse, et taotletakse „... Šotimaa kiriku reformeeritud usundi säilitamist ..., usundi reformatsiooni Inglise ja Siri kuningrükides ... et tuna jumala kirikud kolmes kuningrüigis lähemale seosele ja ühtlusele."[188] Samuti lubatakse hävitada papism, prelaatlus ja ketserlus ning karistada ässitajaid ja kuritahtlikke. Deklareeritakse, et kaitstakse parlamendi ja kuninga

185) Rushworth V, lk. 468

186) Samas

187) К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XVI, ч. 2; lk. 297

188) Rushworth V, lk. 478

õigusi, õiget usku ja kuningrüigi vabadusi. Kuues artikkel, milles formuleeritakse sõjalise liidu kokkulepe, on õige segane: „Vastavalt oma kohustusele ja kutsumusele selles kuningrüigi usundi, vabaduse ja rahu ühises ürituses meie toetame ja kaitseme kõiki neid, kes on astunud sellesse liigasse ja covenant'i ... ega salli, et meid ... lahutatakse või eemaldatakse sellest õnnistatud liidust ja ühendusest."[189] Šotlased teostasid üldmobilisatsiooni kuneteistkümnest kunekümne aastani ja tulid 15. jaanuaril 1644 üle Tweed'i parlamendile appi. Veebruaris 1644 loodi Inglise parlamendis mõlema kuningrüigi komitee, mis pidi aitama ellu rakendada liigat ja covenant'i. See komitee muutus hiljem alaliseks organiks, mis kogu kodusõja ajal juhtis sõjategevust kuninga vastu, reguleeris välissuhteid, töötas välja rahuettepaneknid kuningale esitamiseks, ning niisugusena muutus kõige tähtsamaks parlamendi mitmekümne komitee hulgast. Ta juhtis iseseisvalt parlamendi kindralite tegevust ja pidas diplomaatilist kirjavahetust. Temas näib olevat olnud ka šoti liikmeid kuni 1648. a., mil Šotimaaga tülli mindi.

Kuningas oli katsunud orienteeruda iirlastele, kuid see samm tõi talle enam kahju kui kasu, tekitades tõsist ärevust maal. Oma abiotsimiskirjas šotlastele kurdab parlament, et kuningas toob endale abiks rebelle väljaspoolt ja otsib abi välismaalt.[190] Teine kuninga vastuabinõu oli vastuparlament Oxford'is, kuhu koondati mõlema koja põgenenud kontrrevolutsioonilised elemendid, ning mis kutsuti kokku 22. jaanuaril 1644 suurelt osalt vahekordade arutamiseks šotlastega. Oxford'i lordid juhtisid oma kirjas Šoti Salanõukogu lordide tähelepann sellele, et Westminster'isse jäänud paarkümmend lordi ei moodusta enam lordide koda ning soovisid kehtes-

189) Rushworth V, lk. 478

190) Samas, lk. 468

tada šotlastega taas vastastikust arusaamist.[191] Seegi parlament polnud kuningale täiesti kuulekas, taotelles läbirääkimisi Westminster'i parlamendiga.[192] Kasu temast kuningal suuremat polnud.

Lüga ja covenant'i sõlmimisega oli Inglismaal võidule pääsenud puritaanlus. Kodanlus võtab kirikuasjade juhtimise oma kätte. Westminster'i kirikukogu, mis kutsuti kokku seoses lüga ja covenant'i vastuvõtmisega, püüdis oma mitmeaastases tegevuses parlamendi presbüterlaste toetusel jumutada vägisi kogu Inglismaal presbüterlust, mille ta 23. detsembril 1644 kuulutas Inglismaal kohustuslikuks usundiks. 09. oktoobril 1646 kaotatakse mõlema koja ordonnantsiga Inglismaal ja Wales'is episkopaat ning nende maad lastakse müügile, et saada raha šotlastele tasumiseks.[193] Jaanuaris 1645 loodi „Avaliku jumalateenistuse juhtnöörid", (Directory for publick Worship) kultuseasjade reguleerimiseks vajalik käsiraamat.[194]

Puritaanide seas eraldus müüd teravamini kaks voolu: presbüterlased ja independendid. Poliitilised vastuolud põimusid usulistega. Juba enne revolutsiooni võis puritaanide seas eristada möödukamat ja radikaalsemat voolu, kuid siis oli erinevus eeskätt usuline. Nüüd muutusid presbüterlased ja independendid poliitilisteks rühmitusteks. Presbüterlased esindasid rikka Londoni kaupmeeskonna, lügkasuvõtjate, jõukate tsehhimeistrite ja kapitaliga seotud maa-aristokraatia huve. Presbüterlased, kes olid pääsenud lüga ja covenant'i kehtestamise järgi juhtivaks vooluks, suhtusid teisitimõtlejaisse äärmiselt sallimatult. Lügas ja covenant'iski öeldakse:

191) Rushworth V, lk. 559
192) Stern, lk. 141
193) Rushworth VI, lk. 373
194) Rushworth V, lk. 785 jj.

„Et me taotleme samuti papismi, prelaatluse ..., ebausu, ketserluse, kirikulõhede, pühaduseteotuse... hävitamist"[195] Ketserluseks võisid nad tembeldada iga progressiivset ideoloogiat, mis käis nende klassihuvidele vastu. Oma püüetes kehtestada ühtlust usundis kasutasid presbüterlased anglikaani kiriku poolt ära proovitud politseilisi survevahendeid, äratades sellega rahvanasside meelepaha. Presbüterlased seadsid parlamendi otsusega 14. juunil 1643 sisse eeltsensuuri, mida rakendati nii religioosse kui poliitilise kirjanduse vastu, kui see kajastas demokraatlikumaid ideesid. Presbüterliku kirikukorralduse ainuvalitsuse kindlustamiseks lõpetati 1645.a. peapiiskop Laud'i protsess. Süüdistusartikleis kõneldi, et peapiiskop tahtis sisse tuua paaostlust, võttis 1640.a. mais konvokatsioonil vastu seaduse-vastaseid otsuseid, tahtis parlamenti laiali saata ja püüdis kuningrügi seadusi rikkuda kuninga võimu tõstmisel („et kuninga prerogatiiv oleks sama suur jõud kui parlamendi akt."[196]) Kuigi piha mehe mälu oli nii halvaks läinud, et ta ei saanud ühegi küsimuse kohta vastata, rakendati tema suhtes bill of attainder'it.

Kuningavõimu suhtes olid presbüterlased tihti õige leplikud. Nende ideaal oleks olnud oma kiriklikku süsteemi kehtestada, kuid kuninga tunnustamisel. Seepärast peeti sõdagi mitte otsustava võidu saavutamiseks, vaid ainult kuningas sundimiseks järeleandmistele. Taolised mehed olid ka Essex ja Manchester. Seepärast sobitati kuningaga 1643. ja 1644 aastal korduvalt rahu, pidades lõpmatuid läbirääkimisi. Oma sisepoliitikas lähtus presbüterlik parlament kitsastest klassihuvidest, mis ei rahuldanud isegi kodanluse ja uusaadli laiemaid ringkondi. See avaldus eri-

195) Rushworth V, lk. 478

196) Samas, lk. 763 jj.

ti majanduspolütikas, kus sõja raskused pandi lihtrahva õlgadele. Ühed kogukondlased võitlesid relvaga kaes kuninga vastu, teised maksid makse ja majutasid sõjavägesid, kaotades oma viimase varanatukese. Kodusõda laostas maad, põllumajanduse toodang langes, sellega seoses kannatas tööstus tooraineteja elanikkond toiduainete punduse all, kaubanduslikud sidemed riigi eri osade vahel olid katkenud. Pikk parlament oli juba 1642. a. lõpul lükanud ümber kuuldused, nagu kavatseks tema sisse seada üldist varandusmaksu ja panna aktsüsi tarbekaupadele.[197] Mõlemat süski tehti. 1642. a. lõpul sisseseatud 5%-line varandusmaks palju sisse ei toonud kodanluse oskuse tõttu sellest mööda hülida. Presbüterlased panid kaudsete maksude sisseseadmisega töötavale elanikkonnale raske koorma, jättes pundutamata rikaste tulud. Juulis 1643 seati sisse aktsüs kõigilt ostetavailt ja müüdavailt kaupadelt. Kolm aastat tagasi oli kuningavõimu süüdistatud selle eest. Aktsüs tõi 1647.-1649. aastnil sisse keskmiselt £ 330 000 aastas.[198] Suur summa, sest samal ajal olevat töölise aastatasu Inglise kuiles kõikunud £ 4 - £ 4 10 s.[199]

Samal ajal kaitses presbüterlik parlament suuri monopolistlikke kaubanduskompanüisid. Sellega rikuti kesk- ja väikekaupmeeste ning — töösturite huve. Kõige valusamalt haavas presbüterlaste poliitika aga inglise talupoegkonda. Pikk parlament otsustas kodusõda pidada vaenlase kulul, sekvestreerides delinkventide maad. Teostamiseks loodi Sekvestreerimiste komitee. Kodanlus tahtis lasta kohe sekvestreeritud maad müügile, et sinna paigutada oma kapitali, lordide mõjul

197) Rushworth V, lk. 25

198) Cabun, lk. 278

199) Английская революция I, lk. 380

lepiti kompositsioonide nimeliste trahvide võtmisega. Selleks loodi jälle erikomitee, nn. Goldsmith Hall'i komitee või Delinkventidega akordeerimise komitee (Committee of compounding with delinquents). Sääl töötasid finantskodanluse esindajad koos parlamendi esindajatega. Kompositsiooni tasumise korral võeti sekvester maavalduselt ära. See osa delinkventide maist, mis läkski minigile, eeskätt kirikumaad, ei läinud kaugeltki talupoegade kätte. Maadega varustati eeskätt kodanlust, kes oli rügile raha laenanud kodusõjas. Sääljuures maahind, mis vastas valduse 10-12 aasta tulule, oli nüvõrd kõrge, et otsesed maaharijad ei jõudnud seda tasuda, eriti kuna eelisostuõigus oli puhtformaalne, kehtides niinult kolmkümmend päeva. Väikesteks ostudeks peeti selliseid, mis ei ületanud £ 100.[200]

Talupojad võitlesid oma sotsiaalmajanduslike huvide eest. Nad nõudsid 1646. a. kirikukümnise kaotamist. Kirikukümnise oli anglikaani kirik pärinud katoliku kirikult ja see õigus läks üle kirikumaade uutele ilmalikele valdajatele. Kodanlus ja uusaadel oskasid kasutada vana feodaalset ekspluateerimisvormi. Sellepärast Pikk parlament kümnist ei kaotanud. Teostati üks teine üritus. 24. veebruaril 1646 kaotati Lääninaksude koda. Sellel reformil on põhimõtteline tähendus. Lääninaksude koja (Court of wards and liveries) oli rajanud Henry VIII 1541. a. Kapitalistlike suhete tekkimisega läks üha enam maid kodanluse ja uusaadli kätte, sealhulgas ka vanu riiutlilääne. Nende valduste üle kaotas kuningas kui kõigi feodaalide maade süserään kontrolli ja sellega seotud tulud. Taolise protsessi tõkestamiseks lõi kuningavõim Lääninaksude koja, mis pidi feodaali surma korral

200) Английская революция I, ek. 380

teostama hooldust majoraadi üle, vältima selle minekut võõrastesse katesse ja sisse nõudma manor'ite valdajailt kuninga heaks tulevad feodaalse päritoluga maksud. Niisugune asutus ja sellega seotud hooldussüsteem ei meeldinud feodaalidele ega kodanlusele. Ta oli tüliks kapitalistlike suhete arengul, takistades maa vaba muutumist kaubaks, ega vastanud maavalduse reaalsetele tingimustele, kus üha suuremat erikaalu omandas kapitalistlik omand. Nüüd hävitati Läänimaksude koda koos tema hooldussüsteemiga, kõik rüütliläänid, pärandusmaksud, trahvid maa ebaseadusliku loovutamise eest jne. Kõik rüütliläänid muutusid sel viisil täielikuks eraomandiks (free and common soccage), mis polnud seotud mingite feodaalsete kohustustega ja mida omanik võis vabalt võõrandada. Sisuliselt tähendas see kodanlikuks eraomandiks muutumist. Sama reformi ei teostanud parlament mitteaadellike majapidamiste suhtes. Copyholder'ite omandiõigusi ei tunnistatud, nemad jäid endiselt maakasutajaiks manor'i tava järgi ja kaudma endiseid feodaalseid koormusi lordi heaks. See tähendas talupoegkonna eksproprieerimist. Inglise revolutsioon ei loonud kapitalistlikku väikemaaomandit külas, nagu hiljem Prantsuse kodanlik revolutsioon, vaid kehtestas landlordide kapitalistliku omandi, mis viis Inglise talupoegkonna lõplikule hävingule. See põhiline erinevus on tingitud klassijõudude erinevast paigutusest. Inglise revolutsioonis „... võitles kodanlus liidus uusaadliga monarhia, feodaalaadli ja valitseva kiriku vastu ..."[201] Sellele oma lüitlasele uusaadlile pidi kodanlus tegema järeleandmisi. Uusaadel aga, kuigi pooleldi kodanlikustunud, oli

201) К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. VII, ек. 54

feodaalse päritoluga klass. Tema polnud huvitatud feodaalse omandivormi lõplikust kaotamisest. Nü ei kadunud täiesti feodalismi igandid Inglismaal, Inglise revolutsioon jäi poolikuks ega andnud palju rahvamassidele, kes teda teostasid.

Presbiterlusel polnud süski Inglismaal küllalt pinda, et muutuda ainuvalitsevaks. Tema vastu võitlesid independendid, kes esindasid kodanluse ja uusaadli radikaalsemate ringkondade huve. Kodusõja päevil toetasid independente ka talupojad, käsitöölised ja linnade töötavad kihid, kes lootsid neilt demokraatlikke sotsiaalseid ja polütilisi reforme. Independendid võitlesid presbiterliku kiriku ikke vastu samuti nagu omal ajal püskopliku vastu, taunides rügikiriku põhimõtet ning pidades vajalikuks kohalike kiriklike koguduste sõltumatust; nad tahtsid hävitada nü feodaalaristokraatia kui presbiterliku suurkodanluse polütilist võimu. Kokkulepe kuninga ja presbiterlaste vahel oleks olnud neile hukatuslik. Keegi presbiterlik vaimulik kõneleb, et independentlikud agitaatorid olevat öelnud, et inglise lordid polevat mund kui William Vallutaja kolonelid, parunid ainult tema majorid, riintlid ainult tema kaptenid, kuid ise usuvad, et jumala ettenägemine olevat pannud neile kui vallutajaile hoolitsuse usundi ja rügi eest.[202] Edasi olevat öeldud, et nemad (independenid) polevat halvemad, kui saavad kolonelideks ja kapteniteks ning neil olevat süs õigus Inglismaaga teha, mis tahavad.[203]

Sõjavaes kasvas independentlik meelestus. Independendid Oliver Cromwell'i algatusel viisid parlamendis läbi esimese „Õigustest loobumise seaduse" (Self-Denying Ordinance).

202) Stern, lk. 162

203) Cabus, lk. 237

1644. a. talvel oli sõjaline olukord raske, rahulåbirååkimised kuningaga ei edenenud. Alamkoda arutas 09. detsembril olukorda, saadikud vaatasid üksteisele nõutult otsa. Siis kõneles Cromwell, et sõda on vaja ruttu lõpetada, sest muidu rahvas ei suuda seda välja kannatada.[204] Sõjategevus areneb sellepårast halvasti, et mõlema koja liikmeid on omandanud juhtivaid kohti sõjaväes, kuid ei arenda sõjategevust energiliselt. Nende kåes on aga nii sõjaväeline kui riigivõim. Seepårast ta soovitas parlamendi liikmeil loobuda juhtivaist kohtadest sõjaväes. Vaidluste järgi võeti vastu resolutsioon: „Et ei ükski parlamendi ~~mõlem~~ kummagi koja liige kasutaks või täidaks sõja ajal sõjalist või tsivilametkohta või komandokohta ja et sellest küsimusest tuleb koostada ordonnants."[205] Lordid võtsid ordonnantsi vastu alles 03. aprillil 1645 pika puiklemise järgi. Selle aktiga kõrvaldati endine kõikuv presbiterlik juhtkond, sest enamik väepealikuid olid parlamendi liikmed. Cromwell'i algatusel teostati järgmise sammuna sõjaväes reform nn. uue mustri (new model) järgi. Sellega organiseeriti 22 tuhande meheline regulaararmee. Selle ridadesse sattusid presbiterlaste ülimaks nördimuseks kõige mitmesugusemate usuliste veendumustega inimesed. Ühtlasi nõuti liiga ja covenant'i tunnustamist ainult ohvitseridelt, võimaldades seega independentlike elementide tungimist reakoosseisu. Kasvas lõhe parlamendi ja sõjaväe, s.o. kodanluse erinevate rühmituste vahel. Cromwell kirjutas: „Riik ei pea oma teenijate valikul pöörama tähelepanu nende arvamusile. Piisab sellest, kui nad tahavad teda ustavalt teenida."[206] Eeskätt olid nad usuliste veendu-

204) Rushworth VI, lk. 4
205) Samas
206) Bell, K. Puritanism and Liberty; lk. 68

muste poolest siirki fanaatilised puritaanid. Klassikoostiselt olid nad jõukad talupojad (yeomen) ning linna väikekodanlased ja käsitöölised. Juhtivas kooseisus esinesid tihti aadlipäritolu ga ohvitserid. Parlament moodustas komiteed, kes jaotasid krahvkonnis makse, mida võeti uue sõjaväe ülalpidamiseks. Maksustamata jäeti Sussex, Surrey ja Kent, kes olid parlamenti kogu aja aktiivselt toetanud rahaliselt ja relvastatud jõududega. Sõjaväkke jäeti ka parlamendi komissarid, kellele 16. jaanuaril antud instruktsioonis nähakse ette peamiselt majanduslike küsimuste lahendamine[207]. Ülemjuhatajale anti aga õigus nimetada ohvitsere parlamendi heakskiitmisel[208].

Ülemjuhataja omandab armees suured võimupiirid, eriti siis kui armee iseseisva jõuna hakkab vastanduma parlamendile. Siit saab alguse sõjaline diktatuur, mis kõplikult areneb välja Cromwell'i protektoraadi ajal.

Olulise osa Uue mustri sõjaväes moodustasid Ida-assotsiatsiooni väed. Assotsiatsioonid olid krahvkondade liidud, mida organiseeris parlament võitluseks kuningavõimu vastu, olles selle idee õieti rojalistidelt omandanud. Juba 23. novembril 1642 deklareerib parlament, et kuninga pooldajad on loonud Põhja-Inglismaa krahvkonnis assotsiatsioonid, ning peab vajalikuks, et nende krahvkondade loidleitnandid oma asetäitjatega, ohvitserid ja asukad organiseeriksid rojalistidele relvastatud vastupaku[209]. Üksuste juhtimise võttis parlament enda kätte, nimetades assotsiatsioonide juhid. Detsembris 1642 otsustati moodustada assotsiatsioon Norfolk'ist, Suffolk'ist, Essex'ist jt. Ida-krahvkondadest[210]. Jaanuaris 1643 moo-

207) Rushworth VI, lk. 32 jj.
208) Tanner, lk. 8 jj.
209) Rushworth V, lk. 64 jj.
210) Tanner, lk. 94

dustati assotsiatsioon Leicester'i ja Derby' kaudi krahvkondadest.[211] Moodustati ka komitee selle ürituse, eriti tema majandusliku külje korraldamiseks.

Selgub, et assotsiatsioonid olid parlamendi algatusel loodud krahvkondade sõjalised liidud, kus krahvkonnist värvatud relvastatud jõude peeti üleval krahvkondade kulul, kus assotsiatsioonide asju ajasid kohalikud komiteed. Komiteedele parlament jättis asja majandusliku külje, assotsiatsioonide relvastatud jõude aga juhtis enda nimetatud isikute kaudu. Lord Fairfax oli näiteks York'i jt. Põhja-krahvkondade assotsiatsiooni ülemjuhataja. Temale anti samasugused volitused, nagu olid krahv Essex'il endal sõjaseaduse rakendamise ja ohvitseride nimetamise suhtes.[212] Sõjaväelise diktatuuri jumed ulatuvad nüüs kodusõja algupäevini. Sõjaväes ei osutu otstarbekaks kollegiaalse põhimõtte rakendamine ja seda ei tehtudki.

Kavaleride purustamisel Naseby' lahingus langesid muuhulgas parlamendi vägede kätte kuninga salajased dokumendid, nende seas leping abi saamise kohta Iiri ülestõusmult. See tekitas maal paksu verd. Kuninga sõjaline seisund oli üpris tähar, tänu eeskätt parlamendi sõjaväereformile. Ta katsus kasutada vastuolu presbüterlaste ja independentide vahel, piuides ükskõik kumba poolt kallutada läbiriäkimistele. Parlament nägi seda läbi, loobus igast suhtlemisest kuningaga, pagendas katolüklased ja rojalistid pealinnast, lõi erakorralise sõjakohtu võitluseks nende vastu ning kohustas müilitsat iga segadust kohe maha suruma. Seepärast ei julgenud sõjaliselt liiia saanud kuningas pealinna minna,

211) Rushworth V, lk. 119

212) Samas, lk. 65

vaid siirdus šotlaste juurde, kes veidi varem olid nõusolekut ilmutanud kuningavõimu Inglismaal taastada, kui Charles I tunnustab presbiterlikku kirikusüsteemi Inglismaal. Kuningas tundis, kui palju see süsteem oli Šotimaal kaasa aidanud kuningavõimu nõrgendamisele, ega suutnud nõustuda. Inglise parlamendi mõlemad kojad esitasid löödud kuningale 11. juulil 1646 üheksateist ettepanekut rahu taastamiseks. Ettepanekuis nõuti, et kuningas kinnitaks liiga ja covenant'i ning bill'i episkopaadi hävita misest.[213] Kuningriigi relvastatud jõudude käsklemine pidi minema 01. juulist 1646. a. alates kahekümneks aastaks parlamendi kätte ning maksustamisõigus relvastatud jõudude ülalpidamiseks lõplikult parlamendi kätte. Sama pidi kuningas lubama Šotimaale, kui sealsed seisused seda nõuavad. Veel nõuti mõnede rojalistide mitteamnesteerimist ja Sirimaaga vaherahu tühistamist. Kuningas pidi kinnitama kõik parlamendi otsused, mis olid vahepeal vastu võetud uue suurpitsati all.

Kuningas andis puikleva vastuse. Tema lootuseks oli, nagu ta väljendub ühes varasemas kirjas, et presbiterlased lähevad tülli independentidega usundi asjus ja kindralid kindralitega sõjavaevõimu asjus.[214] J. R. Green toob kaks olukorda iseloomustavat lauset: „„Mis saab meist niiid", ütles presbiterlane, „kui kuningas lükkas tagasi meie ettepanekud?" — „Aga mis saaks meist, kui ta need vastu võtaks?" vastas independent."[215]

23. jaanuaril 1647 muutus kuningas tegelikult parlamendi vangiks. Inglismaa oli niiid parlamendil pihu peal.

---

213) Rushworth VI, lk. 309 jj.

214) Rushworth V, lk. 865

215) Трин III, lk. 203

3. peatükk.

Kodanliku riigi esialgne kindlustumine.

Kodusõja lõpuga algas uus võitlus. Oli murtud feodaalabsolutistlik kuningavõim. Pika parlamendi teostatud üritusi ei saanud enam hävitada, kuid revolutsioon polnud veel lõppenud. Kerkisid uued küsimused. Algas võitlus üksikute kodanluse rühmituste vahel äsjasaavutatud võimu pärast. Armee olemasolu polnud parlamendile enam vajalik peale kodusõja lõppemist. Kuningas, kes ei ilmutanud esialgu kalduvusi mööndusteks, oli jõuetuks tehtud ning oli kehtestatud suurkodanluse võim. Presbüterlased tahtsid sõjaväge laiali saata. Et demobiliseerimist varjata, taheti osa rügemente saata summutama Iiri ülestõusu. Et independentlust välja juurida, kohustati kõiki ohvitsere tunnustama covenant'i. Peale sõjaväe laialisaatmist oleks jätkatud läbirääkimisi Charles I-ga. Sõjavägi otsustas mitte laiali minna, tunes ettekäändeks maksmata jäänud palka. Independendid ja levellerid ei tahtnud oma vere vilja jätta ainult suurkodanluse nautida. Samal

ajal kui independentlik juhtkond astus välja presbüterliku parlamendi vastu, kasvas sõdurite massides rahulolematus sama juhtkonna vastu. Tõstavad inimesed ja väikekodanlus ühinesid levellerite lükumisega. Need olid järjekindla polütilise demokraatia pooldajad, kes võitlesid demokraatliku vabariigi ja sõtsiaalmajanduslike reformide eest. Nü kujunes riigis kolm polütilist jõudu: presbüterlik parlament, independendid ja levellerid. Kui 21. märtsil tulid sõjaväe juurde parlamendi komissarid, andsid ohvitserid neile sõdurite nimel petitsiooni, milles nõuti palga väljamaksmist, Sirimaale mitte saatmist, langenute leskede ja orbude kindlustamist ja amnestiat kodusõja ajal sooritatud süütegudele. Parlament ähvardas „mässajaid" ega tahtnud 30. märtsil petitsiooni vastu võtta, rikkudes sellega kodanike õigust petitsioone esitada.[216] See õigus säilis ka sõjaväelasil, sest sõjaväeteenistus ei kitsendanud nende kodanikuõigusi.

Algas konflikt sõjaväe ja parlamendi vahel. Lükumine haaras sõdurite massid. 1647. a. aprillist tekivad levellerite mõjul sõdurite saadikute nõukogud. Ohvitserid olid sunnitud massidega kaasa minema. Sõdurite saadikute nõukogude täiendamisel ohvitseride esindajatega tekib sõjaväe nõukogu. Seal on levellerite mõju väiksem. Alguses pürdus sõjavägi teisejärguliste küsimustega: nõuti palgamaksmist, amnestiat marodööridele.[217]

Parlament kavatses mai lõpul sõjaväge laiali saata. Presbüterlased kartsid aga sõdurite üha kasvavat rahulolematust ega usaldanud vägivaldset sammu ette võtta. Parlament kauples Holmby's asuva kuningaga.

216) Kottler, W. Der Rätegedanke als Staatsgedanke. I Teil. Demokratie und Rätegedanke in der großen englischen Revolution; lk. 23 jj. Vrdl. lk. 11

217) Пампрейский, lk. 81

Oli lorde, kes soovitasid, et Charles I sõidaks Londonisse ning ilmuks parlamendi ette. Kui kuningas oleks juba Londonis, oleks kergem saavutada kokkulepet ning moodustada ühisrinne independentide vastu parlamendis ja sõjaväes. Cromwell oli seni mänginud kahepaikset mängu, püüdes mitte teravaks ajada suhteid parlamendiga. Tema oli 30. aprillil valitud üheks vahendajaks parlamendi ja sõjaväe vahel.[218] Parlament aga ei teinud piisavaid järelaandmisi palga ja amnestia asjus. Eriti ahvardav oli parlamendi kokkuleppimise võimalus kuningaga. Tuli kurssi muuta.

03. juunil ilmus kuninga juurde kornet Joyce Londonis Cromwell'i majas toimunud ohvitseride koosoleku otsusel.[219] Tema viis relvastatud jõuga ähvardades kuninga sõjaväe peakorterisse Newmarket'is. See oli suur lõõk presbiterlastele. Lõhe parlamendi ja sõjaväe vahel muutus avalikuks. Parlament hakkas koguma jõude sõjaväe vastu.

04.-05. juunil peeti ülesõjaväeline kohtumine Newmarket'is, kus tõatati mitte laiali minna, enne kui on saadud tagatised et sõdureid peale demobiliseerimist ei hakata rõhuma ega solvama, nagu seda tehti seni. Sõjaväe peakorter viidi Newmarket'ist Londonile lähemale Saint-Albans'isse, et avaldada survet parlamendile. Sõjaväe nõudmistes kajastub revolutsiooni edasise süvendamise vajadus. 14. juunil 1647 avaldas sõjaväe nõukogu uue deklaratsiooni parlamendile.[220] Selles rõhutati kõigepealt, et nemad pole tavaline palgasõjavägi, vaid on kutsutud rahva õigusteja vabaduste kaitseks. Sellepärast on neil õigus sekkuda riigiasjusse, nagu meremeestel on õigus kinni hoida tüürimehe kasi, kui see tüürib kalju

218) Барг, М. Кромвель и его время; lk. 164.

219) Montague, F.C. The History of England from the accession of James I to the restoration (1603-1660); lk. 328

220) Rushworth VI, lk. 564 jj.

otsa. Järgnes nida riigikorra reformimist puudutavaid nõudmisi. Nõuti parlamendi puhastamist isikuist kes on kuritarvitanud oma positsiooni või on sidemeis rojalistidega. Seadusandliku võimu kvos kõrgema kohtuvõimuga ei tohi jätta samade meeste kätte kogu neude eluajaks. Siis muutub see võim omavoliliseks ja piiramatuks, nii et pole parem türanniast. Rahval on õigus valida uut esindust teatud aja järgi. Seepärast tuleb kõesolev parlament laiali saata ja valida uus. Tuleb kehtestada kindel kestvusaeg käesolevale ja järgnevaile parlamentidele, millest kauem ükski parlament ei tohi koos olla, ning selle aja lõppemisel tulevad korraldada uued valimised triennaalbill'i alusel. Edasi nõuti, et tulevikus oleks tagatud parlamendi õigus koos olla, ilma et teda saaks laiali saata kuninga poolt või mõnel muul viisil parlamendi enda nõusolekuta. Rahva õigus esitada parlamendile oma kaebusi petitsioonide näol tuleb tagada. Nõuti, et kaotatakse parlamendi komiteede ja deputy-lieutenant'ide erakorralised nimed volitused, mis need olid saanud sõja ajal, sest neid polevat enam tarvis.

Oma deklaratsioonis armee rõhutab rahva hüvangu tagamise vajadust. Sõjaväge kasutas juba siis kodanluse võtet välja hästuda rahva kui terviku eest, varjates selle sildi taha oma klassihuve. Ta esineb rahva advokaadina, säilitades väliselt lojaalsust parlamendi suhtes. Tegelikult oli armee parlamendile vastandunud hing kujunenud kõige tugevamaks jõuks riigis. Seda ei saa salata parlamentki, sest Oliveril pakuvad parlamendi komissarid armee esindajatele raha, kaubeldes nendega nagu võrdse poolega.[221]

Sõjaväes tekib mõte jõuga seada

221) Stottler, lk. 55 jj.

läbi oma nõudmised. Sõjaväe nõukogus 17. juulil 1647 avaldati arvamust, et on vaja tulugida Londonisse, et saavutada vajalike nõudmiste rahuldamist: takistada välismaiste vägede (šotlaste, kellega parlament pidas läbirääkimisi sõjaväe vastu astumiseks) sissetoomist, iksteist juhtivat presbiterlast kõrvaldada parlamendist ning eriti, et Londoni miilitsa juhtimine läheks parlamendi komitee käest sõjaväe ülemjuhataja kätte, kus ta oli varem.[222] Kuigi agitaatorid seda seisukohta tuliselt kaitsesid, suutsid Fairfax ja ohvitserid neid tagasi hoida. Moodustati komitee, mis independentide mõjul töötas välja sõjaväe põhimised nõudmised, nn. „Ettepanekute peatükid" 01. augustil 1647.[223] Nendega püüti piirata parlamendi võimu. Nõuti käesoleva parlamendi volituste lõpetamist samal aastal. Edasised parlamendid pidi kokku kutsuma iga kord kahe aasta jooksul 120 päevaks, kui ta enda nõusolekul ei läheks varem laiali, kuid ikka parlament ei tohi koos olla üle 240 päeva. Parlamentide vahejal pidid asju ajama eelmise parlamendi valitud komiteed. „Ettepanekute peatükkides" toonmatakse uue valimissüsteemi põhijooni. Valimised parlamenti pidid toimuma „... võrdsuse või proportsiooni põhimõtte alusel" sel viisil, et kõigil krahvkondadel võiks olla nende valikule jäetud parlamendiliikmete arv proportsionaalne heile maksudele, mida nad tasuvad riigimaksude üldisesse summasse ... et teha alamkoda (niivõrd kui see on võimalik) kogu riigi õigesti konstateed esinduskoguks ..."[224] Sellega nõuti pehkinud kohakeste kaotamist. Küsimusel on veel teine põhimõttelisem külg. Kui independendid taktsid krahvkonna poolt valitavate saadikute arvu määramisel arvestada seal võeta-

222) Дмитриевский, lk. 85
223) Tamas, lk. 87 jj.
224) Tamas, lk. 87

vate rügimaksude summat, süs taheti sellega sisse seada varanduslik tsensus küll krahvkondade jaoks, mis tõenäoliselt oleks kehtima hakanud ka valijate suhtes krahvkondades. Arvata võib, et krahvkonnis oleks valimistelt vastavalt kõrvaldatud need elanikkonna kihid, kes ei maksnud püsaval määral makse. Selline programm võis küll rahuldada kodanlusest ja gentry'st pärinevaid independente, kuid mitte töötavate kihtide huve. Lisaks nõuti, et parlamendile jäägu kõrgeim kohtuvõim ja kümneks aastaks relvustatud jõudude käsklemise õigus. Tehti ettepanek luua eriline organ – rüginõukogu, mis pidi korraldama mülitsa käsklemist ning lahendama Iiri küsimust parlamendi kontrolli all. Vaimulik kohtuvõim pidi kaotatama, nõuti ususallivuse kehtestamist, laiendamata seda katoliiklasile.

Independentliku programmi poolikus avaldub kõige paremini artikleis, milles kõneldakse kuningast ja lordidest. Nähakse ette kuningavõimu säilitamine. „Kõige selles dokumendis esitatu heakskiitmisel, et tuleb kehtestada ja tagada kuningrüigi õigused, vabadused, rahu ja julgeolek, peab taastama tema majesteedi, kuninganna ja samuti kuninga järglaste julgeoleku, austuse ja vabaduse nende rahva keskel, vähendamata nende isiklikke õigusi ning tegemata mingeid püranguid kuningavõimu teostamises peale ülalpool mainitute."[225] Kuningale jäeti kogunu õigus kokku kutsuda erakorralist parlamenti korralise vaheaegadel, kusjuures küll öeldi, et see ei tohi häirida korralise parlamendi regulaarsust.[226]

Independendid olid vahuis minema revolutsiooni huvide reetmise teele. Nad

225) Английская революция I, lk. 218

226) Дмитревский, lk. 87

tahtsid kokku leppida kuningaga, et niivüsi suuremat kaalu omandada presbüterliku parlamendi vastu. Töötavate masside huve taoline poliitiline programm ei rahuldanud. Süski sundeti „Ettepanekute peatükkide" alusel luua ajutiselt ühine platvorm levelleritele ja independentidele. Selleks võeti artiklitesse sotsiaalmajanduslikke nõudmisi, mis kajastasid laiemate rahvakihtide taotlusi. Nõuti elanikkonna koormiste vähendamist, eeskätt aktsüsi kaotamist ja soovitati kontrollida maksustussüsteemi, et kõrvaldada ebaõiglasi maksustusi mõningais krahvkondades.[227] Nõuti monopolide kaotamist ja vabakaubanduse kehtestamist. Soovitati ka reguleerida kümnise võtmist, kuigi ei nõutud otseselt tema kaotamist. Lisaks nõuti petitsioonide esitamise õiguse tagamist.[228]

Charles I oli täis lootusi parlamendi ja sõjaväe lahkhelide tõttu ega avaldanud mingit valmisolekut suhtlemiseks sõjaväega. Parlament andis ajutiselt sõjaväele järele. Üksteist juhtivat presbüterlast kavatsesid minna maapakku ja teisigi presbüterlasi lakkas käimast istungeil. Independentliku erakonna mõju parlamendis suurenes. 1644. ja 1645.a. toimunud täiendusvalimistel oli parlamenti pääsenud rohkesti independentlikke liikmeid. Alamkoda otsustas määrata Fairfax'i kõigi relvastatud jõudude ülemjuhatajaks Inglismaal ja Wales'is. (Põhja-Inglismaal asuvaid vägesid juhtis seni parlamendi kindral Poyntz.)

Presbüterlased said aga varsti julgust. Ülesässitatud rahvajõuk tungis parlamenti ning nõudis independentide väljaajamist. Independentlikud parlamendi liikmed on suunitud põgenema sõjaväe juurde.

227) Дмитревский, lk. 90

228) Samas, lk. 88.

Nüsuguses olukorras jäid presbiterliku parlamendi kõrvad jälle kurdiks rahva nõudmistele. Londoni elanikkonnas tehti kihutustöod sõjaväe vastu, kes olevat rahutuste allikaks, soovrmata kokkulepet parlamendi ja kuningaga. Parlament katsus organiseerida relvastatud jõude sõjaväe vastu. Sõjavägi teostas mürid varasema mõtte ning okupeeris 06. augustil 1647 Londoni, kohates ainult vähest relvastatud vastuparu. Üksteist juhtivat presbiterlatt olid sunnitud põgenema ning parlamendil tuli mõninga tõrkumise järgi neid ka vormiliselt kustutada nimekirjast.

Võim oli sõjaväe käes. Tema poliitiliseks programmiks olid varem avaldatud „Ettepanekute peatükid". Presbiterlased polnud aga veel küllalt kohkunud, et seda programmi omaks võtta. Üksteist liidrit pöördusid tagasi. Parlament ei nõustunud kinnitama akti, mis pidi tühistama senised sõjaväe vastu suunatud otsused. Agitaatorite ettepanekul teostati parlamendis puhastus. Paljud presbiterlased lakkasid käimast istungeil. Tekkis independentlik enamus. Sõjavägi oli saavutanud võidu, aga see oli grandide võit. Nagu kodusõja lõpu järgi presbiterlastele, nü oli mürid independentidele revolutsioon lõppenud. Talupoeglikud, väikekodanlikud ja plebeilised massid ei saanud vellega leppida. Platvorm laguneb. Tekib lõhe independentide ja levellerlikult häälestatud sõjaväe põhimasside vahel. Levellerid esitavad oma programmi. See on arendatud sõjaväe nõukogus arutatud dokumentides „Sõjaväe küsimus" ja „Rahva kokkulepe". „Rahva kokkuleppes"[229] on puudutatud ainult rügikorra küsimusi ja kodanike põhiõiguste tagamist, jättes kõrvale sotsiaalmajanduslikud nõudmised. Ta on nü-

229) Дмитревский, lk. 92 jj.

süs levellerliku konstitutsiooni projekt. Esimeses artiklis öeldakse: „Inglise rahvas, kes on seni olnud äärmiselt ebaühtlaselt jaotatud krahvkondade, linnade ja alevite vüsi oma saadikute valimiseks parlamenti, tuleb nüüd jaotada ühtlasemalt elanikkonna arvu järele."[230] See on üldise valimisõiguse nõudmine, mingisugusest tsensusest pole juttu. Edasi nõutakse käesoleva parlamendi laialisaatmist ja uue kaheaastase parlamendi kokkukutsumist. Neljandas artiklis arendatakse rahva suveräniteedi ideed. Ainult valitud rahvaesindajaist koosneval alamkojal on seadusandlikud funktsioonid, tema kompetentsi kuulub välispolütika juhtimine, ametnike määramine, sõja ja rahu küsimus jne. Parlament ei tohi ainult sekkuda usuasjadesse, mis on südametunnistuse asi, ega tohi sundida kodanikke sõjaväeteenistusse. „Nü praeguste kui kõigi tulevaste rahvaesindajate võim allub ainult nende valijate võimule ja ulatub iga teise isiku või isikute loata ja vahelesegamiseta..."[231] Kuningast ja lordidest pole „Rahva kokkuleppes" juttugi. Kogu võim peab minema ühekojalise parlamendi kätte. See on sisuliselt Inglismaa vabariigiks muutmise nõue. Parlament allub omakorda rahvale, kelle lükmed on kõik seaduse ees võrdsed, sest varandus ega päritolu ei anna õigust pääseda allumast seadustele, mis on võrdselt kohustuslikud kõigile.[232] Parlamendi saadikud ei sõltunud tol ajal valijaist, kel puudusid igasugused kontrollivõimalused nende üle. Sellest tulenes parlamendi omavoli. Levellerid tahtsid seda viga parandada ja hoida saadikuid kontrolli all.

---

230) Дмитревский, lk. 93

231) Samas

232) Samas, lk. 90

Kõik esitatud põhimõtted on ilmselt revolutsioonilised. Presbiterlik parlament pidas kuningaga kodusõda konstitutsiooniliste õiguste rikkumiste pärast, eitamata monarhia ajaloolisi õigusi. Independendid kes taht sid ainult taastada parlamendi vanad privilegiid ning saavutada kokkulepe kuningaga. Nüüd esitati otsustavalt Pika parlamendi ideoloogiat. Oliver Cromwell ütles levellerite plaanide kohta: „Need meile nüüd esitatud asjad on meile uued... Tõepoolest, see kirjatükk sisaldab väga suuri kuningriigi valitsemiskorra (of the very government) muudatusi, tolle valitsemiskorra muudatusi, mille all ta on olnud – ma usun, et võin peaaegu öelda – nõukaua, kui ta on olnud rahvas..." 233)

Putney' sõjaväe nõukogu konverentsil toimusid ägedad vaidlused independentide ja levellerite vahel neis küsimustes. Grandid astusid eeskätt üldise valimisõiguse vastu, pidades seda kahjulikuks eraomandile. Ireton oma kõnes ütles, et valimisõigust võivad omada ainult need, kes esindavad Inglise kuningriigi kohalikke huve, s.o. kelle käes on maa, aga samuti need, kes, kuuludes korporatsioonidesse, pühenduvad kaubanduslikule ja tööstuslikule tegevusele. 234) See olevat Inglise kuningriigi konstitutsiooni tähtsaimaks aluseks, mille hävitamisel jõutavat omandiõiguse täielikule kõrvaldamisele seadusandlikul teel vaeste poolt.

Levellerid kaitsesid üldist valimisõigust, põhjendades seda inimese loomulike õigustega, 40-šillingiline tsensus olevat vastuolus rahva vabadustega. Nad polnud siiski kõpsud järjekindlad, pidades võimalikuks ilma jätta valimisõigusest teenrid ja toetust

233) Kottler, lk. 61

234) Дмитриевский, lk. 95

saavad vaesed.[235] Süt nende klassipüratus. Omal jalal seisev väiketootja ei tundnud kaasa laostunule.

Palju vaidlust oli ka alamkoja ülimuse põhimõtte ümber. Levellerid nõudsid kuningalt ja lordidelt vetoõiguse äravõtmist. Grandid püüdsid kaitsta kuninga õigusi. Neil poleks endil olnud midagi sobingu vastu kuningaga rahvamasside huvide kahjuks. Levellerid ja grandid läksid kompromissile, olemata kumbki püsavalt tugev ülekaalu saamiseks. Nn. kooskõlastamiskomisjonis õnnestus grandidel rikkuda levellerite nõudluste revolutsiooniline tuum. Seepärast jätkusid sõdurite rahutused. Grandid olid sellest kohkunud ning otsustasid ise asuda pealetungile. Pealetung käis ideoloogilisel rindel, kus mustati levellerite poliitikat, eriti valimisõiguse alal, ning otse relvadega, nagu ülestõusukatse mahasurumisel levellerlikes rügementides Ware'is. Nüüd kahanes tunduvalt levellerite mõju ja kaotati armee nõukogu, mille asemele jäi ohvitseride nõukogu. Independendid ei tõmmanud aga vibu levellerite suhtes lüga pingule, sest rojalistid tõstsid pead. Charles I-sel õnnestus põgeneda ning astuda ühendusse Šoti presbüterlike suurfeodaalidega. Nood reetsid lüga ja covenant'i ning andsid armee kuningavõimu taastamiseks Inglismaal, parlamendi ja sõjaväe laialiajamiseks. Abi eest lubas kuningas lõpuks kinnitada presbüterliku korra. Inglise sõjavägi suutis lõpetada Teise kodusõja õige ruttu. Vahepeal aga kerkis kodus hädaoht. Presbüterlased saavutasid parlamendis jälle enamuse ning astusid läbirääkimistesse kuningaga tema õiguste taastamise üle. Oht suudis independente uuesti lähenema levelleritele.

235) Дмитревский, lk. 96 jj.

Sel pinnal võeti ühiselt vastu 20. novembril 1648 „Armee remonstrants", milles rõhutatakse, et kõrgeim võim, nii seadusandlik kui täidesaatev, kuulub parlamendile.[236] Seda põhimõtet oli ammugi deklareeritud. Uus independentidele oli aga kuningavõimu tugeva piiramise nõue. „Edaspidi ei või kedagi tunnistada kuningaks muidu kui tema valimiste teel esindajate kogu poolt, vastavalt viimasele rahva poolt antud volitusele, kuojuures valitav peab eelnevalt loobuma igasugustest nõudlustest vetoõiguse teostamise kohta ülalmainitud rahvaesindajate kogu otsuste suhtes parlamendis ning loobumine peab olema väljendatud senisest kroonimisvandest selgemas vormis."[237]

Independentidel oli kaks teed: kas koos parlamendiga restaureerida kuningavõim või koos sõjaväega lõpetada võitlus presbiterluse vastu. Independendid Cromwell'iga eeroisas läksid teist teed. Kuningas võeti uuesti vangi ning okupeeriti London. Sõjavägi protestis parlamendi läbirääkimiste vastu kuningaga, nõudis kohut kuninga üle ja parlamendi laialiminemist. Parlament ei nõustunud. Niiid teostas sõjavägi parlamendi puhastuse, kõrvaldades sealt presbiterlased. 04. jaanuaril 1649 kuulutati Inglismaa faktiliselt vabariigiks. „Otsustatakse, et Inglismaa alamkoda, mis on koos parlamendis: 1) kuulutab, et jumalale alluv rahvas on igasuguse seadusliku võimu allikas, 2) ja samuti kuulutab, et Inglismaa alamkoda parlamendis, olles valitud ja esindades rahvast, on kõrgeimaks võimuks riigis, 3) samuti kuulutab, et see, mis on otsustatud ja kuulutatud seadusena alamkoja poolt parlamendis, omab

236) Дмитревский, lk. 109

237) Samas, lk. 110.

seaduse jõudu ning on kohustuslik rahvale, kuigi kuningas või peerid ei annaks sellele oma nõusolekut.(238)

Alamkoja otsus kinnitas uued poliitilised põhimõtted ja rajas vabariigi alused. Ta oli tähtis ka kuninga saatuse otsustamisel. 23. detsembril 1648 alamkoda määras komitee Charles I üle peetava kohtu protseduuri väljatöötamiseks. 01. jaanuaril 1649 alamkoda tunnistas kuninga kodusõja peasüüdlaseks ning otsustas luua erakorralise ülemkohtu tema süüasja uurimiseks. Lordide koda astus aga ükomeelselt välja kuninga kaitseks, eitades parlamendi pädevust tema üle kohut mõista. Independendid veendusid nüüd, et kuninga küsimust ei saa lahendada, kuni alamkojale ei kuulu kogu võim riigis. 04. jaanuari otsus kõrvaldas lordide tehtavad takistused. Nüüd loodud kohus mõistis kuninga süüdi riigireetmises, kuna ta oli sõda alustanud parlamendi vastu, ning Charles I peatustati 30. jaanuaril 1649. Kuninga hukkamine oli tähtis revolutsiooniline samm. Fiktsioon, et sõda peeti kuninga vastu vana konstitutsiooni kaitseks, oli hävitatud. Kuninga hukkamine pani krooni pähe kodanliku revolutsiooni võidule feodaalse korra üle. Rahvahulkade surve sundis independente hukkama kuninga ja asuma monarhia hävitamisele.

Kuninga hukkamine tegi monarhia hävitamise ja vabariigi kehtestamise faktiks. Tuli asuda riigiaparaadi ümberkorraldamisele. Kuningas oli küll ammugi kaotanud oma täidesaatva võimu funktsioonid, kuid vormiliselt oli ta olnud ikka täidesaatva võimu pea. 27. jaanuaril, päeval, mil kuulutati välja surmaotsus kuningale, otsustati, et edaspidi kõigis kohtutes ja kõigil dokumentidel

238) Дмитревский, lk. 119

vormeli „kuninga nimel" asemel hakatakse tarvitama „Inglismaa vabaduse hoidjate nimel parlamendi võimuga."[239] 06. veebruaril otsustas alamkoda kaotada lordide koja ja 07. veebruaril kuningaameti. Otsuses kuningaameti kaotamise kohta kuulutatakse, et „... kuningaamet sellel maal ja tema volituste kuulumine kellelegi ühele isikule on kasutu, koormav ja ohtlik inglise rahva vabadusele, ühiskondlikule julgeolekule ja avalikule huvile, mispärast ta tuleb kõrvaldada ja selleks tuleb välja anda vastav akt."[240] Akt anti välja küll alles 17. märtsil, kuid tegelikult jõustus see seadus kohe. Kollegiaalse juhtimise põhimõte lõi nüüd kõikjal läbi. 19. märtsil vastuvõetud akt vormistas lordide koja hävitamise, mis olevat „... kasutu ja kahjulik inglise rahvale ..."[241] Sealjuures parlamendile ustavad lordid võisid edaspidi valitud saada alamkotta võrdsetel alustel tristega. Lordide koda oligi juba praktiliselt kadunud, koosnedes mõnekümnest inimesest. Nii et siingi seadusandlik akt, nagu kuningaameti kaotamise juureski, ainult fikseeris tegelikkuses juba toimunud sündmused.

Rügivõim oli nüüd lõplikult koondunud parlamendi alamkoja kätte. Salanõukogu kadus koos kuningaga, kuna ta oli alati seotud kuninga isikuga, teostades sellele prerogatiivinoo kuuluvaid õigusi. Salanõukogu hävitamise kohta pole välja antud isegi spetsiaalset akti. Samad sündmused tõid viimaks lõpu ka Palvekirjade kojale. Täidesaatva võimu teostamiseks parlament lõi 13. veebruaril 1649 erilise organi – Rüginõukogu. 07. veebruaril oli otsustatud rüginõukogu loomise küsimus ning moodustati komisjon, mis pidi välja tõstama projekti. 13. veebruaril vastuvõetud instruktsioonist[242] nähtub, et Rüginõukogu oli esialgu mõeldud ühena parlamendi komitkedest, et

239) Английская революция I, lk. 258
240) Дмитревский, lk. 122
241) Samas, lk. 128
242) Samas, lk. 122 jj.

ta pidi teostama oma täidesaatva võimu funktsioone parlamendi volitusel ja järelvalvel. 12. punktis öeldakse, et Rüginõukogu liikmed peavad arvestama ja täitma korraldusi, mida nad hakkavad aegajalt saama parlamendilt. Et Rüginõukogu liikmete võimu kärpida, otsustati neude volitused pürata ühe aastaga. 21 lüget 41-st valiti igal aastal ümber. Oli olnud ettepanek järgmisil valimisil valida Rüginõukogu liikmed juba kolmeks aastaks, kuid sellest loobuti, kartes Rüginõukogu osatähtsuse lügset suurenemist. Samadel kaalutlustel lükati tagasi ettepanek moodustada nõukogu lordeesistuja amet ning lepiti esimehe valimisega üheks aastaks, kes pidi olema primus inter pares.

Instruktsioonist nähtub selgesti, kuidas independendid tahtsid rakendada Rüginõukogu kodanluse klassihuvides, usaldades tema kätte sise- ja välispolütika juhtimise. Rüginõukogu üheks kohuseks oli võitlus Stuart'ite pretensioonide vastu Inglise troonile. Temal oli õigus kõigi kuningrügi maa- ja merejõudude juhtimiseks, et tagasi tõrjuda väliskallaletunge ja maha suanda „... igasugused segadused ja mässud ..."[243] Veel selgemini väljendatakse survefunktsioone 13. veebruari 1651.a. täiendavas instruktsioonis: „Rüginõukogu liikmed on käesolevaga volitatud ja kohustatud rakendama meetmeid selliste koosolekute vältimiseks, mis võivad olla ohtlikud ja kahjulikud riiklikule julgeolekule."[244] Nagu kodanliku vabarügi praktika näitab, rakendati neid abinõusid pahatihti töötavate kihtide vastu. Rüginõukogule tehti ülesandeks rügi välissuhete juhtimine, sealjuures pidi ta silmas pidama Inglismaa laevanduse, kaubanduse areadamise ja kolooniate asutamise huve. Kujunenud kodanlik rük pidi teenindama kaubandusliku ja tööstusliku kodanluse huve.

---

243) Дмитревский, lk. 123

244) Samas, lk. 124

Olles saanud nii laialdased ülesanded, sai Rüginõukogu ka suured võimupiirid, vaatamata ülaltoodud kärbetele. Rüginõukogu oli ette nähtud nõuandvaks organiks parlamendile. Ta oli volitatud „... arutama ja läbi vaatama asju, mis käivad vabarügi ühiskondlike huvide kohta ja avaldama vajaduse korral parlamendile reis asjus oma arvamust."[245] See täidesaatev ja nõuandev organ kontrollis õiguslikult kõiki rügi siseasju, kaasaarvatud sõja- ja mereasjandus; ta täitis kohtu- ja politseifunktsioone, juhtis rügi välissuhteid ja võttis osa seadusandlusest. Tal oli isegi õigus määrata rügimakse Rüginõukogu pitsatiga varustatud käskkirja alusel, välissuhtlemise kulude katmiseks või ametnike palkade maksmiseks. Kodanlus taastas kerge südamega jälle täidesaatva võimu erakorralise maksustusõiguse.

Töö tõhustamiseks anti Rüginõukogule õigus moodustada komiteesid. Need pidid töötama käsikäes vastavate parlamendi komiteedega. Rüginõukogul oli palju komiteesid igasuguste küsimuste lahendamiseks. Üks näiteks oli Kaubanduse ja asumaade nõukogu. Kollegiaalse juhtimise põhimõte valitses kõikjal. Ainusikuliseks jäi ainult rügisekretäri (õigemini Rüginõukogu sekretäri), kantsleri ja varakantsleri amet. Rüginõukogul oli oma kantselei, see oli valitud aastaks.[246] Kvoorumi moodustasid 41-liikmelises nõukogus 9 inimest ja komiteedes tõenäoliselt 3 inimest.

Rüginõukogu andis käskkirju välja ikka „Inglismaa vabaduse hoidjate nimel parlamendi võimuga". Tegelikult ei kujunenud parlamendi võim ja kontroll Rüginõukogu üle kuigi tõhusaks. Pikast parlamendist oli järele jäänud ainult mõnekümne-liikmeline Päraparlament, kes ei suutnud enam täita rahvaesinduse ülesandeid. 1648. a. keskel käis parlamendi istungeil

245) Дмитревский, lk. 124

246) Александренко I, 2. п., lk. 128 jj.

mitte üle 80 lükme.[247] Mõnikord polnud neljakümmetki. Rüginõukogu valimistest võttis osa 98 saadikut. 1952./3.a. oli kohalolejate rekordarv 122, keskmiselt aga 50.

Enamiku Rüginõukogu lükmeist moodustasid samad parlamendi lükmed, 31 lüget 41-st. Rõhuv enamus neist kuulus independentide hulka või oli neudega seotud. Süt ilmneb Rüginõukogu ja parlamendi ühtsus. See süsteem koondas enda kätte kogu võimutäiuse. Praktikas teostati võimude ühendamise printsüp. Täidesaatev võim oli täiesti Rüginõukogu käes. Tal oli ka laialdane seadusandlik initsiatüv, millele ülejäänud parlament kuuletus.

Nü kujunes välja Inglise vabarük. Jurüdiliselt vormistati see 19. mail 1649 parlamendi aktiga. „Praegune parlament oma võimuga kuulutab ja otsustab, et Inglismaa ja kõigi temale kuuluvate valduste ja territooriumide rahvas on ja saab olema, ning käesolevaga kehtestas ja asutas vabarügi ja et müüdsest peale teda hakatakse valitsema nagu vabarüki rahva hüvauguks igasuguse kuningata ja lordide kojata inglise rahva ülemvõimuga rahvaesindajate poolt parlamendis ja neude poolt, keda need määravad endile alluvaiks ametüsikuiks."[248]

Inglise vabarügi kehtestamisega oli lõpule vüdud feodaalabsolutistliku rügiaparaadi purustamine ja kodanliku ülesehitamine. Kohtunikud ja ametnikud pidid vabarügile ustavust vanduma. Feodaalabsolutistlikust rügiaparaadist olid säilinud vaid rusud, mis pärite presbiterlastelt, nimelt endine kohtukorraldus üldõiguse kohtuis ja kohalik omavalitsus. Neis toimunud muudatused polnud põhilised. Rahukohtunikud normisid oma istungjärkudel samuti töötasusid[249] nagu nad olid seda harjunud tegema õndsa kuninga ajal. Vabarügi klassisisu oli sama, mida

247) Александренко I, 2 п.; lk. 128

248) Дмитревский, lk. 128 jj.

249) Samas, lk. 285

kogu aeg taotles armee independentlik juhtkond. Rüginõukogu oli grandide käes. Kõigi 1648./9. a. sündmuste tagajärjel oli võim läinud ainult ühe kodanluse rühmituse käest teise kätte, gentry ja kaubandusliku kodanluse kätte. Kuninga hukkamise järgi oli independentidele revolutsioon lõplikult lõppenud. Masside survel oli vana rügiaparaadiga nügi lüga hoolimatult ümber käidud. Nüüd, nul oli üles ehitatud neile igati sobiv rügiaparaat, ei tahtnud independendid kuuldagi rahva sotsiaalmajanduslikest nõudmistest. Meeldivam oleks olnud kokku leppida suurkodanlusega. Blokki levelleritega polnud enam vaja. Põllumajanduse laostumise, tööstuse langus, kõrged maksud, madalad palgad ja kõrged hinnad esmajärgulisil tarbeaineil tegid töötava inimese elu talumatuks. Independendid ei võtnud midagi ette rahva olukorra parandamiseks. Agraarküsimuses ei läinud nad presbüterlastest kaugemale.

Selle kõigega ei võinud leppida väikekodanlikud massid. Levellerid eesotsas John Lilburne'iga asusid nende lükumist juhtima. Lilburne'i pamflettides on antud levellerite radikaal-demokraatlike reformide kava. Lilburne nimetab independentide võimu Inglismaa nuteks ahelateks. 1648. a. sügisel esitavad levellerid „Rahva kokkuleppe" uues variandis jälle oma majanduslikud nõudmised.[250] Nad nõuavad tarastamiste likvideerimist, kogukondliku omandi tagasiandmist talupoegadele ja vabakaubanduse kehtestamist. Need on talupoegade ja linna väikekodanlaste nõudmised.

Pamfletis „Inglismaa uued ahelad"[251] ei meeldi Lilburne'ile vahlaeg käesoleva ja järgmise parlamendi vahel. Oleks vaja, et võim läheks vahetult üle uue parlamendi kätte „... ega annaks rahvas (kas või lühikeseks ajaks) võimu Rüginõukogule, täiesti uuele ja pretsedenditule asutusele. Teie palujad kardavad, et Rüginõukogu

250) Щеголев, lk. 341 ja lk. 346

251) Лильберн, Д. Памфлеты; lk. 49 jj.

mundab oma võimu alaliseks ja kõrvaldab igaveseks parlamendi enda."[252] Parlamentide vaheajal peaks võimu teostama eelneva parlamendi liikmeist valitud komitee, mis töötab erilise instruktsiooni järgi ja vastutab uue parlamendi ees. Lilburne tahab lahutada seadusandliku ning täidesaatva võimu ja võtta kohtuvõimu ära parlamendi kontrolli alt, sest see mõjub kahjustavalt eriti vandekohtu tegevusele.

Lilburne'i ja seltsimeeste pamfletis „Inglise vaba rahva leping"[253] arendati demokraatliku vabarügi programmi. Kõrgema rügivõimu kandjaks Inglismaal pidi saama 400-liikmeline rahvaesindus, mis valitakse üldise valimisõiguse alusel üle 21a. vanuste meeste poolt (väljaarvatud teenrid ja vaesteabi saajad alatiseks ja rojalistid kümneks aastaks.) Parlamendid pidid valitama üheks aastaks saadikute järgnevasse parlamenti tagasivalimise õiguseta. Pidi kehtestatama usuvabadus ning keelustatama sunduslik sõjaväeteenistus. Sõjaväelise diktatuuri vältimiseks pidi parlament enaspidi määrama ohvitserkonna. Suunitleti vabakaubandust ning aktsüside, lõivude ja kümnise kaotamist. Väideti, et parlamendil lasub hool rahva ja rügi hüvangu eest, seepärast parlament ei tohi ka muuta kaesolevat lepingut kui kogu rahva poolt vastuvõetut. Lõpposas lisatakse süski, et parlament ei tohi ka võrdsustada inimesi seisundi poolest, hävitada eraomandit ja muuta seda ühisvaraks.

Levellerid loobusid nüsüs varade ühisuse ideest. Levellerite demokraatlike reformide kavad ulatusid kaugele, kuid demokraatia jõud olid veel nõrgad. Suurmaaomanikud ja suurkapitalistid tüürisid juba sõjalise diktatuuri poole. 1647. a. toimus levellerite rahutusi, kuid need olid nõrgad ja hajutatud ning su-

252) Лильберн, lk. 49

253) Samas, lk. 109 jj.

ruti maha. Independentlik rük öiendas arveid ka ühe veel radikaalsema liikumisega, mis oli suunatud juba eraomandi vastu. Need olid diggerid, kes esindasid pauperiseerunud, maast lahti kistud talupoegi. Peamine nende programmis oli maa ühisomand. Kõik töötavate talupoegade rahutused suruti jõuga maha.

Olles vähendanud sisemist ohtu, pööras kodanlus pilgud väljapoole. Inglise rük sai nüüd mahti oma välise funktsiooni toimekamaks täitmiseks. Võidukate välissõdadega taheti ohjeldada sisemaal nii vasemalt kui paremalt poolt tulevat opositsiooni. Alustati sõda Iirimaaga, mis 1641.a. saadik ei kuulunud tegelikult enam Inglismaale. Erakordse julmusega tegutsedes inglased alistasid Iirimaa. Algas elanikkonna massiline eksproprieerimine ja orjastamine. Iirlaste maadega tasus valitsus volad sõjaväe varustajaile ja sõjaväelastele. Iirimaal ei tekkinud sõdurite väikemaaomandit, vaid õigus maatükkide saamiseks Iiris muutus tavaliselt spekulatsiooniobjektiks, sest sõdurid, kel polnud materiaalseid võimalusi koloniseerumiseks, müüsid oma õiguse lihtsalt edasi. Kasu lõikasid eeskätt grandid, kuid ka igasugused spekulandid, kes siis muutusid suurmõisnikeks.

Iirimaa alistamisel oli suur tähtsus Inglise revolutsioonile. Suurmaaomanikest independendid muutusid revolutsiooni vaenlasteks ning asusid üri elanikkonna julmimale ekspluateerimisele. Iirimaal tekkinud uus maa-aristokraatia muutus reaktsiooni kautsiks ka Inglismaal. Iirimaa röövimisel laggesid kokku suurkodanluse ja nusaadli huvid, need klassid lähenesid veelgi üksteisele. Nad ühinesid rahva vastu ning muutusid tõkkeks revolutsiooni edasise süvenemise teel. Nemad hävitasid Inglise vabariigi. Demokraatlike liikumiste mahasummine 1649.a. võimaldas kodanlusel asuda Iiri sõjakäigule. Rahva revolutsiooniline pinge suunati nüüd

Inglismaalt väljapoole. Marx kirjutab: „Rahvas, kes orjastab teist rahvast, taob iseendale ahelaid."[254] Sama plutokraatia, kes kasutas inglasi ürlaste orjastamiseks, hävitas nende endi vabaduse. Engels kirjutab: „Siri ajaloo näitest ilmneb, missuguseks õnnetuseks on rahvale orjastada teist rahvast. Kõik inglise sigadused on pärit Siri Pale'ist. Pean veel nurima Cromwell'i ajastut, kuid mulle paistab kaheldamatuna, et asjaolud Inglismaal oleksid võtnud teise pöörde, kui poleks olnud tarvilik sõjaväeline võimutsemine ja uue aristokraatia loomine Sirimaal."[255]

Šotimaal toimunud feodaalne reaktsioon suruti samuti rehvadega maha. Vabariik teostab üldse aktiivset välispoliitikat kaubanduslikku kodanluse huves. Ta kaitseb ja soodustab Inglise kaubandust ja tööstust välismaise, eriti ühendatud Madalmaade vastu, kergendades järgnevat Inglise meresõidu ja koloniaalkaubanduse arengut. Kõige markantsem näide on muidugi 1651. a. Navigatsiooniakt, mille nimi „Akt inglise rahva kaubalaevastiku suurendamisest ja meresõidu arendamisest" juba avab tema iseloomu. Kui akt, mis tegi takistusi kaupade impordile Inglismaale välismaisetel laevadel, põhjustas sõjalise kokkupõrke ühendatud Madalmaadega, kaitses Inglise riik edukalt oma kodanluse kaubanduslikke huve. Vabariigi edu sise- ja välispoliitika alal meelitas tema poole ka varem independentidega opositsioonis olnud ühiskonnakihid: suurkodanluse ja uusaadli ladviku, s.o. endised presbüterluse pooldajad. See oli seda kergem, et independendid ise olid muutunud. Independentidest graudid rikastusid maaga spekuleerimisel ning lähenesid seega suurkapitalistlikule ladvikule. Neid lähendas ka kartus masside järjest kasvava rahulolematuse ees, mis oli tin-

254) К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XIII, ч. 1; lk. 363

255) К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXIV, lk. 240 jj.

gitud vabariigi välispolütiliste ürituste töttu tekkinud majanduslikest raskustest. Tekkis agraarrahutusi.

Päraparlament kaitses uue rahandusliku ja kaubandusliku kodanluse huve. Ta oli aga kaotanud oma tähtsuse rahvaesindusena, olles muutunud rikastunud tegelaste jõuguks. Saadikud ise aga lugesid end endiselt ainsaks seaduslikuks võimuks Inglismaal ega kavatsenud jagada kellegagi oma võimu. Sõjaväe juhtkond aga, kes oli lõrganud loorbereid Šoti ja Iirimaal, tungis samuti võimu juurde. Iiri maade jagamisel ilmnes samuti kahe kildkonna olemasolu, maad tuli jagada parlamendi võlausaldajate (kelle seas oli palju parlamendi lükmeid) ja sõjaväelaste vahel. Parlamendi võimu õõnestamisel kasutas sõjaväe juhtkond rahva rahulolematust Päraparlamendi vastu. Üks rahva meeli erutav küsimus oli kümnise kaotamine, teine nn. õiguse reform. Parlamendile esitati petitsioone, milles nõuti kohtukorralduse lihtsustamist ja kuritarvituste kaotamist kohtutes. Armee juhtkond otsustas Päraparlamendi laiali saata, et kujundada uus parlament, tõhusam suurkodanluse tööriist, mis rahuldaks ohvitserkonna taotlusi. See nõu saab teoks, kui Päraparlament tahtis 1653. a. aprillis lülitada enda lükmeid ka uue parlamendi koosseisu, nüvüsi säilitades soojad kohad. Parlamente on hiljemgi laiali aetud, kuid Cromwell tegi seda eriti humoorikalt, siuidistades oma kõnes enne kogu parlamenti, siis aga näpuga näidates tema üksikuid lükmeid, lastes sõdureil neid välja vüa. See toimus 20. aprillil 1653. Parlamendiga koos ajas Cromwell laiali Rüginõukogu. Marx hindab parlamendi laialisaatmist revolutsioonilise aktina: „Inglise rahvas Cromwell'i isikus ajas laiali Pika parlamendi..." 256)

Niuid oli jõutud välja sõjaväelise diktatuurini. Vabariik, mille idud hakkasid

256) К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. VII, lk. 7

revolutsioonis nii hilja arenema, oli juba hukkunud. Eriolgu aga Cromwell ei söandanud veel kehtestada ainuisikulist võimu, sest ta tugines ainult sõjaväe ladvikule, keda ta ei võinud usaldadagi. Ja ei julgenud ka teostada uusi parlamendivalimisi, kartes valijaid. Jäi üle üks tee: anda konstitutsiooni väljatöötamine kõige usaldatavamate inimeste kätte. Saadeti 140 independendile järgmisesisulised kutsed: „Kuna eelmise parlamendi laialisaatmise tõttu kujunes vajadus rakendada ahinõusid Inglise riigi valdu, julgeoleku ja sõjaväe valitsemise kindlustamiseks ja selleks mina oma ohvitseride nõukogu teadmisel määrasin mitmed juhtalakartlikud isikud, kes on tuntud oma truduse ja aususe poolest, kellele antakse täielik ülesanne ja volitused nii tõsiseis asjus, ning olles täiesti veendunud teie armastuses ja usinuses jumala ning tema ja selle riigi hea rahva initsiatiivi suhtes:
Mina, Oliver Cromwell, kindralkapten ja kõrgi väevatud armeede ja eelvarustatud jõudude ülemjuhataja selle vabariigi piires käesolevaga kutsun ja palun teid ... isiklikult saabuda ja ilmuda nõukogu saali, mida tavaliselt nimetatakse nõukogu saaliks Whitehall'is Westminster'is 4. juuliks, mis järgneb käesoleva kutse kuupäevale, et viis ja seal võtta endale mainitud ülesanne, milleks teid käesolevaga kutsutakse ... krahvkonna liikmena. Ja sellest te ei pea kõrvale hoidma.
Antud minu allkirja ja pitsatiga 6. juunil 165[illegible]. a.
O. Cromwell" 257)

Nüüsi moodustatud parlament polnud muidugi mingi rahvaesindus. Ta oli mõeldud diktatuuri maskeerimiseks, täites parlamendi aset, samuti nagu ohvitseride nõukogu riiginõukogu aset. Väike ehk Barebone'i parlament valmistas siiski oma loojaile pettumuse

257) Дмитриевский, lk. 172

Kohalikest independentide kogudustest valitud fanaatilised puritaanid hakkasid ellu viima väikekodanluse sotsiaalseid ja poliitilisi ideesid. Seepärast asus parlament suure hooga seadusandliku töö kallale. Aktsüside kogumine võeti ära maksurentnike käest. Kavatseti lihtsustada kohtukorraldust. Kehtestati kodanlik abielu. Parlament kavatses kaotada kümnist.[258]

Ohvitseridele ei võinud meeldida Väikese Parlamendi tegevus. Tänu ta ähvardab kümnist, homme landlordide renti. Cromwell ise ütles kord, et Väikese parlamendi lollid häirivad, teda rohkem kui Pika parlamendi lurjused. Vabarügi alused olid kõigutatud. Paistis olevat saabunud aeg avaliku sõjaväelise diktatuuri kehtestamiseks. Vabarük oli end kompromiteerinud Inglismaa eraomanike silmis. Sõjaväe juhtkonna survel otsustas Väikese parlamendi mõõdukas enamik 12. detsembril 1653, „... et käesoleva parlamendi edasised istungid tema praeguse koosseisuga pole rügi huvides, ning et seepärast on hädavajalik anda lordkindral Cromwell'i kätesse need volitused, mida parlamendi liikmed viimaselt said."[259]

Cromwell võttis endale Inglis-, Šoti- ja Iirimaa lordprotektori tiitli, võttis kätte rügipitsati, pani vööle rügimõõga, pähe kuldkarrast paelaga kübara ja istus toolile, mis väga meenutas trooni.

---

258) Дмитревский, lk. 253 jj.

259) Samas, lk. 175

Lõppsõna.

Inglise revolutsioonis liitus kodanlus uusaadliga monarhia, feodaalaadli ja riigikiriku vastu. Alles talupoegade ja linnade plebeiliste masside osavõtt andis lükumisele selle jõu, mis purustas feodaalabsolutistliku riigi. Revolutsiooni esimesel etapil võideldi absolutistliku monarhia püramise eest. Parlament suutis juba 1641. a. koondada enda kätte riigivõimu. Kodusõja päevil võimul olev presbiterlik suurkodanlus ei täitnud revolutsiooni põhilisi ülesandeid: ei hävitanud feodaalabsolutistlikku monarhiat ega lahendanud agraarküsimust töötava talurahva huvides. Kodanlusega liidus olev uusaadel oli huvitatud mõningate feodalismi igandite säilimisest põllumajanduses, et neid kohandada kapitalistlikule ekspluateerimisvüsile. Vaatamata tihedaile sidemeile kodanlusega oli uusaadel ikkagi teisest küljest seotud feodaalse suuraadliga.

Alles võimu üleminekul independentliku keskkodanluse kätte asuti asja kallale põhjalikumalt ning töötavate hulkade survel likvideeriti kuningrüklik kord ja kehtestati kodanluse tavalisim riigivorm — vabariik. Talurahvale, revolutsiooni kandjale, ei andnud revolutsioon niuidki peagu midagi. Kapitalistlikud suhted põllumajandused arenesid uusaadli huves. Independendid oma klassiolemuselt sulasid kokku suurmõisnike ja suurkodanlusega. Eriti Sirimaa vallutamine ja rööviminе, kus Inglise kodanlus oli muutunud aneks maa-

aristokraatiaks, aitas haasa tema kujunemisele avalikuks reaktsiooni kantsiks. Sellele blokile tuginedes kehtestati sõjaväeline diktatuur, sest vabariik ei paistnud olevat piisavalt tugev eksplua-teeritavate masside vaoshoidmiseks. Kui võim oli läinud militaristlikule klikile tugineva ainnisikulise lordprotektori kätte, oli revolutsioon lõppenud. Siit oli ainult väike kukesamm monarhia taastamiseni. Monarhia taastatigi, kuid see oli kodanlik monarhia, mis püsib juba kolmsada aastat, kuigi õige koitanuna. Uues kodanlikus monarhias leppisid kokku tõusev kodanlus ja endised feodaalsed suurmaavaldajad. Tegelikult kuulus nüüd võim kodanlusele, kes lahustas endas ka maa-aristokraatia. Feodaalse omandi asemele oli astunud kapitalistlik; seda revolutsiooni saavutust ei saanud enam hävitada. Monarhia oli Inglise suurkodanlusele süski sobivaim riigivorm rahvahulkade eemaldamiseks osavõtust riigi juhtimises; pärast paarikümneaastast katsetamist jõuti tema juurde tagasi.

Kapitalismi võit Inglise revolutsioonis saavutati nüüsüs konservatiivsel teel, juhtimise olles nusaadli ja suurkodanluse bloki käes. Seepärast ei hävitanud Inglise revolutsioon feodalismi igandeid nii järjekindlalt kui hiljem Suur Prantsuse kodanlik revolutsioon. Kodanlus viis süski tootmissuhted vastavusse tootlike jõudude iseloomuga, mis andis võimaluse tootlike jõudude edasiseks küreks arenguks. Murti feodaalaadli võim ning hävitati feodaalabsolutistlik monarhia, mis olid peamiseks takistuseks Inglismaa kapitalistliku arenemise teel. Uus kodanlik riigiaparaat hakkas teenima oma baasi, aidates kodanlusel ekspluateerida kolooniaid ja Inglismaa töötavaid inimesi.

Kasutatud kirjandus

ja lühendid.

1) Маркс, К. и Энгельс, Ф. Манифест Коммунистической Партии. Сочинения, т. V. Москва - Ленинград, 1929.

2) Маркс, К. и Энгельс, Ф. Контрреволюция в Берлине. Сочинения, т. VII. Москва - Ленинград, 1930.

3) Маркс, К. Рецензия на книгу Ф. Гизо „Почему удалась английская революция?" Сочинения, т. VIII. Москва - Ленинград, 1931.

4) Маркс, К. Морализирующая критика и критизирующая мораль. Сочинения, т. V. Москва - Ленинград, 1929.

5) Маркс, К. Буржуазия и контрреволюция. Сочинения, т. VII. Москва - Ленинград, 1930.

6) Маркс, К. Конфиденциальное сообщение. Сочинения, т. XIII, ч. 1. Москва - Ленинград, 1936

7) Маркс, К. Капитал. Т. I; Кн. 1. Сочинения, т. XVII. Москва - Ленинград, 1937.

8) Энгельс, Ф. Крестьянская война в Германии. Сочинения, т. VIII. Москва - Ленинград, 1931.

9) Энгельс, Ф. Варварство и цивилизация. Сочинения, т. XVI, ч. 1. Москва - Ленинград, 1937.

10) Энгельс, Ф. Письмо Марксу от 24 октября 1869 г. Сочинения, т. XXIV. Москва - Ленинград, 1931.

[K. Marxi ja F. Engelsi teoste puhul on kasutatud väljaannet: Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Тт. 1 – 29. Москва – Ленинград, 1929 – 1947.]

11) Lenin, V.I. II Internatsionaali krahh. Teosed, 21. k. Tallinn, 1953.

12) Lenin, V.I. Viks revolutsiooni põhiküsimusi. Teosed, 25. k. Tallinn, 1954.

13) Lenin, V.I. Riigist. Tallinn, 1947.

14) Stalin, J.V. Ettekanne Ü.K(b)P Keskkomitee tööst Partei XVIII kongressil. Leninismi küsimusi. Tallinn, 1952.

15) Александренко, Б. Английский тайный совет и его история. Варшава, 1890 [Александренко]

16) Английская буржуазная революция XVII века. Под редакцией Е.А. Косминского и Я.А. Левицкого. Москва, 1954. [Английская революция]

17) Anson, W. The Law and Custom of the Constitution. Vol. I Parliament. Oxford, 1911.
Vol. II The Crown. Part I. Oxford, 1907. Part II. Oxford, 1908. [Anson]
Venekeelses tõlkes: Энсон, В. Английский Парламент, его конституционные законы и обычаи. С.-Петербург, 1908. [Энсон, Парламент]
Энсон, В. Английская корона, её конституционные законы и обычаи. С.-Петербург, 1904. [Энсон, Корона]

18) Барг, М.А. Кромвель и его время. Москва, 1950. [Барг]

19) Bell, H. Puritanism and Liberty. London, 1912. [Bell]

20) Davies, G. The Early Stuarts 1603-1660. Oxford, 1937.
[Davies]

21) Дмитриевский, Н.П. Законодательство английской революции 1640-1660 гг. Составил ...
Москва – Ленинград, 1946. [Дмитриевский]

22) Green, J.R. History of the English People. London, 1915.
[Green]
Venekeelses tõlkes: Грин, Д.Р. История английского народа. Москва, 1892. [Грин]

23) Hallam, H. The Constitutional History of England.
London 1855/7. [Hallam]

24) Hatschek, J. Englische Verfassungsgeschichte bis zum Regierungsantritt der Königin Viktoria.
München u. Berlin, 1913 [Hatschek]

25) Кареев, Н. Две Английские революции XVII века.
Петроград, 1924. [Кареев]

26) Ковалевский, М. От прямого народоправства к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму. Москва, 1906.
[Ковалевский]

27) Kottler, W. Der Rätegedanke als Staatsgedanke.
I Teil. Demokratie und Rätegedanke in der großen englischen Revolution. Leipzig, 1925.
[Kottler]

28) Лильберн, Д. Памфлеты. Москва, 1937.
[Лильберн]

29) Montague, F.C. The History of England from the accession of James I to the restoration (1603-1660) London, 1907. [Montague]

30) Rushworth, J. Historical collections of private passages of state, weighty matters in law, remarkable proceedings [1618-1648] ... publ. by ...
Vol. 1-8. London, 1721/2 [Rushworth].

31) Савин, А.Н. Лекции по истории английской революции. Москва, 1937. [Савин]

32) Савин, А. Английский парламент при Тюдорах и двух первых Стюартах (до созыва Долгого парламента). Книга для чтения по истории нового времени, т. II. Москва, 1911. [Книга для чтения]

33) Семёнов, В.Ф. Огораживания и крестьянские движения в Англии XVI века. Москва-Ленинград, 1949. [Семёнов]

34) Stern, A. Geschichte der Revolution in England. Berlin, 1881. [Stern]

35) Stutterheim, K. Die Englische Presse. Berlin, 1933. [Stutterheim]

36) Шеломев, П.П. Очерки из истории Западной Европы XVI - XVII вв. [Ленинград], 1938. [Шеломев]

37) Tanner, J.R. Constitutional Documents of the Reign of James I. A.D. 1603-1625. Cambridge, 1930. [Tanner]

38) Usher, R.G. The Rise and Fall of the High Commission (1559-1641) Oxford, 1913. [Usher]

Sisukord

Eessõna. lk. 3

1. ptk. Feodaalabsolutistlik Inglise riik. lk. 8

2. ptk. Revolutsioon. lk. 58

3. ptk. Kodanliku riigi erialane kindlustumine. lk. 118

Lõppsõna. lk. 142

Kasutatud kirjandus lk. 144